

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МОРОЗЮК НАЗАРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 344.222

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ**

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. С. Морозюк

Науковий керівник – **Мовчан Роман Олександрович**, доктор юридичних
наук, професор

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Морозюк Н. С. Кримінально-правова характеристика військових насильницьких кримінальних правопорушень. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням, спрямованим на розв’язання такої важливої науково-прикладної проблеми, як обґрунтування теоретичних положень та розроблення напрямів удосконалення вітчизняного кримінального закону і практики його застосування, спрямованих на підвищення ефективності кримінально-правової протидії військовим насильницьким кримінальним правопорушенням в Україні.

У дисертації розкрито теоретико-методологічні засади військових насильницьких кримінальних правопорушень. Розглянуто методологічні концепції пізнання військових насильницьких кримінальних правопорушень. Констатовано, що зараз надзвичайно актуальним є розбір об’єктивно-суб’єктивних ознак складу військового насильницького кримінального правопорушення. Здійснено юридичний аналіз військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження військових насильницьких кримінальних правопорушень» складається з трьох підрозділів.

Зокрема, у підрозділі 1.1 дисертації було висвітлено генезу кримінально-правового забезпечення запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням протягом усіх етапів розвитку української державності.

У підрозділі 1.2 досліджено іноземний досвід регламентації відповідальності за вчинення військових насильницьких кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що Україна могла б перейняти застосування закону за аналогією, як це передбачено законодавством США, нормативну впорядкованість і структурованість джерел, як це передбачено у ФРН. З покликанням на іноземне кримінальне законодавство констатовано, що сучасне вітчизняне законодавство у сфері кримінально-правової протидії військовим насильницьким кримінальним правопорушенням потребує серйозного реформування та оновлення і доопрацювання. Проведено порівняльний аналіз українського та зарубіжного військового законодавства, виявлено їхні спільні й відмінні риси, визначено кримінально-правові норми, які доцільно імплементувати в національне карне законодавство. Водночас запропоновано імплементувати норми чинного законодавства зарубіжних країн задля впровадження передового досвіду в межах кримінального права для вдосконалення національного законодавства загалом.

Підрозділ 1.3 був присвячений визначенню поняття та характеристиці значення дослідження військових насильницьких кримінальних правопорушень. Запропоновано визначення військового насильницького кримінальне правопорушення як діяння, передбаченого розд. XIX Особливої частини КК України, яке завжди супроводжується і конститутивною ознакою якого є застосуванням насильства. Доведено, що до військових насильницьких кримінальних правопорушень необхідно відносити діяння, передбачені статтями 404–406, а також 426-1 та 433 КК України. Крім того, у межах цього самого підрозділу визначено заходи, реалізація яких сприятиме запобіганню військовим насильницьким кримінальним правопорушенням.

Розділ 2 «Аналіз складів військових насильницьких кримінальних правопорушень» також складається з трьох підрозділів, які присвячені характеристиці об'єктивних та суб'єктивних ознак досліджуваних складів кримінальних правопорушень.

Так, у підрозділі 2.1 роботи було досліджено об'єкт як елемент складу військового насильницького кримінального правопорушення. Зокрема, під час написання відповідного підрозділу дисертаційного дослідження було послідовно визначено як загальний об'єкт військових кримінальних правопорушень, так і основні безпосередні об'єкти саме військових насильницьких кримінальних правопорушень.

У підрозділі 2.2 було висвітлено ознаки об'єктивної сторони досліджуваних деліктів. Доведено, що тлумачення терміна «примушування» у вузькому значенні як вимоги щодо порушення начальником «конкретних обов'язків», «певного обов'язку», «вчинення начальником окремої конкретної дії» тощо не впливає із закону. У зв'язку з цим, на нашу думку, під примушуванням у ст. 405 КК України слід розуміти будь-які вимоги (як загального, так і конкретного характеру) про порушення обов'язків військової служби.

Аргументовано, що насильницькі дії підлягають кваліфікації за ст. 405 КК України лише тоді, коли вони пов'язані з опором начальнику чи примушуванням його до порушення обов'язків військової служби.

Доведено, що дії військовослужбовця, який спочатку погрожував заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв своєму начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, вчинених в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, а потім умисно вбив останнього, підлягають кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 405 КК України. Підтримано позицію про те, що спричинення внаслідок насильства щодо начальника умисного тяжкого тілесного ушкодження, вбивство начальника через необережність кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 405 та відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України.

Дістало подальшого розвитку положення про те, що для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період початком військової служби є день відправлення у військову частину з

відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Факт прийняття чи неприйняття військовослужбовцем військової присяги не має значення для визнання його суб'єктом військових злочинів.

У підрозділі 2.3 було здійснено послідовну характеристику суб'єкта та суб'єктивної сторони аналізованих складів злочинів. Зокрема, було запропоновано розширити перелік військових кримінальних правопорушень, суб'єктами вчинення яких можуть бути визнані і поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, за рахунок доповнення абз. 2 ч. 2 ст. 401 КК України додатковою вказівкою ще й на присвячені військовим насильницьким кримінальним правопорушенням статті 404 та 405 КК України.

Також обґрунтовано, що відмежування складів злочинів, передбачених статтями 405 та 406 КК України, полягає у спрямованості умислу винного. При глумленні у ст. 406 КК України прагнення принизити честь і людську гідність потерпілого є кінцевою метою протиправних дій. При цьому самі такі дії не пов'язані з висуванням до потерпілого тих чи інших вимог, примусом до порушення обов'язків військової служби тощо. Констатовано, що важливою особливістю умисної вини у ст. 405 КК України є й те, що винний завжди має діяти з прямим умислом порушення відносин підпорядкованості.

Розділ 3 «Сучасний стан, проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства за вчинення військових насильницьких кримінальних правопорушень» складається з двох підрозділів.

Зокрема, підрозділ 3.1 був присвячений проблемним питанням кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, а також визначенню шляхів їх вирішення. Доведено, що наслідками побоїв або застосування іншого насильства слід вважати, як і в складі опору начальнику

чи примушування його до порушення обов'язків військової служби, фізичний біль або заподіяння легких тілесних ушкоджень, обмеження волі. Аргументовано, що, враховуючи фізичний характер, до «наси́льства» у ст. 404 КК України слід зарахувати: поодинокі удари, що заподіяли фізичний біль, побої, катування, інші насильницькі дії, пов'язані із заподіянням фізичного болю, обмеження волі.

У підрозділі 3.2 було запропоновано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері військових насильницьких кримінальних правопорушень. Серед іншого, доведено необхідність посилення кримінальної відповідальності за вчинення делікту, передбаченого ст. 406 КК України, в умовах особливого періоду (ч. 2) та воєнного стану (ч. 3); обґрунтовано необхідність доповнення переліку кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 3 ст. 426-1 КК України, за рахунок додаткової вказівки на вчинення відповідного діяння саме групою осіб; аргументовано пропозицію частково формалізувати критерії тяжких наслідків (у частині, що стосується матеріальних збитків) як ознаки складів злочинів, передбачених статтями 404 та 406 КК України, поширивши дію примітки ст. 425 КК України на всі норми, розміщені у розд. XIX Особливої частини КК «Військові кримінальні правопорушення»; рекомендовано уніфікувати показники тяжких наслідків (як і істотної шкоди), які згадуються у всіх статтях Особливої частини КК України; запропоновано доповнити чинний КК України окремою нормою, присвяченою регламентації кримінальної відповідальності за таке діяння, як посягання на життя начальника, а також іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, у зв'язку із здійсненням законної діяльності зазначених осіб щодо забезпечення військової безпеки держави, що має сприяти посиленню кримінально-правового захисту цих осіб.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення (злочин), кримінально-правова кваліфікація, збройна агресія, збройний конфлікт, воєнний стан, військове насильницьке

кримінальне правопорушення, начальник, статутні взаємовідносини, перевищення влади військовою службовою особою, тілесні ушкодження, опір.

SUMMARY

Morozyuk N. S. Criminal-legal characteristics of military violent criminal offenses. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 “Law” in the field of knowledge 08 "Law". – Vasyl’ Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Vinnytsia, 2025.

The dissertation is a comprehensive scientific study aimed at solving such an important scientific and applied problem as substantiation of theoretical provisions and development of directions for improving domestic criminal law and the practice of its application, aimed at increasing the effectiveness of criminal-legal counteraction to military violent criminal offenses in Ukraine.

The dissertation reveals the theoretical and methodological foundations of military violent criminal offenses. The methodological concepts of cognition of military violent criminal offenses are considered. It is stated that the analysis of objective and subjective features of the composition of a military violent criminal offense is extremely relevant now. A legal analysis of military violent criminal offenses is carried out.

Section 1 *“Theoretical and methodological foundations of the study of military violent criminal offenses”* consists of three subsections.

In particular, in section 1.1 of the dissertation, the genesis of criminal law provision for the prevention of military violent criminal offenses was highlighted during all stages of the development of Ukrainian statehood.

In section 1.2, foreign experience in regulating liability for committing military violent criminal offenses was investigated. It was substantiated that Ukraine could adopt the application of the law by analogy, as provided for by US legislation, the regulatory orderliness and structuring of sources, as provided for in Germany. Referring to foreign criminal legislation, it was stated that modern domestic legislation in the field of criminal law counteraction to military violent

criminal offenses requires serious reform, updating and refinement. A comparative analysis of Ukrainian and foreign military legislation was conducted, their common and distinctive features were identified, and criminal law norms were determined that should be implemented in national criminal legislation. At the same time, it is proposed to implement the norms of the current legislation of foreign countries in order to introduce best practices within the framework of criminal law to improve national legislation in general.

Subsection 1.3 was devoted to defining the concept and characterizing the significance of studying military violent criminal offenses. It is proposed to define a military violent criminal offense as an act provided for in Section 19 of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which is always accompanied and whose constitutive feature is the use of violence. It is proved that military violent criminal offenses should include acts provided for in Articles 404–406, as well as 426-1 and 433 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, within the framework of this same subsection, measures are identified, the implementation of which will contribute to the prevention of military violent criminal offenses.

Section 2 *"Analysis of the composition of military violent criminal offenses"* also consists of three subsections, which are devoted to the characteristics of the objective and subjective features of the studied components of criminal offenses.

Thus, in subsection 2.1 of the work, the object was studied as an element of the composition of a military violent criminal offense. In particular, during the writing of the corresponding subsection of the dissertation research, both the general object of military criminal offenses and the main direct objects of military violent criminal offenses were consistently determined.

In subsection 2.2, the features of the objective side of the studied torts were highlighted. It is proved that the interpretation of the term "coercion" in a narrow sense as a requirement for the violation by the commander of "specific duties", "a certain duty", "the commission by the commander of a separate specific action", etc. does not follow from the law. In this regard, in our opinion, coercion in Art.

405 of the Criminal Code of Ukraine should be understood as any requirements (both general and specific) for violation of military service duties.

It is argued that violent actions are subject to qualification under Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine only when they are associated with resistance to the commander or forcing him to violate military service duties.

It is argued that violent actions are subject to qualification under Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine only when they are related to resistance to the commander or forcing him to violate military service duties.

It is proven that the actions of a serviceman who first threatened to inflict bodily harm or beat his commander in connection with his performance of military service duties, committed in a special period, except for martial law, and then intentionally killed the latter, are subject to qualification under Clause 8, Part 2, Art. 115, Part 3, Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine. The position is supported that causing intentional grievous bodily harm to a commander as a result of violence, and the murder of a commander through negligence are qualified under the totality of criminal offenses provided for in Part 2, Art. 405 and the corresponding articles of Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The provision that for a citizen called up for military service during mobilization for a special period, the beginning of military service is the day of sending to a military unit from the relevant district (city) territorial center for recruitment and social support. The fact of taking or not taking a military oath by a serviceman is irrelevant for recognizing him as a subject of war crimes.

In subsection 2.3, a consistent description of the subject and the subjective side of the analyzed elements of crimes was carried out. In particular, it was proposed to expand the list of military criminal offenses, the subjects of which may be recognized as police officers of the special forces of the National Police of Ukraine, who are involved in direct participation in hostilities during martial law, by adding para. 2 part 2 of Art. 401 of the Criminal Code of Ukraine is an

additional indication of Articles 404 and 405 of the Criminal Code of Ukraine, which are devoted to military violent criminal offenses.

It is also substantiated that the delimitation of the elements of the crimes provided for in Articles 405 and 406 of the Criminal Code of Ukraine lies in the direction of the perpetrator's intent. In the case of mockery in Art. 406 of the Criminal Code of Ukraine, the desire to humiliate the honor and human dignity of the victim is the ultimate goal of the unlawful actions. At the same time, such actions themselves are not associated with the imposition of certain requirements on the victim, coercion to violate military service obligations, etc. It is stated that an important feature of intentional guilt in Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine is that the perpetrator must always act with the direct intent to violate the relationship of subordination.

Section 3 *"Current status, problems of qualification and improvement of legislation for committing military violent criminal offenses"* consists of two subsections.

In particular, section 3.1 was devoted to the problematic issues of qualification of military violent criminal offenses against the order of statutory relations between servicemen, as well as determining ways to resolve them. It is proved that the consequences of beatings or the use of other violence should be considered, as well as in the context of resistance to the commander or forcing him to violate the duties of military service, physical pain or infliction of minor bodily injuries, restriction of freedom. It is argued that, taking into account the physical nature, "violence" in Art. 404 of the Criminal Code of Ukraine should include: single blows that caused physical pain, beatings, torture, other violent acts associated with the infliction of physical pain, restriction of freedom.

In section 3.2, scientifically substantiated proposals were proposed for improving legislation in the field of military violent criminal offenses. Among other things, the need to strengthen criminal liability for committing a tort, provided for in Article 406 of the Criminal Code of Ukraine, in the conditions of a special period (Part 2) and martial law (Part 3) is proven; the need to supplement

the list of qualifying features of a crime, provided for in Part 3 of Article 426-1 of the Criminal Code of Ukraine, is substantiated by an additional indication of the commission of the relevant act by a group of persons; the proposal to partially formalize the criteria for grave consequences (in the part concerning material damage) as features of the elements of crimes, provided for in Articles 404 and 406 of the Criminal Code of Ukraine, is argued, extending the effect of the note in Article 425 of the Criminal Code of Ukraine to all norms placed in Section 19 of the Special Part of the Criminal Code "Military Criminal Offenses" is recommended; it is recommended to unify the indicators of grave consequences (as well as significant damage), which are mentioned in all articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; It is proposed to supplement the current Criminal Code of Ukraine with a separate norm devoted to the regulation of criminal liability for such an act as an attempt on the life of a commander, as well as another person who performs the duties assigned to him/her in military service, in connection with the implementation of the lawful activities of the specified persons to ensure the military security of the state, which should contribute to strengthening the criminal-legal protection of these persons.

Keywords: criminal law, criminal liability, criminal offense (crime), criminal legal qualification, armed aggression, armed conflict, martial law, military violent criminal offense, chief, statutory relations, abuse of power by a military official, bodily injuries, resistance.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Морозюк Н. С. Актуальні проблеми військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 59–61. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/13.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.60.13>.
2. Морозюк Н. С., Собко Г. М. Військові насильницькі кримінальні правопорушення в Україні, проблематика їх класифікації та кодифікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. С. 84–86. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1845905>. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.13>.
3. Морозюк Н. С. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки окремих військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 259–265. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/37.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.37>.
4. Морозюк Н. С. Значення військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Р. 440–467. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8776/18377-1?inline=1>.
5. Морозюк Н. С. Окремі питання проблем кваліфікації насильства над населенням у районі воєнних дій. *Київський часопис права*. 2025. Вип. 3. Т. С. 278–282. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/688>. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.39>.

6. Морозюк Н. С. Проблематика кримінально-правової характеристики непокори. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2025. Вип. 2. Т. 27. С. 42–46. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/503>. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2\(41\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2(41)-7).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Морозюк Н. С. Колективні покарання як злочин під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукр. наук.-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2022 р. Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 45–47.

8. Морозюк Н. С. Запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням на території України в умовах надзвичайного та воєнного стану. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої до 25-річчя утворення Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. 214 с.

9. Морозюк Н. С. Катування як вид кримінального караного діяння, проблематика та особливості кваліфікації діяння в сучасних умовах. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 119–123.

10. Морозюк Н. С. Кримінально-правова характеристика геноциду українського народу. *Значення та прояви геноциду під час російсько-української війни. Глобальні зміни розвитку суспільства на зламі тисячоліть* : кол. монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 184–190.

11. Морозюк Н. С. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. *World Development of Science and Technology* : The 50th International scientific and practical conference

(24–25 April, 2023). Pegas Publishing, Canada, Ottawa, 2023. P. 48–54. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/Canada_250423.pdf.

12. Морозюк Н. С. Проблематика класифікації примусової депортації як виду насильницьких дій по відношенню до українського народу. *International Journal Law & Society*. 2022. Issue 6. С. 153–160.

13. Морозюк Н. С. Сексуальне насильство як прояв агресії, вчиненої військовослужбовцями російської федерації. *Кримінологічні дослідження : зб. наук. праць / гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук ; Луган. навч.-наук. ін-т імені Е. О. Дідоренка ; Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Івано-Франківськ ; Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13 : Міжнародні злочини російської федерації на території України. С. 332–335.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	16
1.1. Генезис кримінально-правового забезпечення запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням.....	16
1.2. Іноземний досвід регламентації відповідальності за вчинення військових насильницьких кримінальних правопорушень.....	28
1.3. Поняття та відмітні особливості військових насильницьких кримінальних правопорушень.....	39
Висновки до розділу 1.....	65
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СКЛАДІВ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	67
2.1. Об'єкт як елемент складу військового насильницького кримінального правопорушення.....	67
2.2. Об'єктивна сторона як елемент складу військового насильницького кримінального правопорушення	79
2.3. Суб'єктивні ознаки як елементи складу військового насильницького кримінального правопорушення	107
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	132

3.1. Проблемні питання кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями та шляхи їх вирішення (ст. 404, 405, 406 КК України).....132

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері військових насильницьких кримінальних правопорушень.....158

Висновки до розділу 3167

ВИСНОВКИ.....168

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ

ДЖЕРЕЛ.....1715

ДОДАТКИ.....199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз. – абзац

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – Антитерористична операція на сході України

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

гл. – глава

грн – гривня

ГШ ЗСУ – Генеральний штаб Збройних сил України

див. – дивитись

ДПСУ – Державна прикордонна служба України

ЄС – Європейський Союз

затв. – затверджено

ЗС – збройні сили

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗС – Збройні Сили

ЗСУ – Збройні Сили України

КК – Кримінальний кодекс

КК України – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.

КМУ – Кабінет Міністрів України

кн. – книга

м. – місто

МВС – Міністерство внутрішніх справ

млн – мільйон

млрд – мільярд

МОУ – Міністерство оборони України

НГУ – Національна гвардія України

ООС – Операція об'єднаних сил

проект КК – проект нового Кримінального кодексу України (текст

станом на 15 жовтня 2025 р.)

р. – рік

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

Робоча група з питань розвитку кримінального права – Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України

розд. – розділ

рр. – роки

рф – російська федерація

с. – сторінка

СБУ – Служба безпеки України

ст. – стаття

тис. – тисяча

ТОТ – тимчасово окупована територія

ТРО – територіальна оборона

ТЦК – територіальний центр комплектування

УДО – Управління державної охорони України

ФСБ – Федеральна служба безпеки рф

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Як відомо, російсько-українська війна розпочалася не в 2022 р., а ще в 2014 р., коли країна-агресор підступно анексувала АРК та вдерлася на Донбас, видаючи відповідні події за громадянську війну, яку «київський режим» начебто розв'язав проти простих донецьких та луганських «шахтарів» і «трактористів». Водночас вже 24 лютого 2022 р. о 5-00 розпочалася нова фаза цієї війни – широкомасштабне, нічим неспровоковане, здійснене з порушенням всіх можливих норм міжнародного права вторгнення росії на території України.

Одним із численних негативних наслідків цієї трагічної події стало багаторазове, навіть порівняно з показниками, які фіксувалися в період «гібридної війни» 2014 – 24 лютого 2022 рр., зростання кількісних показників релевантних кримінальних правопорушень, зокрема, і військових, відповідальність за які консолідована у межах розд. XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Зокрема, справедливість висловленого твердження вельми наочно та переконливо демонструють наступні офіційні статистичні дані, опубліковані Офісом Генерального прокурора:

- якщо в довоєнний (умовно) 2021 р. в Україні було обліковано 3 037 військових кримінальних правопорушень, 1 172 особам було вручено повідомлення про підозру, а 1 120 проваджень було направлено до суду, то вже:

- в 2022 р. відповідні кількісні показники склали 13 766, 2 616 та 2 189 кримінальних проваджень, відповідно;

- в 2023 р. – 28 666, 3 207 та 2 719 кримінальних проваджень, відповідно;

– в 2024 р. – 93 900, 8 729 та 6 456 кримінальних проваджень, відповідно;

– а лише за січень–жовтень 2025 р. – 186 986 (!), 10 367 (!) та 8 526 (!) кримінальних проваджень, відповідно.

Як бачимо, показники зростання кількісних параметрів облікованих військових кримінальних правопорушень склали 55 разів (!), а випадків повідомлення про підозру та направлення проваджень до суду – у середньому 10 разів (!).

Звичайно, аналізуючи відповідні статистичні дані, необхідно зважати на те, що, починаючи з 2022 р., у структурі військових кримінальних правопорушень впевнено домінують такі військові кримінально протиправні делікти, як самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407, 408 КК України, відповідно), що пояснюється всім зрозумілими об’єктивними обставинами.

Водночас варто зазначити, що, поруч із цими показниками, останніми роками в Україні відчутно зріс і рівень насильницької злочинності, що є серйозною загрозою як для особистості, так і для суспільства й держави. Суспільна небезпечність зазначеної групи кримінальних правопорушень є очевидною, адже злочинність в армії є найнебезпечнішим дестабілізуючим фактором, який украй негативно впливає не лише на збройні сили, але й на державу загалом та її інститути. Стан справ у армії є одним із головних індикаторів, за яким суспільство оцінює стан воєнної безпеки держави. Незважаючи на те, що військові насильницькі кримінальні правопорушення становлять незначний відсоток від загальної кількості кримінальних правопорушень, вчинених на території України, варто констатувати, що це сталий вид кримінальних правопорушень, які виникли давно, з початком створення збройних формувань, існують до сьогодні й очевидно будуть вчинятись і надалі, а тому дослідження кримінально-правових і кримінологічних особливостей таких видів кримінальних правопорушень є надзвичайно актуальним не лише для України, а й для світу загалом.

Успіх системного впливу на протиправні прояви насильства у сфері військової служби, вибір стратегії боротьби з насильницькою злочинністю залежать від низки моментів, серед яких неабиякого значення набувають ступінь законодавчої й теоретичної розробленості ознаки насильства в кримінальних правопорушеннях проти військової служби, наявність у кримінально-правовій доктрині чіткого визначення військових насильницьких кримінальних правопорушень і їхніх видів, кримінально-правової характеристики останніх, спеціальних правил їхньої кваліфікації.

Вагомий внесок у дослідження проблематики кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, зокрема і за насильницькі їхні прояви, зробили такі вітчизняні науковці, як В. М. Білоконев, П. П. Богуцький, В. П. Бодаєвський, В. К. Грищук, Ш. Б. Давлатов, С. І. Дячук, П. М. Єсауленко, М. С. Журавльов, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, Ю. Ю. Коломієць, Д. Ю. Купар, А. Л. Кушнір, А. Р. Мухамеджанова, Д. М. Навроцький, В. О. Навроцький, О. В. Ободовський, А. О. Осауленко, М. І. Панов, Д. О. Солодкий, А. О. Ткаченко, П. І. Ткаченко, М. С. Туркот, Н. П. Фєрьєва, С. О. Харитонов, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, Ю. В. Шапошніков та інші.

Разом з тим варто констатувати, що станом на 2025 р. проблема кваліфікації насильницьких кримінальних правопорушень у сучасних умовах ведення бойових дій, проведення перманентних правових і військових реформ не є остаточно розробленою як на теоретичному, так і на нормативному й правозастосовному рівнях. Зокрема, у доктрині на сьогодні поняття військових насильницьких кримінальних правопорушень спеціально не досліджено й потребує детального науково-практичного аналізу; відсутні комплексні дослідження проявів насильства в системі різних кримінальних правопорушень проти військової служби та аналіз проблематики воєнних насильницьких кримінальних правопорушень тощо.

Додаткової актуальності обраній тематиці дослідження додає той факт, що наразі в Україні триває активна робота відповідної Робочої групи над

розробленням проєкту нового Кримінального кодексу України, яка (робота) поступово фіналізується.

З іншого боку, аналіз слідчої та судової практики у справах про військові насильницькі кримінальні правопорушення засвідчує, що труднощі в кваліфікації цих діянь полягають переважно в кримінально-правовій оцінці насильства. Не втрачає своєї актуальності і питання розмежування військових насильницьких кримінальних правопорушень між собою та відмежування від суміжних загальнокримінальних правопорушень. Неабиякий теоретичний і практичний інтерес становить вироблення спеціальних правил кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Викладене свідчить про те, що відповідні питання в доктрині розкриті недостатньо, у зв'язку з чим звернення до них є своєчасним, а тематика дисертаційного дослідження – актуальною.

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи – надати кримінально-правову характеристику військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Для досягнення задекларованої мети було поставлено наступні *завдання*:

- розглянути основні етапи та особливості становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за насильницькі військові кримінальні правопорушення;

- вивчити іноземний досвід кримінально-правової протидії військовим насильницьким кримінальним правопорушенням, за результатами чого мають бути виявлені положення, які можуть бути імплементовані у чинне національне кримінальне законодавство;

- надати доктринальну дефініцію поняття «військові насильницькі кримінальні правопорушення»;

- охарактеризувати та з'ясувати особливості об'єкта як ознаки складів військових насильницьких кримінальних правопорушень;

- розглянути теоретико-прикладні проблеми об’єктивної сторони складів військових насильницьких кримінальних правопорушень;
- вирішити кримінально-правові проблеми встановлення змісту суб’єктивних ознак складів військових насильницьких кримінальних правопорушень;
- виявити проблемні питання кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями та запропонувати шляхи їх вирішення;
- сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення КК України та оптимізацію відповідної правозастосовної практики.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини у сфері порядку несення військової служби.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Методи дослідження. Розробка теоретичних і науково-прикладних положень, вирішення окреслених завдань дослідження ґрунтується на:

- фундаментальних положеннях діалектичного методу пізнання, а також низці спеціальних методів дослідження:
- історичному (підрозділ 1.1, розділ 3);
- порівняльно-правовому (підрозділи 1.2, розділи 2 та 3);
- системному (всі підрозділи дослідження);
- структурному (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3);
- формально-логічному (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1);
- статистичному методу та методу збору і аналізу емпіричних даних (розділи 2–3);
- методу моделювання (розділи 2–3) та іншими.

Джерельна база дослідження включає Конституцію України, закони й підзаконні нормативно-правові акти України станом на 1 грудня 2025 р., наукову літературу з кримінального права, кримінології, філософії,

психології, яка містить інформацію про військові насильницькі кримінальні правопорушення, їх кримінально-правову характеристику.

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора про стан та структуру кримінальних правопорушень за 2014–2025 рр., аналітичні узагальнення МВС України, Національної поліції України, Верховного Суду, Державної судової адміністрації України за 2014–2025 рр.; дані судової статистики за 2014–2025 рр.; результати вивчення вироків за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням військового насильства.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших досліджень, в якому проаналізовано військові насильницькі кримінальні правопорушення як окремий вид кримінальних правопорушень, наведено їхню кримінально-правову характеристику. За результатами дослідження обґрунтовано нові положення, висновки і рекомендації, зокрема:

у перше:

- запропоновано доповнити чинний КК України окремою нормою, присвяченою регламентації кримінальної відповідальності за таке діяння, як посягання на життя начальника, а також іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, у зв'язку із здійсненням законної діяльності зазначених осіб щодо забезпечення військової безпеки держави;

- аргументовано, що кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості мала б бути диференційована у зв'язку з його вчиненням в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (нова редакція ч. 2 ст. 406 КК України), та в умовах воєнного стану (нова редакція ч. 3 ст. 406 КК України);

- обґрунтовано необхідність формалізації критеріїв тяжких наслідків (у частині, що стосується матеріальних збитків) як ознаки складів злочинів, передбачених статтями 404 та 406 КК України, поширивши дію примітки

ст. 425 КК України на всі норми, розміщені у розд. XIX Особливої частини КК України «Військові кримінальні правопорушення», зокрема і на згадані норми, якими регламентується відповідальність за насильницькі військові кримінальні правопорушення;

- запропоновано розширити перелік військових кримінальних правопорушень, суб'єктами вчинення яких можуть бути визнані і поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, за рахунок доповнення абз. 2 ч. 2 ст. 401 КК України додатковою вказівкою ще й на присвячені військовим насильницьким кримінальним правопорушенням статті 404 та 405 КК України;

- доведено необхідність доповнення: по-перше, розд. XIX Особливої частини КК України окремою нормою про «застосування насильства щодо підлеглих»; по-друге, переліку кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 3 ст. 426-1 КК України, – за рахунок додаткової вказівки на вчинення відповідного діяння саме групою осіб;

удосконалено:

- доктринальне положення про необхідність криміналізації не лише фізичного, але й психічного насильства у вигляді погрози начальнику;

- аргументи на користь необхідності доповнення ч. 3 ст. 405 КК України вказівкою на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, відповідальність за які має бути посилена передбачена саме нормами, розміщеними в розд. XIX Особливої частини КК України, а не загальною нормою, яка присвячена регламентації кримінальної відповідальності за тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України);

- доктринальну дефініцію поняття «військове насильницьке кримінальне правопорушення»;

- наукову позицію стосовно присвячених регламентації відповідальності за військові насильницькі кримінальні правопорушення положень іноземного кримінального законодавства, які можуть бути

імплементовані у національну правову систему;

дістало подальшого розвитку:

– наукова гіпотеза щодо необхідності уніфікації показників тяжких наслідків (як і істотної шкоди), які згадуються у всіх статтях Особливої частини КК України. Зокрема, обґрунтовано, що доцільним було б закріплення такого показника на рівні 100 НМДГ, як це й передбачено п. 4 (якщо «істотної шкоди» – то п. 3) ст. 364 КК України;

– аргументи про те, що поняття «особливий період» є значно ширшим, ніж поняття «період мобілізації людських ресурсів», а тому особливий період не закінчується у момент завершення мобілізації в Україні;

– ідея щодо розширення структури підрозділів правоохоронних органів задля належного забезпечення досудового розслідування військових насильницьких кримінальних правопорушень зі створенням їх представництв на рівні управлінь, а також міських та районних представництв (відділень);

– наукова позиція про те, що при розмежуванні понять «примушення» і «примус» в першому випадку потерпілий має можливість волевиявлення, вибору варіанта поведінки, оскільки труднощі, що виникають, є цілком переборними, а під час примусу свобода вибору взагалі обмежена: варіантів або немає взагалі, або вони вкрай звужені;

– доктринальна гіпотеза про те, що до змісту «тяжких наслідків» у ч. 2 ст. 404 КК України необхідно, крім фізичної та психічної шкоди, включати також і шкоду організаційну, яка може настати в результаті опору начальнику або іншій особі, що виконує обов’язки військової служби, або примушування зазначених осіб до порушення цих обов’язків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені у дисертації рекомендації, висновки і пропозиції можуть бути чи вже використовуються:

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальших наукових досліджень військових насильницьких кримінальних правопорушень;

– у правотворчій діяльності – під час розробки змін і доповнень до чинного КК України та проєкту нового КК;

– у правозастосовній сфері – під час застосування кримінального законодавства у справах про військові насильницькі кримінальні правопорушення, а також в якості науково обґрунтованих заходів щодо підвищення взаємодії з удосконалення систематизації військових насильницьких кримінальних правопорушень (акт впровадження у практичну діяльність Командування Повітряних Сил Збройних Сил України від 2 травня 2023 р.) (Додаток В);

– у навчальному процесі – при розробці науково-методичних матеріалів і викладанні відповідних навчальних дисциплін, при проведенні лекційних та практичних занять та у процесі науково-дослідної діяльності студентів (акт впровадження у навчальний процес Донецького національного університету імені Василя Стуса від 5 грудня 2025 р.) (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані у дисертації положення, висновки та рекомендації ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. Власні теоретичні розробки здобувача опубліковані в тезах, конференціях, фахових наукових журналах відповідних категорій.

Апробація дисертації. Результати дослідження було апробовано на: Всеукраїнській науково-дискусійній платформі, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, «Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії» (м. Кропивницький, 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій до 25-річчя утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 2022 р.); 50-й Міжнародній науково-практичній конференції «World Development of Science and Technology» (Канада, м. Оттава, 2023 р.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертації відображено в 13 публікаціях, з яких: 5 – статті в наукових фахових виданнях України, 2 – розділи в колективних монографіях, 2 – статті в іншому науковому виданні, 4 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 207 найменувань. Повний обсяг дисертації – 212 сторінок, з яких: основний текст – 174 сторінки, список використаних джерел – 23 сторінок, додатки – 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1.1. Генезис кримінально-правового забезпечення запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням

Покликаючись на роботу Р.О. Мовчана, варто зазначити, що свого часу видатний учений-енциклопедист В.І. Вернадський наголошував на тому, що немає кращої можливості розкрити зміст, стан та нагальні проблеми, а заодно й визначитися з перспективою будь-якої науки, крім як розглядати її в процесі розвитку, тобто історично [23, с. 71; 48]. Думку видатного академіка повністю підтримали і такі сучасні науковці, як Ю.А. Горбань та Т. Ю. Горбань, на переконання яких, імперативом наукового мислення повинно бути правило: творити сучасне, осмислюючи (переосмислюючи) минуле [48].

Безумовно, висловлені судження повною мірою стосуються і загалом цілком кореспондуються і з правничою наукою. А тому підтримуємо думку про те, що наукове дослідження правових явищ та процесів не може обмежувати себе їхнім станом лише на певний момент «наявного» існування, оскільки буде втрачений причинно-наслідковий зв'язок в історичному розвитку права [109, с. 57]. Таким чином, комплексне наукове дослідження кримінальної відповідальності за військові насильницькі кримінальні правопорушення навряд чи могло б претендувати на визнання його повним та всебічним, за відсутності аналізу тривалої історії її розвитку протягом усіх тернистих етапів становлення багатостраждальної української державності, за яку сьогодні зі зброєю в руках відважно захищають як, звичайно і найперше, Сили Оборони України, так і весь Український народ.

Як бачимо, вивчення історії кримінального права необхідно для того, щоб «дати ключ до розуміння та оцінки чинного права в його цілому та частковості» [79, с. 45]. Водночас варто пригадати, що ще зовсім нещодавно історико-правовий метод, покликаний урахувати все позитивне, накопичене історичним досвідом, пов'язували лише з критикою, часто недостатньо обґрунтованою, положень вчення про військовий злочин у дореволюційному військово-кримінальному праві. Сучасні дослідження проблеми боротьби з військовими насильницькими кримінальними правопорушеннями повинні обов'язково враховувати все позитивне, що було накопичено історичним досвідом.

Пристаючи до висвітлення змістовної частини цього підрозділу нашого дисертаційного дослідження, насамперед хотілося б процитувати тих вчених, які зазначають, що для зручності та більш глибокого осмислення історії розвитку тих чи інших правових матерій учені нерідко вдаються до періодизації вітчизняного законодавства, зокрема, і кримінального. Однак перспективність використання вказаного методу наукового пошуку для досягнення цілей цього дослідження видається сумнівною. Передусім це пояснюється визнанням багатьма криміналістами фактом відсутності у правовій доктрині уніфікованих критеріїв для проведення періодизації історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства [109, с. 57].

До початку XVII ст. в українському праві військові насильницькі кримінальні правопорушення [злочини] взагалі не згадуються. Відсутність злочинів, зокрема, у сфері військової підпорядкованості, характерних для військової служби та відомих ще Стародавньому Риму, пояснюється особливостями організації й комплектування військ у цей історичний період розвитку держави.

Водночас варто зазначити, що окремі дослідники все ж ведуть відлік регламентації кримінальної відповідальності за військові злочини ще з часів Руської Правди. Наприклад, В.С. Шульгін запропонував генезис

систематизації військового законодавства України розподілити на 7 умовних періодів:

- 1) Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX–XIV ст.);
- 2) Великого князівства Литовського (XIV–XVI ст.);
- 3) Української козацько-гетьманської держави доби Речі Посполитої та московії (XVI–XVIII ст.);
- 4) російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій (XVIII – поч. XX ст.);
- 5) Української (народної) держави доби збройних визвольних змагань (1917–1920);
- 6) Української держави (УРСР) радянської доби (1920–1991);
- 7) України, як суверенної правової держави (після 24.08.1991) [190, с. 28–29].

Подібний підхід був підтриманий і М.І. Карпенком, на думку якого, вивчення витоків та історії розвитку законодавства, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів [кримінальних правопорушень], варто розпочинати з XI століття, коли Ярославом (роки правління 1019–1054) в прадавньому збірнику законів Київської Русі «Руська правда» було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок у сучасному розумінні цього терміну [68, с. 13].

Попри те, що такий підхід був підтриманий і низкою інших вітчизняних дослідників [132, с. 542], все ж схиляємося до думки, що він радше придатний для періодизації розвитку вітчизняного кримінального законодавства загалом, а не норм, присвячених регламентації відповідальності за військовій насильницькі кримінальні правопорушення, проблематика якої і є предметом цього дисертаційного дослідження.

Зокрема, у цьому контексті варто процитувати А.Л. Кушнір, на думку якої, кримінально-карані діяння, що порушують встановлені військовими статутами правила взаємовідносин підлеглого з начальником, а також між

військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, згадується у багатьох пам'ятках права України. Аналіз історії розвитку вітчизняного законодавства в період XII–XVI ст. свідчить, що у вказаний період регулярної армії не було. Тому і не було таких нормативних актів, які би передбачали кримінальну відповідальність (в сучасному розумінні) за злочини проти порядку підлеглості та військової честі [103, с. 449].

Суголосно з аналізованого приводу висловлюється і знаний вітчизняний дослідник проблематики кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, представник харківської школи кримінального права С.О. Харитонов, який зауважує, що сформоване військово-кримінальне законодавства на території сучасної України відображає етапи становлення держави й одного з її основних атрибутів – армії. Діяльність зі зброєю в руках не завжди була державною й визначалася конкретною віхою історичного розвитку [184, с. 27].

Дійти аналізованого висновку схиляє і позиція М.С. Журавльова, який, досліджуючи питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, за основу дослідження взяв кримінальне законодавство у військовій сфері у період за часів існування УРСР і до теперішнього часу [58, с. 47–52].

Зібранням законів феодальної росії надалі стало Соборне Уложення 1649 р., в якому ми чи не вперше зустрічаємо норми, які безпосередньо присвячені військовим насильницьким кримінальним правопорушенням. У цьому законодавчому акті відповідні дії були консолідовані в спеціальній главі 7 «Про службу всяких ратних людей держави», а також у главах 2, 10, 23 цього джерела. До них належали лише насильницькі дії щодо воєводи (ст. 21 глави 2) й образа стрільцями один одного (ст. 3 глави 23).

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в Україні почалася активна діяльність із формування власних військово-кримінальних законів, які слугували як відносинам військовим, так і населення, а також визначення принципів військового мистецтва, щоб зміцнити у військах дисципліну

взагалі, зокрема: підпорядкованість, підкорення волі начальника тощо. Цей процес був зумовлений насамперед створенням професійної армії. В організації збройних сил за західноєвропейським зразком спостерігалася орієнтація й на іноземне військово-кримінальне законодавство.

Як слушно зазначає Д.М. Навроцький, особливе місце в історії розвитку кримінального права на Українських землях належить запорізькому козацтву, причиною започаткування якого у 1516 р. стали постійні зазіхання на Руські землі сусідніх державних утворень. Разом з тим, цей період створення козацтва не пов'язаний із прийняттям писемних актів, оскільки право відносини між козаками регулювалися за допомогою звичаїв. Писемні акти, які містили норми кримінально-правового характеру з'являються лише у другій половині XVII ст. й пов'язані із прийняттям універсалів гетьмана [132, с. 544].

До видання в 1715 р. «Військових артикулів» діяли два самостійних і досить повних як на той далекий час військово-кримінальних кодекси:

1) Покладання або право поведінки генеральних, середніх і нижчих чинів і рядових солдатів 1702 р. (Уложення фельдмаршала Б. Шереметьєва);

2) *Moskowitisches Kriegs-Reglement* 1706 г. (Короткий артикул князя А. Меншикова).

Найбільш розгорнута система військових насильницьких злочинів була в Уложенні фельдмаршала Б. Шереметьєва 1702 р.:

- а) опір начальнику (ст. 6, 22, 36, 78, 85, 87);
- б) примус начальника до порушення обов'язків військової служби (ст. 43, 132);
- в) образа начальника словами і дією (ст. 6, 59, 85);
- г) загроза зброєю начальнику (ст. 61);
- д) насильницькі дії щодо начальника (ст. 6, 22, 57);
- е) вбивство начальника (ст. 54); ж) насильницькі дії між солдатами чи начальниками у строю (ст. 62).

Військові артикули 1715 р. є першим систематизованим військово-кримінальним кодексом, складеним спеціально для збройних сил. Система військових насильницьких злочинів у цьому джерелі переважно збігалася з викладеними вище злочинами в Уложенні фельдмаршала Б. Шереметьєва. Ці злочини містилися в понад 20 статтях, оскільки були викладені в казуальній формі. Уперше в законодавстві досить чітко встановлено кримінальну відповідальність начальників, які порушують порядок статутних відносин із підлеглими. Злочини у сфері статутних відносин між рівними військовослужбовцями в розділах, що містять військові злочини, спеціально не виокремлено. До кримінальної відповідальності за їх вчинення військовослужбовці притягувалися за так званими загальнокримінальними нормами Військового артикула 1715 р.

У 1720 р. виданий Морський статут, у V книзі якого є також злочини у сфері статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, взяті з Військових артикулів 1715 р.

У першій чверті XVIII ст. фактично сформувалася система військових насильницьких злочинів. Основу цієї системи становили злочини у сфері військової підпорядкованості та підпорядкування чину (глава 3 Воїнських артикулів 1715 р.), які надалі в принципі не зазнавали суттєвого перегляду, за винятком редагування відповідних статей.

Військові артикули 1715 р. застосовували до військовослужбовців, які вчинили військові злочини до 1812 р. (до видання Польового кримінального уложення 1812 р.), а мирні – до 1839 р., тобто до видання Військово-кримінального статуту. При цьому багато статей Військових артикулів увійшли до Військово-кримінального статуту 1839 р. і діяли аж до прийняття Військового статуту про покарання в 1867–1868 рр.

15 серпня 1845 р. імператором Миколою I було затверджене підготовлене Другим відділенням перше суто кримінально-правове кодифіковане зібрання законів – Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року [116, с. 158].

Після прийняття в 1845 р. Уложення про покарання кримінальних і виправних виникла необхідність приведення системи злочинів у сфері військової служби у відповідність загальному кримінальному законодавству. Крім того, у 60–70-х рр. XIX ст. здійснювалися військові реформи, що мали на меті створення масової армії, яка відповідає сучасним вимогам. Зазначені правові та військові чинники зумовили прийняття у 1867–1868 рр. Військового статуту про покарання [21, с. 15].

До військових насильницьких злочинів у ньому зараховано:

- а) опір виконанню законного наказу начальника (ст. 106, 107);
- б) повстання з метою опору начальнику чи порушення обов'язку служби (ст. 110);
- в) небезпеку начальнику насильницькими процесами (ст. 98);
- г) образу начальника насильницькими діями (ст. 98);
- д) виклик начальника на поєдинок у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків (ст. 99);
- е) опір черговим, щоденним і іншим виконуючим службові обов'язки військовим чинам (ст. 122-1);
- ж) напад на вартовий або військовий караул (ст. 117);
- з) умисне вбивство вартового (ст. 118);
- і) образу і насильницькі дії начальника (старшого) щодо підлеглого (молодшого) (ст. 183–189) та ін.

Злочини у сфері статутних взаємовідносин між рівними військовослужбовцями, а також злочини начальників проти підлеглих у дореволюційній науці не належали до злочинів у сфері так званих субординаційних відносин. У Військовому статуті про покарання зазначені злочинні дії подано в розділах, виділених за іншими ознаками.

До порушень правил статутних взаємовідносин між рівними військовослужбовцями судова практика зараховувала лише бійки між чинами в казармі (ст. 192), які порушують правила військового благочинну (глава X

Військового статуту про покарання). Усі інші насильницькі злочини між рівними військовослужбовцями кваліфікували як кримінальні.

Злочини у сфері статутних відносин начальників із підлеглими були передбачені в главі IX Військового статуту про покарання. У статтях 183–189 встановлено відповідальність начальника за образу і насильницькі дії щодо підлеглих, при цьому обсяг насильства включав лише побої, удари, легкі рани. Усі інші посягання на тілесну недоторканність підлеглих із боку начальників підлягали кваліфікації за загальними кримінальними законами без сукупності із злочинами, передбаченими у статтях Військового статуту про покарання. За відповідними статтями глави IX притягувалися до кримінальної відповідальності й старші за злочини проти молодших.

У цей же період у західноукраїнських землях (Галичина, Західна Волинь, Буковина, Закарпаття), які були у складі Австро-Угорської монархії, починаючи з 1772–1786 рр. відбувалася прискорена заміна військового законодавства Речі Посполитої на австрійське військове законодавство. Військове законодавство Габсбурзької імперії з часів Карла V (1530–1566) розвивалося вкрай самобутньо. У другій пол. XVII ст. австрійські військові артикули підпали під вплив французького військового законодавства. Це ілюструє Військовий артикул для армії у полі 1668 р., встановивши покарання за загальні та військові злочини у воєнний час (арт. X), застосувавши процедуру покарання Кримінального уложення Св. Римської імперії. Будь-який наказ, відданий публічно під барабанний бій або трубний звук, про те, чого артикули навіть не передбачали, повинен виконуватися як закон (арт. LIX). Військове законодавство на західноукраїнських землях у складі Австрії (XVIII–XIX ст.) функціонувало без належного упорядкування. У «двоєдиній» монархії утворилися «триєдині» Збройні Сили – загальноімперські, австрійські, угорські із окремими органами військово-адміністративного управління. Різноманітність національного складу, відсутність загальної системи, єдності в організації управління

унеможливили цільову систематизацію австрійського військового законодавства [132, с. 33].

У кримінально-правовій науці немає жодного положення, «яке не уявлялося б плодом поступового правового розвитку та асиміляції, немає жодного положення, яке можна було вивести апріорі». Розвиток системи військових насильницьких злочинів після революційних подій 1917 р. цілком це підтверджує [79, с. 11].

Відповідно до Декрету РНК «Про суд» № 1 24 листопада 1917 р., кримінальне, зокрема військово-кримінальне, законодавство царської Росії було скасовано. Перша систематизація норм про військові злочини була здійснена в Положенні про революційні військові трибунали, затвердженому 20 листопада 1919 р. [79, с. 16].

Однак військові насильницькі злочини в цьому документі були представлені надзвичайно слабко, недостатньо. До них можна зарахувати лише перевищення влади посадовими особами (яке могло відбуватися й із застосуванням насильства), а також протидію виконанню бойових наказів.

Українські національні державні формації – УНР, Гетьманат Павла Скоропадського, УНР доби Директорії («Друга УНР») – у процесі державо- і правотворення виходили із засад захисту національних інтересів передовсім українців, тобто намагалися зберегти національні особливості в організації державної влади й відповідно сформувати національну правову систему [166, с. 38; 167].

Говорячи про кримінальне законодавство УНР доби Української Центральної Ради, необхідно зазначити, що воно, з одного боку, базувалося на кримінальному законодавстві Російської імперії, зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом, а з іншого – власних нормативних актах [113, с. 89].

Серед систематизованих актів військового законодавства Української Народної Республіки за Центральної Ради (04.03.1917–28.04.1918) науковці (зокрема, Д. Навроцький) виокремлюють підзаконні урядові акти: Статут «Вільного Козацтва України» (добро вільного воєнізованого

формування народної самооборони) від 13.11.1917, Статут Української Народної Армії від 12.12.1917. Наказом Міністерства військових справ від 28.01.1918 № 21 введений Статут Осібної Армії УНР, який унормував виборність командного складу, принцип військово-суддівського правозастосування [132, с. 545]. Як резонно зазначається в юридичній літературі, унормоване свавілля потребувало розробки Військово-судового кодексу УНР. Статут, унормувавши права та обов'язки військово службовців, не передбачив їх підготовки. Так, у період Центральної Ради застосовувалися іноземно-запозичені військово-статутні акти, але залишалося несистематизованим національне військово-кримінальне, військово-судове, військово-освітнє законодавство [190, с. 34].

Отже, варто погодитись із В.А. Шершенковою, яка зазначає, що після Лютневої революції 1917 р. в Україні виникло два напрями розвитку державності (ці інформація повністю корелюється і з наведеними вище думками інших вчених): національний та радянський, які у своєму розвитку пішли різними шляхами і мали власну специфіку.

По-перше, на противагу Центральній Раді, яка вважала, що регулярна армія їй не потрібна, в радянській Україні ідея побудови постійної армії викрастилізувалась ще в 1917 р.

По-друге, на території УНР продовжували застосовувати законодавство, прийняте в Російській імперії, та видавали окремі нормативно-правові акти для розв'язання найбільш важливих питань, пов'язаних зі зміцненням армії. У радянській Україні набули широкого застосування декрети і постанови РСФСР.

По-третьє, система покарань за військові злочини в Українській Державі Гетьмана П. Скоропадського, УНР та ЗУНР та в радянській Україні передбачала розгалужену систему діаметрально різних за ступенем своєї суворості покарань: від грошового стягнення (штрафу) і аж до смертної кари [189, с. 41].

Варто погодитись із вченими, які зазначають, що комплексне наукове дослідження кримінальної відповідальності за злочини будь-якої категорії навряд чи може претендувати на повноту та всебічність, за відсутності аналізу історії її розвитку на протязі всіх етапів становлення української державності і, зокрема, у радянський період [111, с. 99].

Перший Кримінальний кодекс УСРС 1922 р. в главі VII «Військові злочини» встановлював кримінальну відповідальність військовослужбовців за вчинення військових насильницьких злочинів у двох статтях: образа підлеглим начальника при виконанні ним службових обов'язків, а також образу начальника (ст. 201), опір виконанню законно відданого військовою службою наказу чи розпорядження (ст. 203) [92, с. 23].

У ст. 209 цього кримінально-правового джерела було встановлено кримінальну відповідальність за перевищення військовим начальником меж наданої влади. Однак аналіз диспозиції цієї статті дає підстави стверджувати, що насильницькі дії начальників щодо підлеглих, будучи різновидом перевищення посадових повноважень, не підпадали під зазначену статтю. Подібні дії військових начальників кваліфікували за ч. 3 ст. 201 як образу начальника свого підлеглого, вчинену насильницькою дією. Поява в законодавстві таких норм ґрунтувалася на врахуванні практики боротьби з названими злочинами в період військової інтервенції та громадянської війни, хоча повною мірою завданням охорони відповідних військових відносин вони ще не відповідали [92, с. 20].

Положення про військові злочини, прийняте Постановою ЦВК УСРСР 31 жовтня 1924 р., з деякими уточненнями відтворило зазначені вище норми Кримінального кодексу 1922 р. про військові насильницькі злочини. Так, у ч. 2 ст. 2 Положення чіткіше подано насильницьку форму опору, а саме опір, вчинений «з насильством з особистістю начальника» [140, с. 27].

Суттєві зміни та доповнення до системи норм про військові насильницькі злочини внесло Положення про військові злочини, прийняте 27 липня 1927 р.

Зокрема, введено нові склади про опір особі, яка виконує покладені на неї обов'язки військової служби (ст. 3), примушення особи, яка перебуває при виконанні обов'язків військової служби, до порушення цих обов'язків (ст. 4) і образу одним військовослужбовцем іншого за відсутності з-поміж них відносин підпорядкованості чи старшинства (ст. 6).

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1957 р. Положення про військові злочини було доповнено статтею, яка передбачає відповідальність за загрозу вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень або завданням побоїв начальнику у зв'язку з його службовою діяльністю (ст. 3) [47, с. 562; 188].

Варто погодитись із Д.М. Навроцьким у тому, що наступним важливим етапом розвитку кримінального законодавства у цій сфері, який був визначальним у подальшому формуванні українського законодавства є прийняття 28.12.1960 р. КК УРСР (на був чинності 01.04.1961 р. та втратив чинність 01.09.2001 р.). Так, у главі XI цього кодексу, яка мала назву військові злочини, закріплюється поняття військового злочину та у статтях 232 (непокора), 233 (невиконання наказу) передбачалася кримінальна відповідальність за такі військові правопорушення. Варто зазначити, що непокора вчинена у воєнний час або в бойовій обстановці каралася смертною карою (п. (в) ст. 232) [132, с. 546].

16.07.1990 р. Україною проголошено Декларацію про державний суверенітет, а вже 28.04.1991 р. Верховною Радою України приймається Акт проголошення незалежності України, саме з цього моменту слід обраховувати початок відліку сьомого періоду, який триває і до сьогодні [132, с. 546; 50; 156].

Отже, історико-правовий метод під час вивчення військових насильницьких кримінальних правопорушень є ефективним методологічним інструментом для більш глибокого, усебічного та об'єктивного пізнання й пояснення чинних на сьогодні кримінально-правових норм про відповідальність за військові кримінальні правопорушення, які вчиняються із

застосуванням насильства, і в подальшому вироблення основних напрямів їх удосконалення.

1.2. Іноземний досвід регламентації відповідальності за вчинення військових насильницьких кримінальних правопорушень

Відкриття «залізної завіси» та подальший бурхливий розвиток глобалізаційних процесів ознаменували початок нового етапу розвитку вітчизняної правової системи – етап її неминучого зближення та поступової інтеграції з правовими системами інших, передусім європейських, країн. Як наслідок, резонно зазначає М.І. Хавронюк, реальністю сьогодення є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й з відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем [182, с. 298]; час, коли вітчизняне кримінальне право розглядалося виключно як національне утворення, вже певним чином залишився позаду [147, с. 30; 172, с. 29]. Зважаючи на це, вочевидь варто підтримати думку Р.О. Мовчана, який припускає, що дослідження кримінальної відповідальності за будь-яке кримінальне правопорушення не може претендувати на визнання його повним, всебічним та об'єктивним без вивчення іноземного досвіду кримінально-правової протидії відповідними суспільно небезпечним проявам [110, с. 172; 112, с. 175].

Військові насильницькі кримінальні правопорушення є досить актуальним видом кримінальних правопорушень, які недостатньою мірою проаналізовані українськими вченими. Зазвичай цю категорію кримінальних правопорушень не виділяють окремо.

Використовуючи компаративістський метод, необхідно виходити з того базисного положення, що брати за основу Кримінальний кодекс якоїсь конкретної іншої країни не має особливої потреби, оскільки в кожній державі існує індивідуальний підхід до виокремлення кримінальних правопорушень і поділу їх на категорії.

Натомість для того, щоб всебічно проаналізувати кримінальне законодавство зарубіжних країн у військовій сфері, передусім необхідно дослідити праці вчених, а також читати та аналізувати кодифіковане кримінальне законодавство на прикладі окремих країн.

Воєнно-кримінальне законодавство США було побудовано здебільшого на воєнно-кримінальному законодавстві Великобританії. Воно пройшло три етапи становлення. Перший пов'язаний з нормами англійських воєнних статей ще до об'єднання тринадцяти британських колоній у США в 1776 р. Другий етап становлення воєнно-кримінального законодавства США охоплює

1776–1950 рр. та характеризується внесенням до запозичених англійських законів, у тому числі й до воєнно-кримінальних, суттєвих доповнень і поправок. Третій етап ознаменований прийняттям 5 травня 1950 р. Єдиного кодексу воєнної юстиції [201, с. 8]. Особливу увагу цей кодифікований нормативно-правовий акт приділив питанням використання правових засобів під час війни, у різноманітних озброєних конфліктах, у тому числі при розв'язанні національних і міжнародних суперечностей. Стаття 36 Єдиного кодексу воєнної юстиції США закріплює, що для воєнних судів правила, якими керуються загальні суди в кримінальних справах, повинен установлювати Президент, «наскільки він вважає це реальним» і якщо його рішення «не суперечить положенням Єдиного кодексу воєнної юстиції».

Загалом протидія правопорушенням з боку військовослужбовців у Збройних Силах США забезпечується дуже складною сукупністю норм військового законодавства. Водночас одним із основних правових джерел, яке регулює питання кримінальної та дисциплінарної відповідальності американських військовослужбовців, є Єдиний кодекс військової юстиції (Uniform Code of Military Justice) 1951 р. (далі – ЄКВЮ). Він містить 140 статей, 58 з яких відведено визначенню караних діянь та стягнень, які покладаються на військовослужбовців, що підкреслює пріоритетний характер каральних засобів для підтримки міцної військової дисципліни. В ЄКВЮ

немає поняття військового злочину, проте в ст. 77 встановлено поняття суб'єкта військового злочину: по-перше, до такого суб'єкта належить особа, що вчинила злочин, визначений у розділі X цього Кодексу, або та особа, що сприяє, підбурює, радить, віддає команду, забезпечує її вчинення; по-друге, особа, що сприяє виконанню діяння, якщо воно головним чином здійснено нею [204].

Досліджуючи в згаданому ракурсі Федеральне кримінальне законодавство США, можна констатувати, що частина 1 розділу 18 Зводу законів США являє собою чинний федеральний Кримінальний кодекс. У прийнятих штатами кримінальних кодексах збереглися чималі розбіжності, проте всі вони відтепер є систематизованими зібраннями кримінальних законів і в принципі дають однакове трактування найважливіших інститутів кримінального права [203].

Варто звернути увагу й на те, що воєнно-кримінальне законодавство США також припускає застосування закону за аналогією. Так, у ст. 134 встановлено кримінальну відповідальність особи, якщо вона сприяє заворушенням, нехтує дисципліною, компрометує Збройні Сили діями, не передбаченими цим нормативним актом. Судова практика воєнних судів США має справи, пов'язані із застосуванням кримінальної відповідальності військовослужбовця за вживання наркотиків, носіння одягу особи іншої статі, непристойну телефонну розмову тощо [196, с. 7].

У США воєнне командування наділено правом затвердження тих чи інших воєнних судів, правом контролю за їх діяльністю й затвердження їх рішень, а також призначення всіх посадових осіб в органах воєнної юстиції.

До 2006 р. основними джерелами воєнно-кримінального законодавства Великобританії були закони «Про Армію» (1955 р.), «Про Воєнно-повітряні сили» (1955 р.) і «Про дисципліну у Воєнно-морському флоті» (1957 р.) [199, с. 11]. Усі вони належать до статутного права. Чималу роль у формуванні системи воєнно-кримінального законодавства Великобританії мають нормативні акти Парламенту країни, що доповнюють ці закони поправками

та пролонгують їх дію. Наприклад, коментар (роз'яснювальна примітка) до Закону «Про дисципліну в Збройних Силах» (2000 р.) у вступі наголошує, що цей правовий акт «підготовлений Міністерством оборони з метою надання допомоги правозастосовним органам у розумінні цього Закону та його сприяння у правильному використанні».

У Великобританії в 2006 р. було здійснено реформу військово-кримінального законодавства. Основні напрями реформи було закріплено в Законі «Про Збройні Сили» (Armed Forces Act), який отримав королівське схвалення 08 листопада 2006 р. і являє собою значний за обсягом (323 сторінки) документ [192]. По суті, Закон «Про Збройні Сили» 2006 р. став єдиним джерелом військово-кримінального права Великобританії. Та зараз необхідно звернути увагу на тій цікавій обставині, що, попри це, у ньому відсутнє визначення поняття «військовий злочин».

Засуджені військовослужбовці набули право оскаржити вироки у Військово-апеляційному суді, а його постанови в Палаті лордів – вищій судовій інстанції країни.

Нині військовим судам у Великобританії підсудні кримінальні справи щодо військовослужбовців, а також співробітників цивільного персоналу армії за кордоном, обвинувачених у злочинах, пов'язаних із службовою діяльністю. Такий зв'язок на практиці розуміють дуже широко, і юрисдикція військових судів у Англії не обмежується лише розглядом кримінальних справ про військові або посадові злочини. Крім цих злочинів, до підсудності військових судів можуть бути віднесені справи про звинувачення у скоєнні загальнокримінальних злочинів, наприклад при виконанні службових обов'язків, щодо військового майна та в інших аналогічних випадках.

Так само, як і в США, у Великобританії існує відомство Генерального судді-адвоката (Office of Judge Advocate General) зі схожими функціями. Однак, на відміну від Сполучених Штатів, воно не входить до складу Міністерства оборони. У Великобританії Генеральний суддя-адвокат призначається Королевою, а його діяльністю керує Лорд Канцлер (Lord

Chancellor), який є одночасно головою Палати Лордів Парламенту Великої Британії, Верховним Суддею і керівником відомства забезпечення діяльності судів Великобританії.

На відміну від КК України, але подібно до США кримінальне право Великобританії дає можливість правоохоронним органам застосовувати кримінальний закон за аналогією у випадку вчинення злочину військовослужбовцем.

У Франції, де основним джерелом військово-кримінального права є прийнятий у 2006 р. Кодекс військової юстиції (Code de Justice Militaire), також відсутнє визначення поняття «військовий злочин» [193].

Також необхідно відмітити, що численні нормативно-правові акти, які їх ухвалюють у Франції, вирізняються суворою ієрархією. Найвищу юридичну силу мають Конституція 1958 р. разом з Декларацією прав людини і громадянина 1789 р., що підтверджено преамбулою до Конституції 1946 р. Конституція Французької Республіки не містить жодних положень про обов'язки французьких громадян. Водночас преамбула Конституції 1946 р. у цих питаннях відсилає до Декларації прав людини і громадянина, прийнятої Національними зборами 26 серпня 1989 р., де записано: «Забезпечення прав людини і громадянина спричиняє необхідність застосування збройної сили; отже, ця сила встановлена в інтересах всіх, а не в приватних інтересах тих, кому вона ввірена» (ст. 12). Конституція закріплює повноваження вищих органів державної влади, у тому числі стосовно збройних сил (ст. 14, 20) [195].

Наступними за юридичною силою є конституційні закони (lois constitutionnelles), якими вносяться зміни до Конституції, та органічні закони (lois organiques), які тільки уточнюють і доповнюють положення Конституції.

Наступний щабель посідають звичайні закони (lois), що їх ухвалює парламент.

Ордонанси (ordonnances), які ухвалює уряд і затверджує парламент, належать до актів делегованого законодавства (до затвердження Державною

радою такі акти мають силу регламенту, а після затвердження – силу закону). Оборону зараховано до сфер державної діяльності, у якій уряд може приймати ордонанси. Наприклад, право Ради міністрів Франції на введення стану облоги (*l'état de siège*), передбачене ст. 36 Конституції, може бути реалізоване шляхом прийняття ордонансу. Завершують систему нормативно-правових актів підзаконні акти: регламенти (*règlements*), які ухвалює уряд, декрети (*décrets*), які видає президент республіки або прем'єр-міністр, постанови (*arrêtés*), які ухвалюють інші органи виконавчої влади (міністри, префекти, мери).

Таким чином, у Франції існує певна система розподілу законодавчих повноважень у військовій сфері між парламентом і урядом.

Як зазначалося вище, нині у Франції діє КВЮ 2006 р., який за традицією теж складається з 4 книг:

1. «Організація й компетенція воєнних судів».
2. «Воєнно-кримінальне судочинство».
3. «Покарання, що застосовуються судами Збройних Сил і за порушення військового порядку».
4. «Воєнна жандармерія та воєнно-поліцейські суди».

Як бачимо, кодекс військової юстиції містить у собі норми не лише кримінального права, а й ті, які регламентують утворення й компетенцію воєнних судів, процедуру розгляду кримінальних справ та ін. [193].

На відміну від Великобританії та США, воєнно-кримінальне право ФРН вирізняється нормативною впорядкованістю та структурованістю джерел, стійким дотриманням загальноправових принципів, забезпеченням суворої юридичної техніки. Єдиним джерелом воєнно-кримінального права ФРН є «Воєнно-кримінальний закон» (*Wehrstrafgesetz*), який регулює питання кримінальної відповідальності військовослужбовців [207]. Закон має чітку й зрозумілу структуру, охоплює всі кримінально карані діяння, пов'язані з порушенням військового обов'язку, містить у собі норми як Загальної, так і Особливої частини.

У ФРН військові суди також вирішують питання застосування до військовослужбовців дисциплінарних стягнень. За клопотанням військового командування військовий суддя приймає рішення про дисциплінарний арешт. Військовий суд може застосувати й інші дисциплінарні стягнення, такі як зменшення заробітної плати, заборона на просування по службі, позбавлення права на пенсію та інші. Останнім часом у Німеччині розглядають питання створення військового арбітражного суду, який планується розташувати в Потсдамі.

Таким чином, звертаючи увагу на скасування на території ФРН у мирний час військових кримінальних судів, не можна ігнорувати факту наявності в цій країні самостійного Військово-кримінального кодексу, що компенсує відсутність таких судів чіткими законодавчими положеннями щодо правових підстав і форм реалізації кримінальної відповідальності військовослужбовців [43, с. 8].

Повертаючись до Закону «Про відповідальність за військові злочини» (Wehrstrafgesetz), варто зазначити, що предметна сфера дії якого обмежена складами кримінальних правопорушень, що сформульовані в частині другій цього закону, і має назву «Військові злочини». Ця частина має 4 розділи:

- I. Злочини проти обов'язків військової служби.
- II. Злочини проти обов'язків підлеглих.
- III. Злочини проти обов'язків начальників.
- IV. Злочини проти інших військових обов'язків.

В § 46 IV розділу передбачено відповідальність військовослужбовця за незаконне використання зброї. Санкція ж передбачає застосування покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року, якщо вчинене діяння не врегульовано іншими нормативними актами, які передбачають більш суворе покарання [206].

КК Республіки Польща поруч із Загальною та Особливою частинами містить Військову частину, в якій згруповані (крім загальних положень, які стосуються лише військовослужбовців) конкретні склади злочинів. Систему

військових злочинів поділено на 6 глав, які охоплюють злочини: проти обов'язку несення військової служби; проти засад військової дисципліни; проти правил поведінки з підлеглими; проти засад поводження зі зброєю й військовою технікою; проти засад несення служби та проти військового майна [91, с. 4]. Хоча Єдиний кодекс воєнної юстиції і не містить поняття «військовий злочин», вже у ст. 77 наведено визначення поняття «суб'єкт військового злочину»: це особа, яка, по-перше, вчинила злочин, передбачений у главі 10 цього Кодексу, або сприяла, підбурювала, надавала пораду, віддавала команду, забезпечувала його вчинення, а по-друге, сприяла вчиненню діяння, якщо воно головним чином вчинено нею [91, с. 14].

Тип військової юстиції, що сформувався у Франції (див. вище), реалізований також у багатьох країнах Європи, зокрема в Італії, Португалії, у країнах Латинської Америки, а також у колишніх колоніях Франції. Його головна особливість полягає в тому, що судді при здійсненні правосуддя керуються нормативно-правовими актами, які містять як норми військово-кримінального, так і кримінально-процесуального законодавства. Не випадково в багатьох країнах світу вони іменуються не військово-кримінальними кодексами, а кодексами військової юстиції [43, с. 9].

У КК Італії встановлено відповідальність за самостійні злочини, які фактично є підготовчими діями, – таємне проникнення на військові території (ст. 260), невдале підбурювання до вчинення державного злочину (ст. 302) тощо, а кримінально-правова доктрина цієї держави виробила концепцію, згідно з якою замахом визнається дія, яка не може бути пояснена інакше, ніж злочинним умислом виконавця. Цілком очевидно, що за такого підходу замахом, який тягне кримінальну відповідальність, можуть бути визнані підготовчі дії (наприклад, придбання зброї з метою вбивства) при тому, що готування офіційно вважається в Італії незлочинною поведінкою [194].

Кримінальне законодавство Норвегії у Воєнному кримінальному кодексі містить главу 5 «Злочини та правопорушення, які стосуються воєнної субординації». Параграф 46 передбачає відповідальність за невияв

військовослужбовцем належного послуху щодо наказу «вищої особи» у службових справах. Об'єктивна сторона цього правопорушення складається з трьох альтернативних діянь: протиправне непідкорення наказу «вищої особи»; перевищення повноважень, які були надані наказом; надання «вищій особі» всупереч здоровому глузду помилкової відповіді на питання, що стосуються службових справ [202].

Далі лапідарно проаналізуємо підходи до регламентації кримінальної відповідальності за насильницькі військові кримінальні правопорушення, які сповідуються в окремих пострадянських країнах. Зокрема, цікавим є те, як у відповідних країнах вирішується питання про диференціацію кримінальної відповідальності за розглядувані делікти.

Так, кваліфікуючими ознаками невиконання наказу виступають: «вчинення групою осіб, якщо вони спричинили тяжкі наслідки» (КК Грузії) [94]; «вчинення групою осіб, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, в умовах воєнного стану, війни або в бойовій обстановці» (КК Республіки Вірменія) [90]; «вчинення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, у воєнний час або в бойовій обстановці» (КК Азербайджану) [89]; «під час воєнного стану або при виконанні бойового завдання або, якщо діяння спричинило тяжкі наслідки» (КК Литовської Республіки); «вчинене групою осіб або якщо спричинило тяжкі наслідки; у воєнний час або в бойових умовах» (КК Латвійської Республіки) [197].

Деякі з вищенаведених законодавчих актів об'єднали однією статтею два самостійних склади злочинів – умисне невиконання наказу начальника та необережне невиконання наказу начальника.

Диспозиція ст. 402 КК України з багатьох точок зору є більш виваженою, ніж деякі схожі норми кримінального законодавства країн пострадянського простору.

По-перше, ст. 402 КК України передбачає такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення діяння в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану чи в

бойовій обстановці (безперечно, ці обставини підвищують ступінь суспільної небезпечності непокори (умисного невиконання наказу)).

Як зазначають М. І. Панов, Н. О. Гуторова, родові поняття окремих груп злочинів, передбачених у розділах Особливої частини КК України, є поняттями доктринальними. Винятком є закріплення в законі родового поняття злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [138, с. 294].

З огляду на юридичне визначення поняття військового злочину, передбаченого ст. 401 КК України, суб'єкти злочину, вказані в розділі XIX Особливої частини КК України, особи, що не мають статусу військового та не несуть службу, тобто цивільні, не можуть бути визнані винними у вчиненні злочину (за винятком співучасті) [88, с. 27].

По-друге, поняття «військовий стан» та «бойова обстановка» є достатньо усталеними, деякі кримінальні кодекси обмежуються лише воєнним станом, ігноруючи таку кваліфікуючу ознаку, як «бойова обстановка» [20, с. 15].

Не підлягає доказу аксіома, що, виходячи з досвіду міжнародних відносин, більшість держав для забезпечення своєї безпеки й оборони:

- а) створюють власні потужні оборонні можливості;
- б) об'єднуються у воєнні союзи. І, безумовно, членство України в НАТО, як запорука безпеки держави, в умовах агресії РФ та наявності інших галузевих і регіональних безпекових загроз, є пріоритетом державної політики.

Реалізація цього стратегічного плану залежить від здатності довести членам Альянсу нагальність і перевагу такого рішення. Зокрема, О. О. Сидоренко вважає, що проблема належного функціонування сектору безпеки й оборони України полягає не тільки в «управлінському аспекті». Докорінної перебудови повинна зазнати й правова система держави. Проекти трансформацій окремих елементів правової системи України присутні й у програмах політичних партій, програмних документах численних урядів

України. Однак жодна із цих програм не була реалізована з різних підстав або їх сукупності: за браком бажання, ресурсів, часу, політичної кон'юктури, протидії окремих прошарків суспільства, складності прийняття законодавчих рішень тощо. Разом з тим, причина, як вбачається, у відсутності системного, наукового підходу до вирішення цієї проблеми, сприйняття надскладної системи як простого набору законів і підзаконних актів, якими можна довільно маніпулювати, не передбачаючи віддалених наслідків [88, с. 13].

Аналіз кримінально-правових норм різних країн свідчить, що навіть передові країни не завжди належним чином ставляться до кодифікації свого законодавства, не завжди розміщують статті та розділи належним чином, іноді випускаючи важливі правові норми, які утворюють прогалини в законодавстві, зокрема й у кримінальному.

На прикладі різних країн досліджено кримінальні правопорушення, зокрема розділи кримінальних законів інших країн, серед яких: Польща, Франція, Великобританія, США тощо.

У діяльності правоохоронних органів, збройних формувань та в законодавстві, яке регулює питання в цій сфері в Україні й розглянутих країнах, є спільні та відмінні риси.

У деяких вищеперелічених країнах світу не завжди чітко прописано дефініції, які б регулювали основні поняття, які стосуються військових кримінальних правопорушень.

На прикладі інших держав, зокрема Франції, можна пересвідчитись, що в них досить застаріле законодавство, яке було прийнято давно (1950–1980 рр.), що, однак, не заважає розвиватись, удосконалювати своє національне законодавство та приймати ряд необхідних норм і змін до кримінального законодавства.

Далеко не всі країни, як і Україна, відносять військові насильницькі кримінальні правопорушення до окремої категорії, деякі держави в своєму національному кримінальному законодавстві не виділяють поняття

«особливий період» чи «воєнний стан», а загалом характеризують кримінальне законодавство, незважаючи на те, мирний час чи воєнний стан.

У законодавстві України, як і в законодавстві зарубіжних країн, є прогалини, що свідчить про недосконалість чинного законодавства, проте більшість країн, як і Україна, більш-менш кодифікувала національне законодавство й у повсякденній діяльності, у службовій діяльності керується вже сталими нормативно-правовими актами.

Для того, щоб уникати прогалин у законодавстві або хоча б зменшити їх кількість, якісно вдосконалити національне законодавство України, урахувавши передовий досвід зарубіжних країн, необхідно:

- створити низку науково-консультаційних органів у сфері співпраці;
- забезпечити співпрацю та обмін науковими кадрами, обмін законодавством у різних сферах, зокрема й у кримінальному законодавстві;
- постійно утворювати та розробляти кримінально-правові норми, які б відповідали вимогам сучасності, аналізувати їх з передовими правниками світових держав;
- передовий досвід зарубіжних держав доповнити та взяти за основу в разі необхідності;
- імплементувати необхідні норми в різні галузі національного законодавства, у разі необхідності керуватися ними.

1.3. Поняття та відмітні особливості військових насильницьких кримінальних правопорушень

Однією із основних проблем у сфері вивчення військових насильницьких кримінальних правопорушень є те, що дослідники не відокремлювали або належним чином не приділяли увагу розподілу військових насильницьких кримінальних правопорушень і зарахуванню їх до певної категорії. Якщо порівнювати та аналізувати військові насильницькі кримінальні правопорушення, то варто відзначити, що є низка статей

кримінального кодексу, до яких їх можна зарахувати, а також деякі статті з міжнародного кримінального права.

Проаналізувавши наведені доктринальні підходи до трактування поняття «злочини у сфері земельних відносин», Р.О. Мовчан ще п'ять років тому (в 2020 р.) констатував, що їхні автори здебільшого використовували лише метод узагальнення і, навпаки, невинувато ігнорували таку логічну операцію, як диференціювання. У підсумку це призвело до того, що згадані визначення земельних злочинів не відповідають своєму головному призначенню – не окреслюють ті відмітні, істотні ознаки, які дозволяють виокремити злочини у сфері земельних відносин серед інших груп (подекуди суміжних) злочинів. Адже самого лише означення всіх сфер суспільних відносин, які можуть бути порушені внаслідок їхнього вчинення, недостатньо для відбиття сутності і специфіки відповідної категорії злочинів [114; 115, с. 140].

Видається, що ці зауваги вченого є досить актуальними і в контексті проблематики нашого дослідження. Іншими словами і дещо перефразовуючи згаданого українського науковця, ми вважаємо, що чи не головним завданням надання дефініції «насиленницький військових кримінальних правопорушень» є те, щоб таке визначення відповідало своєму головному призначенню – окреслювало ті відмітні, істотні ознаки, які дозволяють виокремити досліджувану групу кримінальних правопорушень серед інших груп (подекуди суміжних) кримінальних правопорушень.

Проблематику військових насильницьких кримінальних правопорушень досліджували різні вчені, серед яких варто виділити: П. П. Богуцького [4–14], В. О. Бодаєвського [15], О. М. Джужу [52], М. І. Карпенка [66–72], Д. Ю. Купара [97–102], М. І. Панова [60–61], С. О. Харитонova [139, 183–184] та багато інших вітчизняних фахівців.

Варто відзначити, що основний масив монографій, наукових статей, навчальних посібників з досліджуваної проблематики ґрунтується на законодавстві минулого століття, а соціум сьогодні має інші пріоритети,

стикається з іншими питаннями та проблемами військових насильницьких кримінальних правопорушень у суспільстві й визначає інші пріоритети у сфері запобігання таким правопорушенням. Відтак, деякі питання наразі залишаються дискусійними і не дослідженими повною мірою.

Ще однією причиною, яка зумовлює актуальність вивчення військових насильницьких кримінальних правопорушень, є окупація та інтенсивні бойові дії на території України, які в умовах гібридної війни тривають уже понад десять років, а в умовах повномасштабного вторгнення – майже 4 роки.

Необхідно пам'ятати, що позиції вчених різняться стосовно віднесення певних статей КК до насильницьких. Різні погляди науковців спонукають до подальшого вивчення проблеми, але в умовах воєнного стану й інтенсивних бойових дій написання нових наукових праць є проблематичним, а праці 2014 р. не завжди є актуальними сьогодні, тому постійна робота в науковій площині є невід'ємним фактором післявоєнної відбудови України.

Особливого ставлення науковців останнім часом вимагає питання щодо множинності сутності дефініцій і норм національного законодавства, якими врегульовано правовідносини під час здійснення Україною військового спротиву збройній агресії РФ, певної їх неузгодженості між собою та щодо кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення.

Потрібно враховувати те, що категорійного поняття військових насильницьких кримінальних правопорушень взагалі не було як такого, воно існувало як нечітке поняття, не було достатньої кількості наукових праць, які б чітко стосувались військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Тож запропонуємо власне розуміння насильницьких кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби.

Протиправне насильство у ст. 404–406 КК України є обов'язковою ознакою, що характеризує об'єктивну сторону складів кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, взаємовідносин

між військовослужбовцями. Відмінність насильства у зазначених нормах полягає насамперед у його описі, а також у визначенні тієї ролі, яку воно відіграє у згаданих кримінальних правопорушеннях. Саме тому діяння, передбачені цими нормами, є підстави віднести до тих, які складають ядро військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Конкретні прояви насильства у складах кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби та взаємовідносин між військовослужбовцями, незважаючи на спільність низки суттєвих ознак, мають досить специфічні особливості, які слід враховувати при застосуванні цих норм. У зв'язку з цим цікавить розгляд значення насильства як ознаки опору начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності ознак підлеглості (ст. 406 КК України).

1. У ст. 404 КК України встановлюється відповідальність за опір начальнику, а також іншій особі, яка виконує обов'язки військової служби, або примушування його до порушення цих обов'язків, пов'язаних з насильством або загрозою його застосування. Насильство (у широкому значенні) у цьому складі кримінального злочину характеризується такими рисами.

По-перше, різновидами протиправного насильства є опір і примушування.

По-друге, засобом вчинення опору чи примушування виступають інші форми насильства (яким чином вчиняється опір та примушування законодавством не визначено (відносно поняття)).

По-третє, наявність «другого» насильницького компонента у цьому кримінальному правопорушенні зумовлює вирішення низки практично значущих питань: а) якими є зміст і обсяг терміна «насильство»; б) який момент закінчення цього кримінального правопорушення.

По-четверте, насильство є характерною ознакою як основного, так і деяких кваліфікованих складів цього кримінального правопорушення. Розглянемо нижче детальніше зазначені особливості насильства.

У ст. 404 КК України йдеться про опір та примушування. У літературі немає єдності поглядів на питання про те, чи передбачені в цій статті два склади кримінального правопорушення (а саме – опір та примус) або в ній йдеться про один склад з альтернативними діями [66, с. 80].

Так, одні юристи вважають, що у ст. 404 КК України передбачені два самостійні складу злочину – опір і примушування.

Інші вважають, що у ч. 1 ст. 404 КК України йдеться про єдиний злочин, ускладнений двома альтернативними діями. На наш погляд, з точки зору законодавчої техніки, більш правильною слід вважати другу позицію.

Дії при опорі та примушуванні є в цілому впливом на волю начальника або інших осіб, що виконують обов'язки військової служби, свідчать про однорідність характеру і подібний рівень їх суспільної небезпеки, тобто про їхню альтернативність. Це прямо впливає з граматичного тлумачення сполучника «або», який використано у ст. 404 КК України.

Таким чином, викладене дає змогу стверджувати, що у ст. 404 КК України йдеться не про два самостійні склади, а про один склад злочину з альтернативними діями у формі опору або примушування. Разом з тим при застосуванні цієї норми в кожному конкретному випадку має бути точно визначено ті чи інші дії винного опором або примушуванням.

Опір є в цілому такою поведінкою, яка спрямована на перешкоджання виконанню начальником або іншим військовослужбовцем конкретних службових обов'язків. Опір може виражатися як в активному впливі на потерпілого, так і в пасивній протидії зусиллям останнього (створення перешкод, що не дають виконати необхідну дію). Із зовнішнього боку «алгоритм» опору може виглядати так:

а) порушення тих чи інших обов'язків військової служби з боку військовослужбовця;

б) висування до військовослужбовця з боку начальника (інших осіб) вимог щодо припинення цих порушень;

в) невиконання військовослужбовцем вимог, які до нього висуваються;

г) вжиття заходів з боку начальника (іншої особи) до виконання (реалізації) своїх вимог, що виражаються у вчиненні певних дій;

д) прагнення винного не дати можливості діяти начальнику чи іншій особі в конкретній обстановці відповідно до закону, вимог військових статутів або наказу. Інакше кажучи, військовослужбовець своїми зусиллями перешкоджає начальнику чи іншому військовослужбовцю виконати службовий обов'язок.

Прикладом опору можуть бути випадки перешкоджання патрульному наряду затримати військовослужбовця, який грубо порушує громадський порядок у місті, або командиру – припинити дії військовослужбовця, які порушують військовий правопорядок (бійку в казармі) тощо.

Правильно кваліфіковані як опір начальнику за ст. 404 КК України дії рядового Особи-1, який спочатку не виконав правомірні вимоги чергового по дивізіону та його помічників-офіцерів Особи-2 та Особи-3 і відмовився залишити казарму сусіднього підрозділу, а потім, вчинивши протидію, завдав кожному з них по кілька ударів рукою [42].

Разом з тим суди не завжди враховують зазначені особливості опору, що призводить часто до неправильних рішень.

Так, не вдалося уникнути помилки суду при розгляді кримінальної справи стосовно рядового Особи-2. Органи досудового розслідування останнього звинувачували в тому, що, виявляючи невдоволення отриманим від офіцера Особи-1 зауваженням з приводу вживання спиртного і зовнішнього вигляду, вона побила останнього, завдавши йому безліч ударів руками та ногами по обличчю і тілу. Ці дії були кваліфіковані за ч. 1 ст. 404 КК України як опір начальнику. Під час розгляду цієї справи судом встановлено, що побої потерпілому Особі-1 були завдані не в процесі опору і не з метою примушування до порушення якихось конкретних службових

обов'язків, а у зв'язку з незадоволенням його вимогливістю по службі, з помсти за службову діяльність – у відповідь на зроблене зауваження. Тому вчинене Особою-2 судом було правильно розцінено як погроза або насильство щодо начальника та перекваліфіковано на ч. 1 ст. 405 КК України [41] (детальніше про погрозу або насильство щодо начальника буде сказано нижче).

Іншою альтернативною дією у ст. 404 КК України є примушування. Воно полягає у спрямованому впливі на начальника або іншу особу, яка виконує обов'язки військової служби, з метою змусити їх діяти всупереч інтересам служби, порушити покладені на них обов'язки.

У кримінальному праві немає єдності в питанні визначення сутності примушування і його співвідношення з примусом. Примушування і примус з погляду громадян є синонімами і позначають приневолення, спонукання всупереч волі особи до вчинення нею будь-яких дій.

Так, Г. М. Собко зазначає: «Схожими є всі перелічені поняття, проте не всі є суміжними з поняттям психічного насильства, найбільш близькими до насильства є «погроза насильством», «примус», «примушування», «вплив», «тероризування», тоді як до фізичного насильства належать «перешкоджання», «втягнення»» [163, с. 28].

Розглядаючи ці категорії, деякі автори вдаються до їх ототожнення. Так, О. М. Храмцов вважає, що примушування і примус є видом насильства, який спрямований на придушення або обмеження волі потерпілого при одночасному стимулюванні потрібної насильнику поведінки. Інші автори вважають, що поняття «примушення» за обсягом є ширшим за поняття «примус», оскільки останній виражається у психічному чи фізичному впливі на особистість, що властиво при обіцянках, підкупі тощо [187, с. 23].

Проводячи розмежування понять «примушення» і «примус», вчені відзначають, що в першому випадку потерпілий має можливість волевиявлення, вибору варіанта поведінки, оскільки труднощі, що

виникають, є цілком переборними, а під час примусу свобода вибору взагалі обмежена: варіантів або немає взагалі, або вони вкрай звужені [161, с. 81].

У цьому питанні, на наш погляд, спірним є визнання можливості вольового вчинку з боку потерпілого під час примусу. Одні вважають, що під час примусу людина зберігає волю, однак може робити те, до чого її примушують погрозами чи катуваннями. Інші, навпаки, вважають, що під час примусу потерпілий є лише «механічним знаряддям у руках гвалтівника», тобто примус виключає вольовий вчинок з боку потерпілого [186].

Остання думка стосовно ст. 404 КК України є неприйнятною. У реальному житті практично не зустрічаються ситуації примушування начальника або інших осіб, які виконують обов'язки військової служби, до порушення своїх обов'язків, коли зазначені особи повністю позбавлені можливості виконувати ті чи інші службові обов'язки. У зв'язку з цим слід погодитися з тими авторами, які зберігають за начальниками та іншими особами можливість вчинення вольового вчинку [185, с. 34–36; 187, с. 131–134].

Як слушно зазначається в юридичній літературі, «у переважній більшості випадків начальники та інші військовослужбовці, незважаючи на протидію або спроби примусу, до кінця виконують свій військовий обов'язок і припиняють злочинну поведінку посягаючого» [68, с. 97]. Цієї позиції дотримуються й органи військової юстиції. Вивчені автором кримінальні справи, вироки по яких розміщені в ЄДРСР, свідчать, що органи військової юстиції не визнають неможливість здійснення вольового вчинку як обов'язкову ознаку примушення.

Іншими словами, примушення – це вплив на особу проти її волі, що обмежує (але не позбавляє повністю) свободи вибору поведінки та має на меті змусити діяти відповідно до волі того, хто примушує.

Примус, як різновид насильства, у ст. 404 КК України характеризується низкою особливостей, зокрема таких:

а) виконання начальником чи іншою особою під час примушення тих чи інших обов'язків військової служби;

б) висування начальнику (іншій особі) вимог:

– про вчинення ним певних дій всупереч інтересам служби;

– про вчинення ним незаконних дій;

– про недосконалість службової дії (наприклад, коли військовослужбовець вимагає від начальника надати йому незаконно коротко-тимчасову відпустку, перевести в іншу військову частину, достроково звільнити зі Збройних Сил тощо);

в) вимога щодо порушення обов'язків військової служби може стосуватися як часу її висування, так і порушення майбутніх обов'язків (наприклад, примус начальника не включати підлеглого в команду, що формується, для переведення до нового місця служби).

З огляду на законодавчу конструкцію ст. 404 КК України, способами вчинення розглянутих дій (опору чи примушення) є «наси́льство або погро́за його застосування». Формулювання закону про «сполуче́ність» опору або примушування з насильством означає, що в процесі скоєння опору або примушування мають застосовуватися насильство чи має бути погроза його застосування. Розглянемо докладніше зміст використовуваних у ст. 404 КК України термінів «наси́льство» та «погро́за його застосування».

Під насильством, як зазначалося, загалом розуміють зовнішній, з боку інших осіб суспільно небезпечний, протиправний, навмисний фізичний чи психічний вплив на іншу людину всупереч чи поза її волею, що завдає шкоди різним за характером її благам або створює небезпеку такого заподіяння. Насильство може бути фізичним чи психічним. У зв'язку з цим виникає питання щодо змісту поняття «наси́льство» у ч. 1 ст. 404 КК України, точніше питання стосовно видів насильства, про які йдеться в законі.

Більшість учених вважає, що якщо законодавець у статтях кримінального закону використовує термін «наси́льство», то в цьому випадку має йти мова лише про фізичне насильство. Так, на думку О. Л. Гуртовенко,

у законі під терміном «наси́льство» розуміють лише фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за загрозу застосування насильства, то це спеціально обумовлюється в диспозиції кримінально-правової норми. Тим часом формально такий прийом законодавчої техніки не відповідає вимогам точності термінології, і термін «наси́льство», як ширший за обсягом, там, де це необхідно, слід замінити на «фізичне насильство» [49, с. 52].

Враховуючи фізичний характер, до «наси́льства» у ст. 404 КК України слід зарахувати: поодинокі удари, що заподіяли фізичний біль, побої, катування, інші насильницькі дії, пов'язані із заподіянням фізичного болю, обмеження волі.

Наслідком насильства з урахуванням наявності кваліфікуючих «наси́льницьких» ознак (про це детальніше буде сказано далі) у ч. 1 ст. 404 КК України є заподіяння фізичного болю чи легкої шкоди здоров'ю.

Біль, як правило, є неминучим супутником заподіяння шкоди здоров'ю. Тим часом існують випадки, коли результат насильницьких дій обмежений одним лише фізичним болем без настання шкоди здоров'ю, що об'єктивно виявляється. Біль – своєрідний психофізіологічний стан людини, що виникає в результаті впливу надсильних або руйнівних подразників, які викликають органічні або функціональні порушення в організмі. З медичної точки зору, заподіяння фізичного болю є, можливо, і незначним, але погіршенням здорового стану організму. Отже, фізичний біль – це шкода здоров'ю людини у формі патологічного стану, крайнім виявом якого є больовий шок. Специфічною формою фізичного болю є фізичні страждання – наслідки насильства, що вказують на вияв винним особливої жорстокості стосовно потерпілого.

Ознаками легких тілесних ушкоджень згідно зі ст. 125 КК України, виступають:

- а) короточасний розлад здоров'я;
- б) незначна стійка втрата працездатності.

Спірним є питання про зарахування до фізичного насильства обмеження свободи людини. До поняття фізичного насильства має бути включено не будь-яке обмеження волі, а лише таке, яке пов'язане з безпосереднім впливом на організм потерпілого. Цю думку поділяє більшість криміналістів.

У ст. 404 КК України «погроза» застосування насильства є альтернативною ознакою. Сучасна українська мова визначає погрозу як залякування, обіцянку заподіяти неприємність. Залякувати – означає «погрожувати, викликати у когось страх, підводити під небезпеку».

У кримінальному праві автори у це поняття вкладають різний зміст. Одні вважають, що «погроза» – це примушування [56, с. 163]. Інші під «погрозою» розуміють залякування, акцентуючи, що «під психічним насильством (погрозою застосування фізичної сили) слід розуміти протиправний вплив, спрямований на психіку іншої особи з метою придушення її опору та підпорядкування її волі шляхом залякування застосуванням фізичної сили» [46, с. 42]. Є автори, що уявляють «погрозу» як пробудження в людини відчуття тривоги або ж сприймають її як психічний вплив [3, с. 42].

Незважаючи на зовнішні відмінності у визначеннях погрози, за змістом вони майже збігаються. Тобто під погрозою загалом розуміють вплив на психіку іншої особи, і її сутність уявляють як вплив на психічну діяльність потерпілого шляхом повідомлення йому відомостей про вчинення негайно або в майбутньому небажаних (шкідливих) для нього чи близьких йому осіб дій, пробудження в ньому відчуття страху й примушення його до будь-якої діяльності чи бездіяльності.

Дослідження природи погрози застосування насильства дало змогу виділити її загальні та особливі (необхідні) ознаки. Наявність загальних ознак погрози застосування насильства у поєднанні з тими чи іншими особливими ознаками характеризує її суспільну небезпеку та протиправність.

До загальних ознак погрози застосування насильства належать:

- 1) факт залякування потерпілого застосуванням насильства;
- 2) реальність погрози застосування насильства.

Особливими ознаками визнають:

- по-перше, реальну здійсненність такої погрози;
- по-друге, момент передбачуваного здійснення погрози (негайно чи в майбутньому);
- по-третє, інтенсивність небезпеки.

Що стосується першої особливої ознаки, то погроза, на думку більшості вчених-криміналістів, має визнаватись потерпілим як реально здійсненна, рівнозначна, наприклад, фізичному насильству [160, с. 134]. Іншими словами, погрозу розглядають, як психологічний вплив на окрему особу, групу осіб, суспільство загалом, що полягає у виявленні суб'єктивної рішучості заподіяння шкоди і реальної можливості її настання [162, с. 143]. Як слушно зазначається на сторінках юридичної літератури, ознаки погрози поділяють на загальні та особливі. Загальні ознаки є притаманними для будь-якої погрози насильством, це факт залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства та дійсність такої погрози. Особливі ознаки визначають погрозу як складову окремого складу кримінального правопорушення, серед них момент ймовірної реалізації погроз та інтенсивність [160, с. 136].

Що стосується другої особливої ознаки (часу здійснення погрози), то погроза становить велику небезпеку тоді, коли винний заявляє про свій намір здійснити її негайно. Негайне виконання погрози застосування насильства можливе, зокрема, під час розбою (ст. 187 КК України). Для деяких злочинів момент здійснення погрози правового значення немає (ст. 129 КК України – погроза вбивством чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень). Звісно ж, що у ст. 404 КК України також має значення той факт, коли винний збирається здійснити погрозу.

Третя особлива ознака – інтенсивність небезпеки – визначається змістом погрози (висловлювання чи демонстрація погроз застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, тощо). Іноді й

сама обстановка вчинення кримінального правопорушення може свідчити про наявність погрози¹.

Отже, можна дійти висновку, що у ст. 404 КК України поняття «погроза застосування насильства» включає в себе повідомлення відомостей про вчинення негайно чи в майбутньому небажаних (шкідливих) для начальника (інших осіб) будь-яких дій фізичного характеру, пробудження в ньому відчуття страху. Погроза може полягати, наприклад, у залякуванні застосуванням фізичної сили до потерпілого, заподіянням різної шкоди здоров'ю, смерті, обмеженням волі тощо. При цьому будь-яка погроза має бути обов'язково реальною.

З ознаками «насильство» та «погроза застосування насильства» безпосередньо пов'язане питання моменту закінчення цього кримінального правопорушення. У літературі з цього питання існує певна невизначеність. Наприклад, визнано, що «для закінченого складу кримінального правопорушення не потрібно, щоб у результаті опору начальник відмовився або втратив можливість виконати покладені на нього обов'язки військової служби, а під час примушування – порушив ці обов'язки. Саме перешкоджання виконанню службових обов'язків чи примушування до порушення утворює закінчене кримінальне правопорушення». З таким твердженням, на нашу думку, погодитись не можна.

У ст. 404 КК України встановлено відповідальність не просто за опір або примушування, але й за зазначені дії, у процесі скоєння яких застосовується насильство. Виходячи з цього, при визначенні моменту закінчення цього злочину, ігнорувати таку обставину було б не зовсім правильно. Більше того, за змістом цієї статті, опір чи примус само собою є кримінально караними. На наш погляд, момент закінчення цього кримінального правопорушення має бути пов'язаний або із застосуванням насильства, або з погрозою такого застосування. Наприклад, якщо військовослужбовець вимагає виконання від командира будь-яких дій

¹ Детальніше див. наступну роботу [105].

всупереч інтересам служби (незаконного звільнення його в місто), але при цьому не застосовує насильства або не погрожує ним, то складу примусу (ст. 404 КК України) в цьому випадку не буде. Для застосування цієї норми необхідно, щоб військовослужбовець не просто висував будь-які вимоги, а й «підкріплював», «посилював» їх застосуванням насильства або погрозою насильства. Виходячи з цього, тільки з моменту вчинення тих чи інших насильницьких дій (включаючи сюди й погрозу) у процесі опору або примушування це кримінальне правопорушення слід вважати закінченим.

Особливістю насильницьких кримінальних правопорушень взагалі і військових зокрема є та обставина, що злочинне насильство є сутністю більшості кваліфікуючих обставин складів цих кримінальних правопорушень. Як зазначалося, до «насильницьких» обтяжливих обставин у ст. 404 КК України належать: застосування зброї, заподіяння тяжкої чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи інших тяжких наслідків. Розглянемо їх докладніше.

Застосування зброї (ч. 2 ст. 404 КК України).

Аналіз поняття «застосування зброї» є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору. У зв'язку з цим потрібно усвідомити, по-перше, що саме слід розуміти під зброєю, по-друге, що означає її застосування.

Зброя може бути засобом психічного насильства. Підкріплена діями погроза є формою застосування зброї і одночасно може розглядатися як погроза застосування насильства. Погроза оголеною зброєю, розмахування нею тощо мають визнаватись застосуванням зброї. Цими діями винний здійснює психічний вплив на начальника, паралізує його волю і, таким чином, полегшує досягнення своїх злочинних цілей. Не можна, однак, вважати застосуванням зброї лише факт наявності її у винного в останній момент опору або примушування, коли винний не погрожує нею і не використовує її. Звісно, що вербальна погроза застосуванням зброї не підпадає під поняття «застосування зброї», але за своєю суттю є психічним

насильством, тобто підпадає під ознаку «погроза застосування насильства» (ч. 1 ст. 404 КК України).

Внаслідок застосування зброї потерпілому може бути заподіяна шкода здоров'ю різної тяжкості, завдано ударів. Слід наголосити, що застосування зброї при опорі або примушуванні, незалежно від того, заподіяна шкода здоров'ю потерпілого чи ні, завжди тягне за собою відповідальність ч. 2 ст. 404 КК України.

Водночас вважаємо, що об'єднання в одній частині статті (більше того, в одному пункті) заподіяння і тяжкої, і середньої тяжкості тілесних ушкоджень слід визнати не дуже вдалим.

По-перше, незважаючи на те, що опір або примушування спрямовані, насамперед, на порядок підпорядкованості, їх об'єктивна сторона полягає переважно в насильстві, без якого не буде і досліджуваного кримінального правопорушення.

По-друге, загальна небезпека умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження значно вища, ніж умисного заподіяння шкоди середньої тяжкості (про це свідчить порівняльний аналіз санкцій ст. 121 та 122 КК України).

По-третє, невідомо, чому у ст. 404 КК України законодавець не диференціював відповідальність за заподіяння цих видів шкоди здоров'ю, а в ст. 406 КК таку диференціацію все-таки здійснив. Так, у ч. 2 ст. 406 КК України було встановлено відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності з-поміж них відносин підпорядкованості, вчинене лише із заподіянням середньої тяжкості тілесних ушкоджень. У разі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, скоєне кваліфікується за ч. 3 ст. 406 КК України (за ознакою тяжких наслідків). Такий підхід до диференціації відповідальності загалом є правильним. Однак, на нашу думку, його необхідно здійснити інакше.

Звісно ж, що заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості цілком можна охопити поняттям «наси́льство» у ч. 1 ст. 404 КК України разом з фізичним болем, заподіянням легких тілесних ушкоджень.

У частині другій необхідно передбачити відповідальність за опір або примушування, вчинені групою осіб, щодо двох або більше осіб, із застосуванням зброї та вчинені із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Санкції за простий і кваліфіковані склади мають кореспондувати, з одного боку, між собою, з іншого – зі ст. 121, 122, 125, 126, 127 КК України.

Кваліфікація опору або примушування, вчинених із заподіянням тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю чи інших тяжких наслідків, потребує обов'язкового встановлення причинового зв'язку між застосуванням насильства і зазначеними наслідками.

Аналізуючи «тяжкі наслідки» як ознаку складу злочину, передбаченого не лише ч. 2 ст. 404, але й ч. 3 ст. 406 КК України, стає очевидним, що ця ознака, попри наведені вище доктринальні підходи, загалом є оцінною і тлумачиться на суб'єктивний розсуд правозастосувача. Водночас параметри текстуально такої самої ознаки у вигляді «тяжких наслідків», якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, як ознаки складів злочинів, передбачених статтями 425, 426 та, зокрема, і цікавлячу нас у найбільшій мірі ст. 426-1 КК України, були формально закріплені парламентаріями безпосередньо у кримінальному законі (ст. 425 КК України), де вони були визначені на рівні 500 і більше НМДГ [61, с. 63]. Заразом нагадаємо, що параметри тяжких наслідків як ознаки складів злочинів, передбачених, наприклад, статтями 364, 364-1, 365, 365-2 та 367 КК України, є меншими і закріплені на рівні лише 250 НМДГ. Через подібні законодавчі особливості виникає два питання:

1) чому в різних статтях Особливої частини по-різному визначені параметри однієї і тієї самої ознаки? Особливо дивним такий факт виглядає якщо враховувати те, що, наприклад, у статтях 426-1 та 365 КК України передбачені відповідальність за ідентичні діяння – перевищення влади чи

службових повноважень, – але вчинені різними суб'єктами («звичайною» службовою особою та військовою службовою особою, відповідно);

2) чому, закріпивши формальні показники матеріальних збитків як вияву тяжких наслідків у одних статтях про військові кримінальні правопорушення (статті 425, 426, 426-1 КК України), народні обранці України не вдалися до такого самого прогресивного кроку, який сприяє уніфікованому застосуванню положень кримінального закону, щодо інших норм, розміщених все у тому ж розд. XIX Особливої частини КК «Військові кримінальні правопорушення», зокрема, у цікавлячих нас найбільше статтях 404 та 406 КК України?

Попри всі наші спроби, жодної логічної відповіді чи пояснення цього нормативного ми знайти не змогли.

Зважаючи на викладені аргументи, ми вважаємо за доцільне запропонувати:

а) по-перше, частково формалізувати критерії тяжких наслідків (у частині, що стосується матеріальних збитків) як ознаки складів злочинів, передбачених статтями 404 та 406 КК України, «розповсюдивши» дію примітки ст. 425 КК України на всі норми, розміщені у розд. XIX Особливої частини КК «Військові кримінальні правопорушення»;

б) по-друге, а вже у подальшому уніфікувати показники тяжких наслідків (як і істотної шкоди), які згадуються у всіх статтях Особливої частини КК України. Зокрема, вважаємо, що найбільш обґрунтованим був крок законодавця щодо закріплення такого показника на рівні 100 НМДГ, як це й передбачено п. 4 (якщо «істотної шкоди» – то п. 3) ст. 364 КК України. До речі, пропозиції подібного ґтибу вже неодноразово озвучувалися на сторінках вітчизняної юридичної літератури і багатьма іншими українськими криміналістами [59, с. 160; 75; 148; 22; 133; 104; 178; 191].

У ст. 405 КК України встановлено відповідальність за насильницькі дії щодо начальника, що виражається в нанесенні побоїв або застосуванні

іншого насильства щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Під побоями розуміють множинні (більше ніж один) удари, пов'язані із заподіянням потерпілому фізичного болю, які, однак, не спричинили заподіяння шкоди здоров'ю. У результаті побоїв у потерпілого можуть бути певні тілесні ушкодження у вигляді саден, синців, невеликих ран, які, однак, не зумовлюють втрати працездатності. Побої можуть закінчитися і без будь-яких видимих тілесних ушкоджень. Якщо в результаті нанесення побоїв у потерпілого виникають тілесні ушкодження, то вони оцінюються (за наявності необхідних медичних показників) як шкода здоров'ю відповідної тяжкості.

Під «іншим насильством» у спеціальній літературі розуміють «заподіяння легкої, середньої тяжкості або тяжкої шкоди здоров'ю начальника, а також вчинення інших насильницьких дій, пов'язаних із заподіянням фізичного болю або обмеженням його свободи». З таким підходом повністю погодитися не можна. Обсяг поняття «інших насильницьких дій» у ч. 1 ст. 405 КК України не може включати заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, оскільки за такі насильницькі дії передбачено відповідальність ч. 2 ст. 404 КК України.

Зміст насильницьких дій щодо начальника (побої чи інше насильство) загалом збігається з поняттям «насильство» у ст. 404 КК України (що було детально розглянуто вище).

Разом з тим не зовсім зрозуміло, чому при опорі або примушуванні допускається як фізичне, так і психічне насильство, а по суті в загальній нормі (ст. 405 КК України) ми змушені обмежувати насильство лише фізичним характером. Виходячи із санкцій статей 404 та 405 КК України, законодавець вважає ці кримінальні правопорушення рівнозначними за характером та рівнем суспільної небезпеки у вигляді збігу видів та розмірів покарання.

На нашу думку, у КК України 2001 р. законодавець без достатніх на те підстав перевів аналізоване кримінальне правопорушення до розряду загальнокримінальних діянь. Звісно ж, що з уніфікацією відповідальності за військові насильницькі кримінальні правопорушення необхідно поруч із відповідальністю за фізичне насильство передбачити норму про відповідальність за психічне насильство у вигляді погрози начальнику.

Наслідками побоїв або застосування іншого насильства слід вважати, як і в складі опору начальнику чи примушування його до порушення обов'язків військової служби, фізичний біль або заподіяння легких тілесних ушкоджень, обмеження волі.

Моментом закінчення цього кримінального правопорушення слід визнати скоєння тих чи інших насильницьких дій щодо начальника. У тих випадках, коли винний мав намір завдати начальнику, наприклад, побоїв, але через незалежні від нього обставини свій намір не зумів довести до кінця, його дії слід кваліфікувати як замах на скоєння злочину, передбаченого ст. 405 КК України.

У ч. 2 ст. 405 КК України йдеться про ті самі кваліфікуючі ознаки, що й у попередній статті (їх зміст було розглянуто вище), проте з урахуванням необхідності диференціації відповідальності за заподіяння тяжкої та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, з одного боку, а також удосконалення санкцій за військові насильницькі злочини, з іншого боку.

У ст. 406 КК України передбачено відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, пов'язане з приниженням честі та гідності або знущанням над потерпілим або пов'язане з насильством. Зміст насильства у цьому злочині має свої особливості.

По-перше, основним діянням є «порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості», яке є різновидом насильницької поведінки, що виражається в цілому в примусі.

По-друге, засобами скоєння цього злочину є приниження честі та гідності, знуцання, насильство. Не можна погодитися з тими авторами, які стверджують, що «під порушенням статутних правил взаємовідносин розуміються різні види насильства одних військовослужбовців над іншими, приниження їхньої честі та гідності, знуцання з них». Таке тлумачення могло бути застосовне до ст. 244 КК УССР 1961 р., у якій йшлося про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності з-поміж них відносин підпорядкованості, які виражалися у нанесенні побоїв чи іншому насильстві.

Об'єктивна сторона у ст. 406 КК України сконструйована інакше. Граматичні тлумачення слів «пов'язане» і «сполучене» свідчать про те, що приниження честі та гідності, знуцання, насильство відбуваються в процесі порушення відповідних правил.

Розглянемо докладніше кожен насильницьку ознаку злочину ст. 406 КК.

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості полягає, як правило, у вимозі виконати ті чи інші розпорядження винного, які спрямовані на забезпечення собі полегшених умов служби, привілейованого становища в колективі, підпорядкування своїй волі товаришів по службі. Порушення статутних взаємин безпосередньо можуть виявлятися в примушуванні потерпілих вчиняти дії, що принижують їх особисту гідність, робити особисті послуги старослужбовцям (наприклад, чистити взуття, підшивати підкомірці, прасувати обмундирування, заправляти ліжко, що належить винному), виконувати за них ті чи інші завдання, здійснювати сексуальні дії тощо. Вони можуть бути пов'язані з позбавленням сну, вилученням у молодих воїнів предметів обмундирування, продуктів харчування, інших матеріальних цінностей.

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості зазвичай пов'язані

з приниженням честі та гідності потерпілих, яке за своїми об'єктивними ознаками схоже на образу. Як відомо образа не знайшла свого відображення як кримінальне правопорушення у чинному КК України. Під образою розуміють непристойне за формою поводження з військовослужбовцем, що принижує його честь і гідність. Воно передбачає дію, спрямовану персонально проти однієї чи кількох осіб, з метою дискредитації, підриву авторитету потерпілих. Іншими словами, в образі звучить принизлива оцінка особистості потерпілого, виражена зазвичай у зухвалій і знущально цинічній словесній формі, що суперечить елементарним правилам поведінки та людського спілкування. Образу може бути завдано як у словесній формі (лайливі висловлювання на адресу потерпілого), так і шляхом вчинення непристойних дій (плювок в обличчя, ляпас). Особливістю приниження честі та гідності в цьому злочині є те, що ці дії мають обов'язково відбуватися в процесі тих чи інших порушень статутних взаємин між військовослужбовцями.

Під знущанням, згідно зі ст. 406 КК України, розуміють різноманітні знущання над військовослужбовцями, примушування потерпілих вчиняти дії, що принижують їх особисту гідність (віджимання від підлоги, виконання інших фізичних вправ, різних команд), надавати послуги старослужбовцям, виконувати за них ті чи інші обов'язки військової служби тощо. Так, з метою підпорядкування своєму впливу військовослужбовців пізнішого терміну призову рядовий змушував їх приносити собі насіння і сигарети, мити черевики, співати пісні. Крім того, він змушував потерпілих по сто разів віджиматися від підлоги, у тому числі з диском від штанги на спині, вимазував обличчя гуталіном. Ці дії правильно розцінені судом як знущання над потерпілими та кваліфіковані за ст. 406 КК України.

Насильство, як одна з альтернативних ознак об'єктивної сторони, полягає в тому, що в процесі порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями завдаються поодинокі удари, побої, завдається

шкода здоров'ю, здійснюються інші насильницькі дії, пов'язані із заподіянням фізичного болю потерпілому або обмеженням його волі.

Наслідком застосування насильства у ч. 1 ст. 406 КК України можуть бути заподіяння фізичного болю або легкої шкоди здоров'ю, обмеження волі. До речі, варто звернути увагу на тому, що у ст. 10.1.10 Проекту КК передбачено відповідальність за насильство за відсутності відносин підлеглості, що завдало фізичного болю, без подальшої його конкретизації шляхом вказівки на побої, тілесні ушкодження тощо.

Низка авторів вважає, що поняття «насильство» у ст. 406 КК України разом з фізичним впливом включає і психічне насильство, зокрема, погрозу. Однак такий підхід не можна визнати відповідним законодавству, оскільки вживання в тексті закону слова «насильство» означає лише його фізичний різновид (про це говорилося вище). Хоча, безумовно, виключення ознаки погрози фізичним насильством без достатніх на те підстав звужує межі дії цієї норми. Крім того, і система військових насильницьких злочинів виходить в цілому незавершеною, оскільки в одних випадках психічне насильство включається в об'єктивну сторону (ст. 404 КК України). До речі, зазначимо, що Ю. Ю. Коломієць пропонує удосконалити відповідні положення проекту КК, в яких теж йдеться лише про фізичне насильство, за рахунок викладення ст. 10.1.11 цього проєктованого документу у наступній редакції: «Військовослужбовець, який щодо іншого військовослужбовця, за відсутності між ними відносин підлеглості, вчинив насильство, що завдало фізичного болю, або вчинив психологічне насильство, що має характер знущання чи глумлення над військовослужбовцем» [78, с. 293]. Як бачимо, дослідниця пропонує криміналізувати і саме лише психічне насильство, що має характер знущання або глумлення.

Момент закінчення цього злочину залежить від засобів, які використовує винний у процесі порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. В одних випадках злочин буде закінчено з моменту вчинення дій, що виражаються у приниженні честі та гідності, в

інших – момент закінчення пов'язаний із вчиненням дій зручального характеру, по-третє – закінчення злочину зумовлено фактом застосування насильства.

До особливо кваліфікуючих «насильницьких» ознак порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підпорядкованості належать: застосування зброї, заподіяння легких, середньої тяжкості і тяжких наслідків. Перші дві ознаки розглянуто раніше. Нижче зупинимось лише на загальній характеристиці тяжких наслідків цього складу злочинів.

Тяжкими наслідками у ч. 3 ст. 406 КК України визнано: заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а також самогубство потерпілого чи замах на нього (проблеми кваліфікації за цією ознакою будуть розглянуті в наступному розділі).

Протиправне насильство (в різних проявах) є загальною ознакою злочинів проти порядку статутних взаємин між військовослужбовцями. Ця обставина, на наш погляд, зумовлює необхідність по можливості однакового опису насильства у цих злочинах. При цьому окремі особливості насильства, безперечно, можуть бути відображені у відповідних нормах. З урахуванням сказаного вище щодо конструкції ст. 404 та 405 КК України можна запропонувати уніфікувати ст. 406 КК України.

Таким чином, у злочинах проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями насильство є конструктивною ознакою об'єктивної сторони і має всі загальні ознаки злочинного насильства в цілому. Особливість змісту насильства у зазначених військових злочинах відображено в засобах його законодавчого опису.

Актуальними на сьогодні є зміни, які пропонує М. І. Карпенко у своїй монографії і які сформульовано ним уперше щодо необхідності змістовно поліпшити об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 427 («Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»), 429 («Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю»), 430 («Добровільна здача в полон»), 432

(«Мародерство») КК України, оскільки зазначені статті передбачають лише простий склад злочину. Тому доцільно, на думку автора, передбачити кримінальну відповідальність за їх вчинення з кваліфікуючими ознаками та посилити покарання [71, с. 11].

М. І. Карпенко обґрунтовано доводить необхідність передбачити кримінальну відповідальність за вчинення правопорушень проти порядку мобілізації й забезпечення режиму особливого періоду в разі ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації й у воєнний час; невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час, результатом чого стало спричинення істотної шкоди або тяжких наслідків. Сьогодні за порушення правового режиму воєнного стану передбачено лише адміністративну відповідальність, тому автор цілком правомірно пропонує розширити як зміст родового об'єкта злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, так і систему цих злочинів. І з цією метою передбачити в Особливій частині КК розділ «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України», одна із глав якого має містити кримінальну відповідальність за «кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду» [69, с. 144].

Повертаючись до визначення військових насильницьких кримінальних правопорушень, зазначимо, що це поняття є недостатньо дослідженим у доктрині. Так, праця О. В. Ободовського [136, с. 2] характеризує лише загальні поняття, які стосуються військових кримінальних правопорушень, не розкриваючи питання насильницьких, показує, які кримінальні правопорушення можуть бути та з яким складом, об'єктивні та суб'єктивні ознаки військових кримінальних правопорушень.

Все вищесказане дає змогу зробити висновок, що серед вітчизняних і зарубіжних монографічних досліджень, наукових досліджень, законодавчих

актів немає достатньої кількості практичної складової, яка б врегульовувала всі питання та проблематику, що стосується військових насильницьких кримінальних правопорушень.

В умовах воєнного стану та з початком повномасштабної агресії проти українського народу правильне розуміння і тлумачення поняття кримінального правопорушення стало особливо актуальним, особливо що стосується військових насильницьких кримінальних правопорушень. У сучасному суспільстві не можна недооцінювати значення військових насильницьких кримінальних правопорушень, оскільки значна частка всіх правопорушень є військовими насильницькими. Для належної кримінально-правової класифікації необхідно проаналізувати на деяких конкретних прикладах за чинним Кримінальним кодексом та дослідити практичне значення належної кваліфікації для притягнення військовослужбовців.

В умовах воєнного стану все більшої актуальності набувають кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством, що є найнебезпечнішим для держави та населення України.

Важливим є те, що у воєнний час та під час правового режиму воєнного стану важко недооцінити значення військових насильницьких кримінальних правопорушень для дослідження та розуміння повної картини кримінальних правопорушень у цілому. Значення кваліфікації та військових кримінальних правопорушень полягає в тому, що під час дії правового режиму воєнного стану важко класифікувати військові правопорушення та віднести їх до якоїсь конкретної категорії, особливо якщо враховувати, що конкретного підрозділу, який би кодифікував військові насильницькі кримінальні правопорушення в сучасному Кримінальному кодексі, не існує.

Отже, необхідно відзначити, що на сьогоднішній день немає чіткого поняття військового насильницького кримінального правопорушення. Враховуючи це, аби «не вигадувати велосипед», можна запропонувати тлумачення **військового насильницького кримінального правопорушення** як діяння, передбачене розд. XIX Особливої частини КК України, яке завжди

супроводжується і конститутивною ознакою якого є застосуванням насильства.

М.І. Карпенко у своїй монографії пропонує класифікацію, згідно з якою, правопорушення, зазначені в ст. 404–406, належать до військових насильницьких кримінальних правопорушень [66, с. 8]. Водночас уважаємо, що, враховуючи характер діянь, передбачених статтями 426-1 та 433 КК України, вони теж мають визнаватися військовими насильницькими кримінальними правопорушеннями.

Інші науковці у своїх працях підкреслюють необхідність впровадження змін у сучасне поняття та загальну характеристику військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, зрозумілим є те, що військові насильницькі кримінальні правопорушення становлять велику частку від усіх військових кримінальних правопорушень, а також кримінальних правопорушень у цілому, а тому аналіз цих кримінальних правопорушень є дуже актуальним, адже для повноцінної кримінально-правової характеристики необхідним є розуміння складу кримінального правопорушення, його аналізу та комплексної кримінально-правової характеристики. Вивчення військових насильницьких кримінальних правопорушень, які вже є на сьогодні та які фактично є кримінальними правопорушеннями, але викладені не в тому обсязі в кримінальному законодавстві, є надзвичайно важливим. Значення дослідження військових насильницьких кримінальних правопорушень полягає також й у тому, що мало вчених приділяє їм належну увагу, мало їх опрацьовує, а кількість праць і знань за цим напрямом є недостатньою для сучасного кримінального права.

Узагальнюючи вищесказане, пропонуємо:

– внести зміни до відповідних норм чинного КК України задля розширення переліку кримінальних правопорушень у сфері відносин підлеглості;

– прийняти як невідкладні закони та внесення змін до законів, які б розширили перелік статей військових насильницьких кримінальних правопорушень;

– детально роз'яснити та описати поняття, які стосуються відносин підлеглості та статутних взаємовідносин військовослужбовців;

– окреслити військові кримінальні правопорушення як окремий вид військових правопорушень та враховувати ключові моменти класифікації військових насильницьких кримінальних правопорушень;

– покращити наукову роботу в плані вивчення військових насильницьких кримінальних правопорушень та написання наукових праць, які стосуються тлумачення поняття військових кримінальних правопорушень та військового насильства, значення понять та кримінально-правової кваліфікації для вдосконалення кримінально-правового законодавства;

– створити надійний механізм відшкодування матеріальної та матеріальної шкоди особам, які постраждали внаслідок військових насильницьких кримінальних правопорушень та збройної агресії російської федерації внаслідок повномасштабного вторгнення.

Висновки до розділу 1

1. До початку XVII ст. в українському праві військові насильницькі злочини взагалі не згадуються, а станом на сьогоднішній момент ще не до кінця відомо щодо поняття та видів військових насильницьких кримінальних правопорушень, незважаючи на низку праць вчених та науковців, законодавство щодо даного питання не врегульовано та потребує комплексного доопрацювання на законопроектному рівні.

2. На прикладі різних країн досліджено кримінальні правопорушення, зокрема розділи кримінальних законів інших країн, серед яких: Польща, Франція, Великобританія тощо, з чого стало зрозумілим те, що сучасне законодавство потребує запровадження нових реформ та оновлення і доопрацювання.

3. Досвід зарубіжних держав демонструє, що на національному рівні запроваджено військову поліцію, прокуратуру, суди, однак всі перераховані держави не живуть в стані війни, але мають низку правоохоронних органів, які сприяють запобіганню військових правопорушень.

4. У законодавстві України, як і в законодавстві зарубіжних країн, є прогалини, що свідчить про недосконалість чинного законодавства, проте більшість країн, як і Україна, більш-менш кодифікувала національне законодавство й у повсякденній діяльності, у службовій діяльності керується вже сталими нормативно-правовими актами.

5. Крім того, Україна могла б перейняти застосування закону за аналогією, як це передбачено законодавством США, нормативну впорядкованість і структурованість джерел, як це передбачено у ФРН. Водночас українське законодавство має бути унікальним та відповідати вимогам сучасності, бути підлаштованим під реалії сучасності й під забезпечення заходів із відсічі збройної агресії рф.

6. Чинному кримінальному законодавству невідоме поняття військове насильницьке кримінальне правопорушення. Запропоновано визначення військового насильницького кримінальне правопорушення як діяння, передбаченого розд. XIX Особливої частини КК України, яке завжди супроводжується і конститутивною ознакою якого є застосуванням насильства.

7. До військових насильницьких кримінальних правопорушень необхідно відносити діяння, передбачені статтями 404–406, а також 426-1 та 433 КК України.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СКЛАДІВ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Об'єкт як елемент складу військового насильницького кримінального правопорушення

Кримінальний кодекс становить собою цілісну систему кримінально-правових норм, але іноді не належно кодифікованих. Норми КК України не включають в себе всі військові насильницькі кримінальні правопорушення, а тому іноді важко визначити, яке саме кримінальне правопорушення належить до цієї групи. Теоретичне та практичне дослідження вказаної тематики має велике значення для розвитку кримінального законодавства в Україні. Для того, щоб притягувати винних осіб до кримінальної відповідальності, а також для розуміння суб'єктивних та об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, яке б стосувалось військового насильства, необхідно проаналізувати окремо об'єктивні і суб'єктивні ознаки, визначивши основні й додаткові ознаки, взяти за приклад певні кримінальні правопорушення, які вже скоєні, та дослідити такі ознаки на прикладах.

Як на цьому наголошують фахівці, попередньо проаналізувавши чинне кримінальне законодавство, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину [109, с. 451]. Розмірковуючи над значенням цього нормативного положення, В. І. Борисов зазначає, що встановлення єдиної загальної структури всіх злочинів та побудова на цій основі складу кожного виду злочину, який можна розглядати як спрощену правову модель, необхідну для встановлення відповідності реального злочину нормі кримінального закону та визнання вчиненого підставою

кримінальної відповідальності, є сутнісним досягненням вітчизняного кримінального права [16, с. 254].

Кожен склад кримінального правопорушення складається з чотирьох елементів – невід’ємних складових цього утворення, підсистеми взаємопов’язаних між собою ознак, які характеризують одну зі сторін кримінального правопорушення. Об’єднуючись у суворо визначеній послідовності, разом вони перетворюються на єдину систему – склад кримінального правопорушення. Кожний із таких елементів має свою групу ознак, які забезпечують функцію більш детальної характеристики змісту елементу, до якого вони належать. Завдяки ознакам складу законодавець має змогу описати відмінні риси кримінального правопорушення, а той, хто кваліфікує – відмежувати кримінальні правопорушення одне від одного [83, с. 267–268].

У складі кримінального правопорушення елементи традиційно розташовуються наступним чином: об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт та суб’єктивна сторона. Уважається, що об’єкт та об’єктивна сторона разом містять об’єктивні ознаки кримінального правопорушення у той час, як суб’єкт та суб’єктивна сторона – суб’єктивні. Відсутність хоча б одного з цих елементів дає підстави вважати, що в діянні особи не було складу злочину. Тому в кожному випадку кримінально-правової кваліфікації необхідним є встановлення саме сукупності всіх чотирьох елементів складу злочину.

Р.О. Мовчан звернув увагу на те, що, проаналізувавши різноманітні концепції об’єкта злочину, П. П. Андрушко дійшов слушного висновку про те, що жодна з них не може вважатися єдино правильною, кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об’єктивно безсумнівні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, насамперед методологічного погляду [1, с. 22]. У подібному руслі розмірковують і О. О. Дудоров, М. В. Комарницький та Д. О. Калмиков, які акцентують увагу на тому, що складність і багатогранність розглядуваного поняття фактично унеможливорює створення універсальної концепції, придатної для точного

визначення об'єкта будь-якого злочину [82, с. 20]. Перебільшеність конфронтації щодо визначення об'єкта злочину підтверджується і тим, що насправді вони мають достатньо спільних рис. Показово, наприклад, що у працях Є. В. Фесенка як одного з послідовних прибічників концепції «цінності – об'єкт злочину» можна (поряд із критикою положення про суспільні відносини як об'єкт злочину) відшукати і слова про те, що «... висловлені критичні зауваження щодо концепції, яка визнає об'єктом злочину тільки суспільні відносини, не означають, що такі відносини зовсім не мають значення для моделювання складу злочину. Навпаки, функції суспільних відносин у вказаному аспекті дуже важливі» [177, с. 64].

Зважаючи на сказане, варто погодитися з думкою, що в контексті розкриття проблем кримінальної відповідальності за конкретне кримінальне правопорушення, передбачене Особливою частиною КК України, не є надто принциповим питання, що саме необхідно розуміти під об'єктом відповідного кримінального правопорушення. Водночас, навіть з урахуванням продемонстрованої компромісності такої позиції, вважаємо переконливішою позицію прихильників концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини», на користь якої можуть свідчити такі аргументи:

- по-перше, криміналісти, котрі визнають об'єктом кримінального правопорушення цінності або блага, не розробили чіткого критерію, як саме заподіюється шкода цінностям чи благам при злочинному діянні, тимчасом за допомогою концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» можна чітко зрозуміти, на який елемент суспільних відносин відбувається посягання; отже, ця концепція дає змогу відстежити механізм заподіяння шкоди об'єктові кримінального правопорушення;

- по-друге, реальні противаги концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» її противники змогли висунути фактично лише щодо випадків, коли вчиняються злочини проти особи, її здоров'я, волі тощо;

– по-третє, деякі супротивники концепції «об’єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» визнають, що саме суспільні відносини є об’єктом злочину в певних випадках [109, с. 584].

Отже, можна погодитись із доктринальною позицією стосовно того, що об’єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, на які посягає особа, котра вчинила кримінальне правопорушення, заподіюючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону кримінального закону [87, с. 71]. Хоча не викликає заперечень і думка вчених, які під об’єктом кримінального правопорушення розуміють охоронювані кримінальним законом відносини (варіант – цінності), на які посягають кримінальні правопорушення та яким у результаті цього заподіюється шкода [85, с. 329].

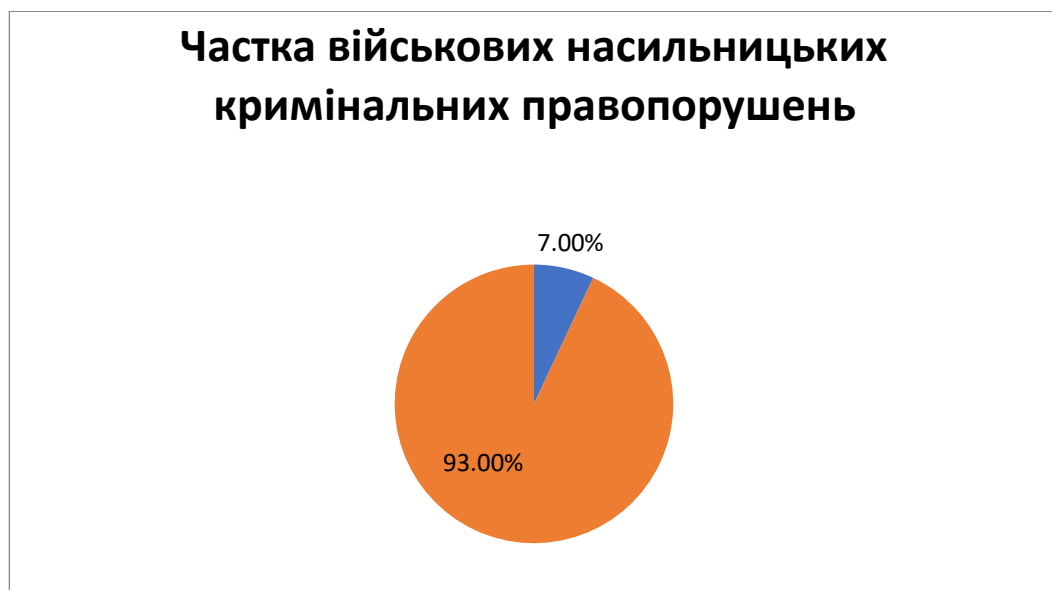
Об’єкт кримінального правопорушення має такі ознаки:

- суспільні відносини (власне об’єкт кримінального правопорушення);
- предмет кримінального правопорушення;
- потерпілий від кримінального правопорушення.

Особливості об’єкта військових кримінальних правопорушень зумовлюють і особливості у характері посягання на цей об’єкт. З огляду на це, військові кримінальні правопорушення за конструкцією об’єктивної сторони їхнього складу в одних випадках є кримінальними правопорушеннями з формальним складом, а в інших – із матеріальним (в окремих випадках – з усіченим). Зокрема, одним із (базових) принципів будівництва й керівництва Збройними Силами України є принцип єдиноначальності. Відкрита відмова виконати наказ начальника вже сама собою ставить під сумнів (підриває) основи, на яких ґрунтується діяльність військових формувань, а тому є суспільно небезпечною. Через це, очевидно, основний склад відповідного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 402 КК України) сформульовано як формальний. А ось за ст. 403 КК України карається невиконання наказу, вчинене за відсутності ознак, передбачених у ст. 402 КК України (зокрема, й ознаки відкритості). І це «невідкрите» невиконання наказу (до того ж невиконання, що характеризується

відсутністю й інших ознак, визначених у ст. 402 КК України) є менш суспільно небезпечним, ніж відкрита відмова виконати наказ начальника; саме собою таке невиконання не наділене ступенем суспільної небезпечності, достатнім для його (невиконання) криміналізації; це діяння вважатиметься кримінальним правопорушенням тільки за умови настання тяжких наслідків [137, с. 18; 139].

Далі ми проаналізуємо частку військових насильницьких кримінальних правопорушень щодо всіх насильницьких кримінальних правопорушень (на основі показань свідків), де синім кольором (мал. 2.1) виділено кількість військових кримінальних правопорушень, а червоним – інші правопорушення.

Мал. 2.1. Частка військових насильницьких кримінальних правопорушень відносно всіх насильницьких кримінальних правопорушень

З цієї діаграми зрозуміло, що орієнтовна частка військових насильницьких кримінальних правопорушень сягає до 10 %.

Крім того, за чинним КК України родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) є встановлений порядок несення або проходження військової служби різними категоріями військових службовців

у процесі їхньої службової та бойової діяльності. Додатковий безпосередній об'єкт – право власності, життя, здоров'я та безпека особи.

Військові кримінальні правопорушення – винні, суспільно небезпечні, протиправні діяння, які посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Залежно від індивідуальних особливостей безпосередніх об'єктів виділяють такі групи військових кримінальних правопорушень:

- 1) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок підлеглості та військової честі (ст. 402–406 КК України);
- 2) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок проходження військової служби (ст. 407–409 КК України);
- 3) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок управління військовим майном (ст. 410–413 КК України);
- 4) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок експлуатації озброєння і військової техніки (ст. 414–417 КК України);
- 5) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок несення спеціальних служб (ст. 418–421 КК України);
- 6) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок зберігання військової таємниці (ст. 422 КК України);
- 7) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 423–426 КК України);
- 8) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок виконання військового обов'язку в бою та інших особливих умовах (ст. 427–430 КК України);
- 9) кримінальні правопорушення, що посягають на порядок дотримання звичаїв та правил введення війни (ст. 431–435 КК України) [61, с. 18–21].

Подібну класифікацію підтримують і деякі інші вітчизняні фахівці [44, с. 9; 80; 183].

Окремо варто звернути увагу на ст. 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», яку ми не включили до жодної з перерахованих груп військових кримінальних правопорушень через те, що передбачене нею діяння, власне, таким не являється, адже військовослужбовці в ньому являються не суб'єктами, як цього вимагає ст. 401 КК України, а, навпаки, – потерпілими від кримінального правопорушення, про що неодноразово зазначалося на сторінках юридичної літератури [108, с. 174–175; 135].

Як зазначалося вище, до кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, скоєних із застосуванням насильства, у літературі прийнято відносити такі діяння:

1) опір начальникові або примушування його до порушення статутних обов'язків (ст. 404 КК України);

2) погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України);

3) порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України) (військові насильницькі делікти, передбачені статтями 426-1 та 433 КК України, за своїм спрямуванням (точніше – антисуспільним спрямуванням) є дещо іншими).

Дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями становить основу військової дисципліни, втілення у життя принципів розбудови та діяльності Збройних Сил та успішного виконання завдань, що покладаються на військовослужбовців, військові підрозділи, частини та в цілому на Збройні Сили України. Тому посягання на ці відносини становлять значну суспільну небезпеку для військового правопорядку.

Кримінальні правопорушення, передбачені статтями 404, 405 і 406 КК України, насамперед спрямовані на порушення порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями. Ця обставина визначає їх місце в КК України, зокрема, у розділі XIX його Особливої частини. Оскільки

вказані кримінальні правопорушення проти військової служби відбуваються із застосуванням насильства, то, безумовно, вони поряд з військовими відносинами завдають шкоди фізичній чи психічній безпеці людини. Життя, здоров'я, свобода та інші блага потерпілих у цих кримінальних правопорушеннях виступають як додаткові об'єкти.

Основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 404 КК України, – порядок підлеглості та військової честі. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я особи, її воля, честь і гідність, інші блага. Життя особи є додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 5 ст. 404 КК України [134, с. 1263].

Суспільна небезпека кримінального правопорушення, передбаченого ст. 404 КК України, полягає в тому, що він перешкоджає нормальній службовій діяльності командирів (начальників), підриває принцип єдиначальності та авторитет військовослужбовців, на яких покладено певні службові обов'язки. При цьому посягання на встановлений у Збройних Силах України порядок підлеглості часто має відкритий, демонстративний характер. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків поєднується із застосуванням фізичного або психічного насильства. З огляду на вищесказане, цей злочин посягає разом з порядком підлеглості ще й на особу військовослужбовця. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків є найбільш небезпечним злочином у Збройних Силах України та інших військах. Підвищена суспільна небезпека цих злочинів полягає в тому, що винний відкрито і зухвало втручається у службову діяльність начальника чи іншого військовослужбовця, що здійснюється в інтересах військового порядку, з метою припинити або змінити її законний характер [61, с. 104].

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України, є порядок підлеглості та військової честі, його додатковим обов'язковим об'єктом – здоров'я особи, а додатковим факультативним об'єктом – громадський порядок [134, с. 1266].

Погроза стосовно начальника або насильницькі дії стосовно нього спрямовані проти військової підлеглості, мають велику суспільну небезпечність, оскільки ускладнюють, а інколи взагалі роблять неможливим виконання командиром (начальником) своїх статутних обов'язків. Крім того, ці дії заподіюють шкоду життю, здоров'ю та особистій (фізичній і психічній) недоторканності начальника. Злочин унеможливує виконання командиром (начальником) своїх обов'язків, керування діями підлеглих в інтересах військової дисципліни та порядку [72, с. 5].

У літературі дуже детально розглянуто фізичні або психічні блага людини як об'єкти насильницьких кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим необхідно більше уваги приділити аналізу порядку статутних взаємовідносин між військово-службовцями як видовому об'єкту кримінальних правопорушень.

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України, є порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглості, додатковий обов'язковий об'єкт – честь і гідність особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, інші блага [134, с. 1268].

Порядок статутних взаємовідносин між військовослужбовцями становить у цілому собою сукупність військово-службових відносин, що регулюють поведінку різних категорій військовослужбовців у процесі проходження ними військової служби. За складом суб'єктів та змістом відносин цей порядок не є однорідним. Специфіка взаємовідносин між військовослужбовцями у Збройних Силах України дає змогу виділити три групи відносин:

а) по-перше, це відносини підпорядкованості, що існують між начальниками і підлеглими;

б) по-друге, відносини між військовослужбовцями, що виконують спеціальні обов'язки військової служби (наприклад, вартові, чергові, днювальні тощо), та іншими військовослужбовцями;

в) по-третє, відносини між військовослужбовцями, підпорядкованими і підлеглими.

На відносини підпорядкованості посягають опір начальнику або примушування його до порушення обов'язків військової служби (ст. 404 КК України) і погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України). Під порядком підпорядкованості зазвичай розуміють «врегульовані військовими статутами взаємовідносини по службі між начальником та підлеглим». Зміст цих відносин загалом досить докладно розглянуто у спеціальній літературі, однак він все ще потребує, на нашу думку, додаткового аналізу.

У ст. 404 КК України охороняють як порядок підпорядкованості відносини між начальниками і підлеглими, а також дуже специфічні військові відносини. Ці відносини існують між військовослужбовцями, які виконують спеціально покладені на них обов'язки військової служби (наприклад, обов'язки вартового, патрульного, днювального тощо), і особами, що зобов'язані виконувати вимоги, які до них висувають такі військовослужбовці. Ці відносини можуть бути досить умовно позначені як «субординаційні».

У ст. 406 КК України з урахуванням військового характеру цього кримінального правопорушення основним безпосереднім об'єктом є порядок статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, які не перебувають між собою у відносинах підпорядкованості. Суб'єктами цих відносин виступають, відповідно, старші, молодші чи рівні за військовим званням, але які є у відносинах підпорядкованості. Змістом зазначених військових відносин є обов'язки всіх військовослужбовців дорожити військовим товариством, не шкодуючи свого життя, рятувати товаришів з небезпеки,

допомагати їм словом і справою, поважати честь і гідність кожного, не допускати щодо себе та інших військовослужбовців грубості.

За ст. 406 КК України не може кваліфікуватися застосування одним військовослужбовцем до іншого насильства, зумовленого виключно особистими взаємовідносинами, які не пов'язані з військовою службою, а також правопорушення, що не супроводжувались порушенням військового порядку. Такі правопорушення повинні розглядатись як злочини проти особи. Іншими словами, мотиви цього злочину, як правило, не є особистими. Зазвичай вони пов'язані з виконанням обов'язків з військової служби [134, с. 1269]. Як слушно зазначає П.М. Єсауленко, мотив вчинення цього кримінального правопорушення формується у зв'язку з обмеженням особистої свободи військовослужбовця та стресу, який виникає внаслідок особливих умов життя та обмежень у задоволенні звичних потреб у звичний спосіб та обсяг, що може викликати стан фрустрації. Метою суб'єкта, який використовує насильство при взаємовідносинах з іншим військовослужбовцем є підпорядкування останнього своєї волі, показати велич свого особистого статусу у неформальній ієрархії військового колективу, закріпити свою перевагу над потерпілим як у фізичному, так і психологічному аспектах, змусити беззаперечно виконувати його вказівки у тому числі й незаконні [65].

Таким чином, ми бачимо розподіл військових кримінальних правопорушень, але немає такого окремого виду кримінальних правопорушень, як насильницькі. Через це наявна певна проблема у класифікації військових насильницьких кримінальних правопорушень.

За ст. 405 КК України належить кваліфікувати погрози, висловлені начальнику (командиру) на підставі незадоволення його діями з військової служби, що трапилися у минулому, безпосередньо у відповідь на його конкретне зауваження або через загальну службову вимогливість.

Якщо погроза фізичним насильством є засобом, щоб завадити начальникові виконувати покладені на нього обов'язки військової служби чи

засобом для примушування його до порушення цих обов'язків, то таку погрозу кваліфікують за ст. 404 КК України [72, с. 14].

Далі перейдемо до характеристики складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 426-1 КК України, становить ту частину суспільних відносин порядку несення військової служби під час її проходження, посягання на які передбачає недотримання або порушення приписів чинного законодавства, що забезпечують належне управління підпорядкованими військовими частинами, їх підрозділами із забезпечення належного правопорядку у військовій сфері і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів «за горизонталлю» (основні й додаткові безпосередні об'єкти).

Предметом таких кримінальних правопорушень може бути:

- 1) зброя;
- 2) бойові припаси;
- 3) вибухові речовини;
- 4) інші бойові речовини;
- 5) засоби пересування;
- 6) інше військове майно;
- 7) бойова машина;
- 8) спеціальна і транспортна машини;
- 9) відомості військового характеру, що становлять державну таємницю.

Потерпілою особою може бути:

1) начальник або інша особа, яка виконує обов'язки з військової служби;

2) військовослужбовці, які не перебувають з винним у відносинах підлеглості;

3) військовослужбовець, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації;

- 4) його близький родич або член сім'ї;
- 5) військовополонений [88, с. 44].

2.2. Об'єктивна сторона як елемент складу військового насильницького кримінального правопорушення

Одним із елементів складу кримінального правопорушення є об'єктивна сторона. Цей елемент охоплює ознаки, які характеризують кримінальне правопорушення з точки зору його зовнішнього прояву. На відміну від інших структурних частин складу кримінального правопорушення він містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння, адже в описових диспозицій статей Особливої частини КК переважно відображається саме об'єктивна сторона. «Зміст ознак цього елементу, – наголошує Є. В. Фесенко, – часто є критерієм розмежування суміжних складів злочинів. Ретельне дослідження ознак об'єктивної сторони складу злочину допомагає таким чином дати точну правову оцінку суспільно небезпечних діянь, що, в свою чергу, зумовлює забезпечення законності у процесі боротьби зі злочинністю» [86, с. 134].

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність передбачених у статтях закону про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом об'єкти [63, с. 98].

Особливий характер порядку несення спеціальних видів військової служби (об'єкта) накладає своєрідний відбиток на діяння, яке теж несе спеціальний характер. Оскільки в спеціальних складах посягання на об'єкт здійснюється через порушення спеціальних відносин, то і діяння в таких складах більш-менш однотипні – вони виражаються в порушенні тих чи інших обов'язків, спеціальних правил поведінки.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення має такі ознаки:

- суспільно небезпечне діяння;

- злочинні наслідки;
- причиновий зв'язок між діянням і наслідками, що настали;
- місце;
- час;
- спосіб;
- обстановка;
- знаряддя;
- засоби вчинення кримінального правопорушення.

Відсутність хоча б одного з цих елементів свідчить про відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення, що виключає кримінальну відповідальність особи.

Конструктивною особливістю об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є своєрідність зв'язків між окремими групами ознак. Із цієї доктринальної позиції їх можна поділити на дві групи:

1) з одного боку, відповідні ознаки, які є компонентами самої кримінально протиправної діяльності і безпосередньо характеризують її зовнішній прояв (до них належать дія або бездіяльність, спосіб, знаряддя і засоби, наслідок і причинний зв'язок);

2) з іншого ж боку, – ознаки, які характеризують сукупність умов, за яких вчиняється діяння (місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення або їх своєрідне поєднання – ситуація). Більшість із зазначених ознак належать до факультативних, оскільки їх містять не всі склади конкретних кримінальних правопорушень. Універсально ж обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише діяння [86, с. 134].

Що ж до суспільно небезпечних наслідків, то фахівці у галузі науки кримінального права залежно від того, чи є вони обов'язковою ознакою відповідного складу кримінального правопорушення, останні доволі традиційно поділяють на два різновиди:

– *матеріальні* склади кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких включає наслідки як обов'язкову ознаку. Такі кримінальні правопорушення вважаються закінченими з моменту настання наслідку;

– *формальні* склади кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких, на відміну від попередніх, навпаки, не передбачає наслідків як обов'язкову їхню ознаку. Відповідно, закінченим таке кримінальне правопорушення буде вважатися не з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, а вже з моменту вчинення діяння, адже наслідок винесено за межі складу кримінального правопорушення і на кваліфікацію (але не на індивідуалізацію відповідальності) він не впливає [86, с. 136–137].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 404 КК України, може виявлятися у таких альтернативних формах:

1) опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки військової служби;

2) примушування цих осіб до порушення покладених на них обов'язків по військовій службі. Потерпілими від злочину можуть бути начальники та інші особи, які виконують обов'язки з військової служби.

Для об'єктивної сторони необхідно, аби опір виявлявся при виконанні зазначеними працівниками службових обов'язків чи обов'язків з військової служби [61, с. 18].

Начальником є особа, якій постійно чи тимчасово підлеглі інші військовослужбовці. Іншими особами, які виконують обов'язки з військової служби, є військовослужбовці: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової і надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, які створює Верховна Рада України, стратегічних сил оборони, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів, які проходять військову службу (ст. 401 КК України). До інших осіб, що виконують покладені на них

обов'язки з військової служби, належать також військовослужбовці, які перебувають у складі караулів, патруля або нарядів внутрішньої служби та виконують інші обов'язки з військової служби [61, с. 109].

Опором є активна фізична протидія здійсненню названими особами покладених на них службових обов'язків або обов'язків з військової служби. При цьому дії того, хто чинить опір, можуть бути спрямовані безпосередньо проти особи, наприклад начальника.

Опір характеризується такими ознаками:

- 1) полягає в активних діях;
- 2) дії спрямовані на організм потерпілого та виявляються у застосуванні фізичної сили до нього або проти предметів, необхідних для виконання ним своїх обов'язків;
- 3) перешкоджає (протидіє) виконанню потерпілим своїх функцій, реалізації повноважень;
- 4) дії винного вчиняються під час виконання потерпілим покладених на нього обов'язків [66, с. 22].

Опір може бути вчинено без насильства і без погрози застосування насильства, але примушування завжди передбачає застосування фізичного чи психічного насильства над особою начальника (командира) чи іншої людини.

Особа, стосовно якої кримінальне провадження виділене в окреме провадження, 22 грудня 2016 р. близько 23 год 30 хв, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння на території літнього майданчика кафе «Чебурашка» за адресою: Чернігівська область, Чернігівський район, смт Гончарівське, діючи умисно, на порушення вимог положень Військової присяги та вимог ст. 11, 16, 49, 56 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1, 3, 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, спільно з ОСОБА_1 та ОСОБА_7 застосував фізичний опір, рішучу непокору військовослужбовцям Чернігівського зонального відділу Військової служби правопорядку у ЗС України, поєднаний із фізичним насильством, а саме завдав старшому інспектору відділення старшому прапорщику ОСОБА_5

двох ударів: бокового удару правою ногою по голові та після падіння ОСОБА_5 на підлогу – удару підшоною берця по потилиці, внаслідок чого старшому прапорщику ОСОБА_5 було заподіяно тілесних ушкоджень у вигляді підшкірної гематоми потиличної ділянки голови, саден лоба та верхньої губи, що належать до категорії легких тілесних ушкоджень, що не спричинили короточасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності» [40].

Певна складність виникає під час кваліфікації дій (опору, погрози або насильства) правопорушників, якщо їх дії вчинено щодо військовослужбовців, які мають різний правовий статус:

а) опір військовослужбовцеві, який виконує покладені на нього обов'язки з охорони громадського порядку – ч. 2–3 ст. 342 КК України;

б) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (військовослужбовців Національної гвардії України, Військової служби правопорядку у ЗСУ) – ст. 345 КК України;

в) опір начальникові чи іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків – ст. 404 КК України.

Згідно із статистикою Офісу Генерального прокурора за 2024 р., можна відзначити, що за опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404) кількість осіб, яким повідомлено про підозру, становить 2 особи; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) – 16 осіб; всього кількість повідомлень про підозру за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX Особливої частини Кримінального кодексу України) – 8 729.

Якщо проаналізувати статистику кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а саме опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), то кількість осіб, яких виявлено, становить 6 осіб; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405)

– 81 особа; всього кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX Кримінального кодексу України) – 93 900.

Згідно зі статистикою Офісу Генерального прокурора за 2025 р. (за 11 місяців – січень-листопад), можна відзначити, що за опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків (ст. 404) кількість осіб, яких повідомлено про підозру, становить 1 особу; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) – 7 осіб; всього кількість повідомлень про підозру за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX Кримінального кодексу України) – 10 376.

Якщо проаналізувати статистику кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а саме опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків (ст. 404), то кількість осіб, яких виявлено, становить 1 особу; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) – 42 особи; всього кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX Кримінального кодексу України) – 186 986.

Таким чином, ми бачимо, що кількість військових насильницьких кримінальних правопорушень у показниках кількості, у відсотковому відношенні щодо загальної кількості військових правопорушень залишається майже без змін, але кількість військових правопорушень збільшилась більше ніж у два рази². Це, зокрема, пов’язано з воєнним станом на території України, зі збільшенням кількості військовослужбовців та з приростом військових кримінальних правопорушень у цілому.

² Подібну інформацію в 2024 р. озвучив і П.І. Ткаченко [169, с. 274–283; 171, с. 277–287].

Що ж до кримінологічної характеристики військових кримінальних правопорушень загалом, то вона детально описана у наступних працях [2; 52; 54; 62; 70; 77; 164; 173].

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 405 КК України, може виявлятися у таких формах:

1) погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальнику або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1);

2) заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2).

За ст. 405 КК України підлягають кваліфікації насильницькі дії щодо начальника за службовим становищем чи за військовим званням. Такі дії щодо старших, молодших і рівних за військовим званням за відсутності між ними відносин підлеглості, але через виконання ними обов'язків військової служби слід кваліфікувати за ст. 406 КК України.

Під погрозою щодо начальника слід розуміти такий протиправний вплив на нього, який має на меті залякати його вчиненням вбивства, заподіянням тілесних ушкоджень чи нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна з метою домогтися від нього відмови від належного виконання обов'язків з військової служби.

Для складу цього злочину необхідно, аби погроза була адресована начальнику; була висловлена у зв'язку із виконанням ним обов'язків з військової служби; полягала в залякуванні вбивством, заподіянні тілесних ушкоджень чи побоїв або знищенні чи пошкодженні його майна; була наявною та реальною.

За відсутності хоча б однієї із зазначених ознак відсутній і склад вказаного діяння.

Погроза є психічним насильством. Вона може виявлятися у будь-якій формі: висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), а також у жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого. Реальність погрози визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин справи, зокрема форми її висловлення,

можливості реалізувати погрозу негайно чи після впливу порівняно нетривалого часу, впливу, який вона справила на начальника, а також тих негативних наслідків, які могли бути зумовлені цією погрозою.

Під погрозою вбивством слід розуміти виражений ззовні та доведений до відома потерпілого намір протиправно позбавити його життя за наявності в нього обґрунтованих підстав побоюватися її виконання.

Погроза може бути висловлена безпосередньо начальнику або через інших осіб. В останньому випадку обов'язково має бути встановлено, що винний бажав, аби погроза була відома начальнику. Погроза вважається закінченим злочином з того моменту, коли начальник, на адресу якого її було висловлено, сприйняв її як реальну, тобто за наявності в нього обґрунтованих побоювань за її виконання. Якщо погроза є складовою вчинення опору начальнику або примушування, то такі дії слід кваліфікувати тільки за ст. 404 КК України. Не створює самостійного складу злочину і погроза, висловлена під час вчинення насильницьких дій щодо начальника (ч. 2 ст. 405 КК України).

До ч. 2 віднесено такі злочинні дії, як заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Дії військовослужбовця, який спочатку погрожував заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв своєму начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, вчинених в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, а потім умисно вбив останнього, підлягають кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 405 КК України.

Такий правовий висновок сформулював ККС ВС, розглядаючи справу стосовно Особи-1. Як було з'ясовано під час розгляду відповідної справи, Особа-1, будучи військовослужбовцем, всупереч вимог законодавства, що регламентує порядок проходження військової служби, вчинив погрозу заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, вчинене в умовах особливого

періоду, крім воєнного стану, а також умисно вбив особу у зв'язку з виконанням цією особою службового обов'язку, за таких обставин.

Так, 28 липня 2018 року, сержант Особа-1 разом із прапорщиком Особою-2, старшим сержантом Особою-3 та іншими військовослужбовцями, виконували обов'язки військової служби на території базного пункту комплексу АЗК-7 бригадної артилерійської групи військової частини № ... та, починаючи приблизно з 16:00, почали вживати спиртні напої з приводу святкування церковного свята, після чого перебували у стані сильного алкогольного сп'яніння. Близько півночі з 28 на 29 липня 2018 р. сержант Особа-1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, із ввірем йому автоматом АКС-74У спорядженим магазином із набоями, заступив на чергування по здійсненню охорони і оборони місця розташування базного пункту шляхом патрулювання. Приблизно в цей час прапорщик Особа-2, виконуючи свої службові обов'язки з військової служби, приховав від вільного доступу військовослужбовців пляшку горілки з метою унеможливити її вживання та недопущення правопорушень внаслідок сп'яніння. У подальшому, приблизно о 4:30 29 липня 2018 р. сержант Особа-1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в присутності старшого сержанта Особи-3 почав висловлювати прапорщику Особі-2 своє невдоволення діями останнього щодо приховання ним спільної пляшки грілки, що переросло в суперечку. У свою чергу Особа-2, з метою недопущення порушення визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями та стримування сержанта Особи-1 від негідних вчинків, будучи для нього начальником за посадою і військовим званням наказав йому заспокоїтись і припинити конфлікт. Проте Особа-1 усвідомлюючи, що прапорщик Особа-2 стосовно нього є начальником та віддав законний наказ, будучи невдоволеним правомірною службовою діяльністю останнього, діючи умисно, в стані алкогольного сп'яніння, висловив Особі-2 погрозу заподіяти тілесні ушкодження чи побої та демонструючи реальність своїх намірів, наніс в його бік декілька махових

ударів ногами і руками, від яких останній, відступаючи назад, впав на землю, після чого, з міркувань власної безпеки, одразу залишив територію розташування вказаного підрозділу, та заховався в дворі сусіднього домоволодіння.

Переховуючись за будинком на території зазначеного домоволодіння, Особа-2, виконуючи свої обов'язки з військової служби повідомив по телефону свого старшого начальника молодшого лейтенанта Особу-4 про погрозу заподіяння йому тілесних ушкоджень чи побоїв з боку Особи-1 та бездіяльність з цього приводу з боку Особи-3. Тоді Особа-4 по телефону повідомив Особі-3 про приїзд на базний пункт для з'ясування обставин зазначеної події і вжиття заходів дисциплінарного характеру до винуватців, про що останній попередив Особу-1, який одразу виявив бажання помститися Особі-2 та пішов його шукати, тримаючи при собі автомат. Будучи обуреним правомірною службовою діяльністю прапорщика Особи-2 в частині доповіді старшому командуванню про вчинену ним погрозу, усвідомлюючи настання для себе негативних наслідків по службі за вчинене, Особа-1, приблизно о 5:15 29 липня 2018 року, перебуваючи на території відповідного домоволодіння, діючи з прямим умислом, в стані алкогольного сп'яніння, з мотивів помсти, знайшов прапорщика Особу-2, який, ховаючись, стояв за будинком та здійснив в його бік три одиночні постріли із автомату, одним з яких вбив останнього. Надалі Особа-1, з метою приховати обставини вчинення ним особливо тяжкого злочину та для імітації мнимої оборони, здійснив автоматичну чергу пострілів по вікнах і фасаду будинку, біля якого вбив Особу-2 [141].

З'ясувавши відповідні обставини справи, ККС ВС залишив у силі вирок Дружківського міського суду Донецької області від 4 березня 2021 р. та ухвалу Дніпровського апеляційного суду від 7 червня 2023 р., відповідно до яких дії Особи-1 отримали кримінально-правову оцінку з покликанням на п. 8 ч. 2 ст. 115 та ч. 3 ст. 405 КК України.

Водночас, якщо вбивство військового начальника вчинене без попередніх погроз, скоєне за наявності підстав потребує кваліфікації лише за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Правильність такої позиції підтвердив ККС ВС під час розгляду однієї зі справ у 2025 р.

Йдеться про справу стосовно Особи-2. Як встановлено судами попередніх інстанцій, під час проходження військової служби головний сержант Особа-3, будучи начальником, виконував свої обов'язки з військової служби згідно статей 12, 16, 58, 59, 125, 126 Статуту внутрішньої служби ЗСУ в частині встановлення у підрозділі такого внутрішнього порядку, який гарантував би неухильне виконання законів України і положень статутів ЗСУ, проведення роботи щодо запобігання надзвичайним подіям, кримінальним та іншим правопорушенням серед особового складу, здійснення заходів щодо безпеки особового складу підрозділу та інших осіб під час роботи з озброєнням, несенням вартової і внутрішньої служби, виконання інших обов'язків. Отже, головний сержант особисто відповідав за бойову підготовку та готовність довіреного йому підрозділу, виховання, військову дисципліну, морально психологічний стан особового складу, за внутрішній порядок, стан і збереження озброєння, боєприпасів, а також був зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою, доповідати начальству про їх виконання, підтримувати військову дисципліну серед особового складу, з метою недопущення ними правопорушень.

Відповідно до акту проведення спеціального розслідування за фактом отримання поранення несумісного з життям головного сержанта Особи-3, встановлено, що його смерть пов'язана із виконанням обов'язків військової служби, та є наслідком вбивства військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби. Смерть не пов'язана з вчиненням ним злочину чи адміністративного правопорушення, не є наслідком вчинення ним дій у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, не є наслідком самогубства. Таким чином, резюмував, касаційний суд, суди попередніх інстанцій дійшли

правильного висновку, що за встановлених у кримінальному провадженні фактичних обставин не викликає сумніву той факт, що військовослужбовець Особа-1 не міг не розуміти, що вчиняє злочин проти особи з відповідним статусом, обумовленим відносинами, що забезпечують дотримання порядку несення військової служби — свого командира, у підпорядкуванні якого він перебував [144].

В умовах воєнного стану та постійних бойових дій важко приділяти належну увагу проблемним питанням військових насильницьких кримінальних правопорушень, адже їх кількість та жорстокість, безумовно, впливає як на військовослужбовців, так і на цивільне населення в цілому. Військові насильницькі кримінальні правопорушення є не до кінця опрацьованим та дослідженим категорійним поняттям, тому необхідно здійснювати активну роботу за цим напрямом, особливо в частині прийняття необхідних змін та доповнень у сучасне кримінальне законодавство. Також слід відзначити, що деякі законопроекти були б життєво необхідними для комплексного розуміння військових насильницьких кримінальних правопорушень, чого немає за досить тривалий період війни.

Як кримінальне правопорушення визнають погрозу не кожному військовослужбовцю, зокрема й старшому за військовим званням, а лише начальнику – як за службовим становищем, так і за військовим званням. Не становить кримінального правопорушення погроза на адресу не особисто начальника, а його близьких. Погроза передбачає залякування начальника заподіянням йому фізичної шкоди, а саме: його вбивством, заподіянням йому будь-яких тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, завдаванням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна.

Інші види погрози (наприклад, погроза розголосити відомості, які ганьблять начальника або близьких йому осіб), не становлять кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України. Для цього складу кримінального правопорушення не обов'язково, щоб винний насправді намагався вчинити насильство над начальником. Здебільшого підлеглий не

має наміру реалізувати свою погрозу, а лише намагається залякати начальника, щоб вплинути на його службову діяльність. Погроза має бути реальною, об'єктивно здатного залякати начальника (командира). Реальна погроза визначається фактичною можливістю її вчинення зараз чи у найближчому майбутньому. Не вважають реальною, наприклад, погрозу, яку насправді неможливо реалізувати.

У разі погрози або насильства щодо начальника (ст. 405 КК України) за ч. 2 цієї статті передбачено кримінальну відповідальність за «заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби».

Як зазначає М. І. Хавронюк, «заподіяння начальнику умисного тяжкого тілесного ушкодження потребує додаткової кваліфікації за ч. 1 або 2 ст. 121 КК України (залежно від санкції покарання), його умисне вбивство, не пов'язане із опором начальника або примушуванням його до порушення покладених на нього обов'язків військової служби, – за ст. 115, 116, або 118, а вбивство через необережність – за ст. 119 КК України» [181, с. 5].

Такої ж позиції дотримується і С. І. Дячук, який зазначає, що «спричинення внаслідок насильства щодо начальника умисного тяжкого тілесного ушкодження, вбивство начальника через необережність кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 405 та відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України» [57, с. 466]. Насильство (погроза) щодо начальника (командира) на підставі незадоволення його службовою діяльністю, але без висування конкретних вимог не може бути визнано порушенням, навіть якщо підлеглий цим домагається зміни службової діяльності начальника (командира). Такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 405 КК України [124, с. 263].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 406 КК України, полягає в нанесенні військовослужбовцю побоїв або в застосуванні іншого насильства з метою примусити його виконувати повністю або частково окремі обов'язки, покладені на винного по службі, або виконувати доручення

особистого характеру чи які-небудь протиправні дії, а також для того, аби принизити особисту гідність потерпілого [134, с. 1323–1324].

Побоями є протиправне неодноразове нанесення потерпілому ударів.

Під іншим насильством розуміють протиправний фізичний вплив (крім ударів та побоїв), що спричинив болісні відчуття. Такі насильницькі дії найчастіше виявляються у формі викручування рук, ніг, стискування частин тіла людини, незаконного обмеження або позбавлення волі, насильницького введення в організм потерпілого наркотичних, токсичних засобів тощо. Удари, побої, інші насильницькі дії не спричиняють порушення анатомічної цілості тканин або нормального функціонування тканин чи органів тіла людини. Інше насильство може виражатися в різних видах фізичного та психічного впливу на потерпілого, погроз і застосування насильства; вилученні у військовослужбовця із застосуванням насильства та погрози його застосування предметів особистої власності тощо. Поняттям іншого насильства охоплюється протиправний вплив на психіку людини шляхом залякування застосуванням фізичного насильства, погроз, щоб зламати волю потерпілого до опору, відстоювання своїх прав та свобод.

Фізичне або психічне насильство одного військовослужбовця щодо іншого може бути визнано військовим злочином (ст. 406 КК України) лише в тому разі, коли воно посягає на встановлений порядок несення військової служби: застосоване у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби чи при виконанні хоча б одного із цих обов'язків або коли застосування насильства хоча безпосередньо і не пов'язане з виконанням обов'язків з військової служби, але було пов'язане з очевидним для винного порушенням порядку військових відносин і виражало явну неповагу до військового колективу [61, с. 15].

Складними для кваліфікації є випадки спільного вчинення насильницьких дій військовослужбовцями, які перебувають і не перебувають у відносинах підлеглості [69, с. 7].

Дії начальника, що взяв участь у вчиненні його підлеглим нестатутних насильницьких дій, необхідно кваліфікувати (в цьому випадку він не може бути співвиконавцем кримінального правопорушення, що передбачено ст. 406 КК України) як військове службове кримінальне правопорушення – перевищення влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України). Така кваліфікація зумовлена тим, що винний посягає на порядок виконання військовими службовими особами службових повноважень. Дії виконавця в цій ситуації не можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 406 КК України як вчинені у групі, тому що начальник у цьому разі не є суб'єктом кримінального правопорушення і не може бути визнаний співвиконавцем.

Якщо до нестатутних дій, вчинюваних начальником стосовно рівних йому за службовим становищем військовослужбовців, приєднується особа, яка є підлеглою як у винного, так і у потерпілих, дії начальника кваліфікують за ст. 406 КК України, а дії підлеглого – як співучасть у кримінальному правопорушенні за ст. 27 і 406 КК України, тому що підлеглий у такій ситуації не є суб'єктом і не може бути визнаний співвиконавцем кримінального правопорушення, а за певних обставин – за сукупністю злочинних дій і за ст. 405 КК України, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення проти порядку підлеглості [134, с. 1269].

Для наявності групи осіб як кваліфікуючої ознаки необов'язково, щоб між винними була попередня домовленість. Спільність умислу і сумісність дій можуть виникнути під час вчинення злочину.

Застосування зброї передбачає безпосередній вплив на осіб, стосовно яких вчиняються злочинні дії. Зброя у цих випадках використовується як засіб психічного чи фізичного насильства [66, с. 9].

Варто відзначити, що в сучасному кримінальному законодавстві не було враховано тієї чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань, які є на сьогодні. Чинний КК України не завжди відповідає вимогам і умовам сучасності, адже зросла кількість мобілізованих у відповідні військові формування, утворились нові збройні формування типу

моторизованої піхоти – Територіальна оборона, що потребує правового та наукового перегляду його багатьох положень.

Відповідно до статей 404–406 КК України, кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, спрямованого проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, можуть бути:

а) група осіб, група осіб за попередньою змовою або організована група (ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 3 ст. 406 КК України);

б) застосування зброї (ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 3 ст. 406 КК України);

в) тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 404, ч. 3 ст. 406 КК України), легкі чи середньої тяжкості тілесні (ч. 2 ст. 406 КК України), побойі інші тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 405 КК України);

г) вчинення правопорушення щодо кількох осіб (ч. 2 ст. 406 КК України);

д) вчинення правопорушення в умовах особливого періоду (ч. 3 ст. 404, ч. 3 ст. 405 КК України);

е) вчинення правопорушення в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці (ч. 4 ст. 404, ч. 4 ст. 405 КК України);

ж) вчинення правопорушення, пов'язаного з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 5 ст. 404 КК України);

з) вчинення правопорушення, що має характер глумлення чи знущання (ч. 2 ст. 406 КК України).

Багато кваліфікуючих ознак мають яскраво виражений насильницький характер (наприклад, застосування зброї, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або інших тяжких наслідків). Такі ознаки, як «група осіб, група осіб за попередньою змовою або організована група», «щодо двох або більше осіб» досить детально розглянуті у літературі, оглядах судової практики судів, тому додаткового аналізу не потребують.

Як слушно зазначають О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан, правильне розуміння кримінально-правового поняття «інші тяжкі наслідки» можливе

лише за умови усвідомлення відмінності між ним і поняттям «тяжкі наслідки» [53, с. 170]. Розмежовуючи розглядувані поняття, Л.П. Брич пише, що поняттям «тяжкі наслідки» законодавцем позначаються суспільно небезпечні наслідки, які є безальтернативною ознакою складу злочину. Обсяг цього поняття сам по собі є дуже широким. Крім того, він не обмежений обсягами інших понять, що мало б місце, якби вони були названі з ним в одному переліку. Зміст поняття «тяжкі наслідки» залежить від змісту суспільно небезпечного діяння у відповідному складі злочину. Тому зазначене поняття не може мати однакового значення у всіх складах злочинів. Своєю чергою, аналізуючи поняття «інші тяжкі наслідки», авторка зазначає, що це завжди наслідки альтернативні. Відповідно, обсяг цього поняття залежить від тих понять, що позначають суспільно небезпечні наслідки, в поєднанні з якими воно назване в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК [17, с. 232; 18, с. 23–24].

У літературі висловлено точку зору, згідно з якою всі альтернативні суспільно небезпечні наслідки мають бути, як правило, однорідними і рівноцінними з погляду суспільної небезпеки.

Застосування цього положення до ч. 2 ст. 404 КК України означало б, що «тяжкі наслідки» мають перебувати тільки в площині будь-якої шкоди для здоров'я або життя потерпілого. Однак у спеціальній літературі висловлено дещо іншу точку. Так, О. В. Катеринчук вважає, що до інших тяжких наслідків у п. «в» ч. 2 ст. 404 КК України можуть бути зараховані, наприклад, зрив виконання бойового завдання або іншого важливого завдання, виведення з ладу бойової техніки, створення реальної небезпеки для життя і здоров'я для особового складу підрозділу, частини, корабля, заподіяння великої матеріальної шкоди. На наш погляд, слід визнати правильнішою останню позицію [73, с. 32].

Викладене дає змогу стверджувати, що до змісту «тяжких наслідків» у ст. 404 КК України необхідно, крім фізичної та психічної шкоди, включати також і шкоду організаційну, яка може настати в результаті опору

начальнику або іншій особі, що виконує обов'язки військової служби, або примушування зазначених осіб до порушення цих обов'язків.

Також варто звернути увагу на тому, що, на відміну від кримінальних правопорушень, передбачених статтями 404 та 405 КК України (врешті-решт як і багатьох інших військових деліктів), у ст. 406 КК України не міститься таких кваліфікуючих ознак, які пов'язані з часом вчинення відповідних дій, як «вчинення в особливий період» та «в умовах воєнного стану» (про «бойову обстановку» в цьому контексті вочевидь мову вести не варто). На нашу думку, такий підхід є не зовсім виправданим, адже суспільна небезпека і злочину, передбаченого ст. 406 КК України, також істотно зростає (як і інших згаданих вище насильницький військових кримінальних правопорушень) у разі його вчинення в таких умовах. Ще більш дивним таке рішення виглядає з позиції його системного аналізу, зокрема, врахування того, що, наприклад, кримінальна відповідальність за низку, так би мовити, «класичних» кримінальних правопорушень проти власності була посилена у межах частин четвертих відповідних статей розділу VI Особливої частини КК (статті 185–187, 189, 191, а також ч. 3 ст. 190 КК) за вчинення цих діянь саме в умовах воєнного або надзвичайного стану, навіть незалежно від того, чи використовувались такі умови³.

Тож, зокрема через призму наведених положень, виникає питання: невже суспільна небезпека вчиненого у відповідний час порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, зважаючи на військовий характер цього діяння, зростає менше, ніж суспільна небезпека згаданих вище посягань на власність?

На нашу думку, все геть навпаки.

Зважаючи на викладені аргументи, вважаємо, що в перспективі кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, мала б бути диференційована у зв'язку з його вчиненням у

³ Детальніше про цю проблему див. [107].

відповідний час, що мало б вилитись у те, що кримінальна відповідальність за таке діяння, вчинене:

а) в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, мала б бути передбачена у ч. 2 ст. 406 КК України;

б) а натомість в умовах воєнного стану – у ч. 3 ст. 406 КК України.

До речі, у цьому контексті і для додаткової аргументації відповідної пропозиції варто зазначити, що:

1) по-перше, необхідність подальшого наукового розвитку питання врегулювання кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості вчинене в умовах особливого періоду та воєнного стану свого часу піднімали і А.О. Ткаченко та П.І. Ткаченко [168, с. 124];

2) у ст. 10.1.2 та ст. 10.1.3 Проекту КК кваліфікуючим ознакам (ознакам, що підвищують тяжкість злочину на один та два ступені, відповідно) у виді вчинення в умовах особливого періоду та воєнного стану надано наскрізне значення для всіх умисних військових кримінальних правопорушень, передбачених розд. 10.1 проекту КК «Кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі» [165]⁴.

Об'єктивна сторона перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) складається з трьох обов'язкових ознак: 1) злочинних дій; 2) суспільно небезпечних наслідків; 3) причинного зв'язку між діями і суспільно небезпечними наслідками. Розвиваючи відповідне положення, М.І. Хавронюк зазначає, що з об'єктивної сторони перевищення влади чи службових повноважень характеризується діянням, наслідками і причиновим зв'язком між ними, при цьому діяння може проявитися тільки в діях, які виражаються у таких формах:

1) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого;

⁴ Про зарубіжний досвід конструювання кваліфікуючих ознак відповідного складу кримінального правопорушення (його аналогу) див. [64].

Що ж до потенційного удосконалення відповідних положень проекту КК, рекомендуємо наступну працю [178].

Кримінологічну характеристику злочину, передбаченого ст. 406 КК, досить вдало здійснив український вчений П. Ткаченко [169].

- 2) перевищення дисциплінарної влади;
- 3) застосування насильства щодо підлеглого (ч. 2 ст. 426-1);
- 4) інше перевищення влади чи службових повноважень (ч. 1 ст. 426-1) [134, с. 1313–1314].

Насильство в разі перевищення влади чи службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним. Якщо фізичне насильство полягає у незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, мордуванні, а психічне – у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, то дії винної особи треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 426-1 КК України. Іншим перевищенням влади чи службових повноважень може бути будь-який інший вихід за їх межі.

Наприклад, насильством щодо підлеглого військовослужбовця є обставини кримінального правопорушення, зазначені у вирокі Новомосковського міського суду Дніпропетровської області від 16 березня 2020 р., згідно з яким, «22 травня 2018 р. приблизно о 22 год ОСОБА_4 разом із солдатом військової служби за контрактом ОСОБА_5 перебували в житловій кімнаті № 210 казарми підвищеного комфорту. У цей час до кімнати зайшов молодший сержант ОСОБА_2, підійшов до ОСОБИ 4 та висловив йому невдоволення порушенням внутрішнього порядку у казармі, а саме наявністю в кімнаті запаху диму від цигарок та безладом у казармі, після чого почав його ображати, використовуючи нецензурну лайку, а також погрози застосування фізичного насильства.

Надалі ОСОБА_2, діючи всупереч закріпленому у військових статутах порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, Військовій присязі, затвердженій Постановою Верховної Ради України «Про текст Військової присяги» від 06.12.1991 р., а також не дотримуючись вимог ст. 11, 16, 49, 50, 58, 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України і ст. 1–4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, маючи на меті застосувати нестатутні заходи впливу та насильство щодо підлеглого, щоб

показати свою уявну перевагу над військовослужбовцем, який має нижче військове звання, принизити його честь та гідність, діючи з прямим умислом та усвідомлюючи суспільну небезпечність свого діяння, застосував насильство щодо підлеглого, а саме завдав одного удару кулаком правої руки в обличчя солдата ОСОБА_4, завдавши йому фізичного болю та страждань.

Після цього ОСОБА_2, продовжуючи свої злочинні дії, спрямовані на застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого, поставив вимогу ОСОБА_4 пройти посвячення в десантники. Молодший сержант ОСОБА_2 почав кидати берет на підлогу та одночасно примушував солдата ОСОБА_4 з висоти власного росту падати на підлогу швидше, ніж впаде берет, чим морально його принижував. Коли потерпілий ОСОБА_4 втомився та не встиг впасти на підлогу швидше за берет, кинутий ОСОБА_2, останній, продовжуючи свої злочинні дії, застосував насильство щодо підлеглого, а саме завдав ОСОБА_4 чотирьох ударів кулаками обох рук в надбрів'я справа, по правій скроні, по підборіддю зліва, в область лівого вуха, чим спричинив легкі тілесні ушкодження» [36].

Суд кваліфікував дії обвинуваченого ОСОБА_2 за ч. 4 ст. 426-1 КК України як застосування нестатутних заходів впливу та застосування насильства щодо підлеглого, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Як зазначено у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 р. № 15, «болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого (ч. 2 ст. 365 КК України) необхідно вважати дії, які завдають йому особистого фізичного болю чи моральних страждань. Дії можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручників, гумових кийків, отруйних газів, водометів тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних

речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глузленні тощо)» [158, с. 180].

Розглядаючи одну зі справ за ст. 426-1 КК України, судді найвищого суду у системі судоустрою України – ККС ВС сформулював важливі правові висновки про те, що кримінальна відповідальність за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) настає за умови, що дії військової службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, то дії засудженого за наявності для того підстав можуть кваліфікуватися за іншими статтями Особливої частини КК. Крім того, колегія суддів підкреслила, що перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) та вбивство через необережність (ст. 119 КК України) не можуть утворювати ідеальну сукупність кримінальних правопорушень з огляду на їх різну форму вини, визначену законодавцем [146].

Загалом перевищенням дисциплінарної влади військовим начальником є:

а) накладення стягнення такого виду чи такої міри, які можуть застосовувати тільки вищі начальники або не має права застосувати жоден з них;

б) накладення стягнення за дію або бездіяльність, які не є дисциплінарним правопорушенням, а також не є таким адміністративним порушенням, за яке, згідно з КУпАП, військовослужбовець має нести відповідальність у дисциплінарному порядку;

в) накладення стягнення таким військовим начальником, який має право на це тільки в особливих випадках, – за відсутності такого випадку;

г) накладення стягнення на такого військовослужбовця, якого до дисциплінарної відповідальності може бути притягнуто лише іншими особами у встановленому законодавством порядку;

г) накладення стягнення на військовослужбовця іншого військового формування, хоча умов для цього, прямо передбачених Дисциплінарним статутом, не існує;

д) накладення стягнення на підлеглого, коли підстав для цього взагалі немає;

е) порушення встановленого порядку накладення чи виконання дисциплінарних стягнень;

є) застосування заохочення, яке може застосувати лише вищий начальник чи інша особа, або яке може бути застосоване лише за наявності певних умов або до певного кола осіб;

ж) застосування заохочення, якщо підстав для цього немає взагалі;

з) вжиття заходів, спрямованих на припинення порушень військової дисципліни, коли підстав для цього не має, або з порушенням встановленого порядку їх застосування.

Під насильством щодо підлеглого слід розуміти застосування щодо нього фізичного або психічного насильства (див. вище) [134, с. 1314–1315].

Іншим перевищенням влади чи службових повноважень може бути будь-який інший умисний вихід за межі наданих військовій службовій особі владних або інших повноважень, що не стосується розглянутих вище форм: організація чи підбурювання військовими начальниками підлеглих до вчинення злочинів; примушування підлеглих до вчинення не законних дій (скажімо, тиск на потерпілого з вимогою забрати з правоохоронних органів заяву про порушення кримінального провадження); незаконне притягнення підлеглого до матеріальної відповідальності; надання незаконної відпустки за станом здоров'я, сімейними обставинами тощо; видання незаконного розпорядження про звільнення затриманих осіб (наприклад, тих, які намагалися незаконно перетнути державний кордон); неправомірне втручання в діяльність службових осіб чи державних органів з метою перешкодити ви конанню ними своїх повноважень тощо [134, с. 1314–1315].

Відповідно до ч. 1 ст. 433 КК України формальний склад цього кримінального правопорушення полягає в такому:

1) насильство щодо населення включає різноманітні форми посягання на життя та здоров'я, честь і гідність цивільних осіб: вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зґвалтування, незаконне позбавлення волі тощо;

Це кримінальне правопорушення є закінченим з моменту вчинення кримінально-протиправного діяння у формі насильства.

2) протизаконне знищення майна, яке належить населенню, під приводом воєнної необхідності;

3) протизаконне відібрання майна, яке належить населенню, під приводом воєнної необхідності.

Протизаконним вважається таке знищення або відібрання майна, яке не було зумовлено обстановкою військових дій чи воєнною необхідністю.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного із застосуванням або з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, чи заволоділа винна особа чужим майном.

Під населенням розуміють цивільних осіб, які мешкають і перебувають у районі воєнних дій, не входять до складу збройних сил і не беруть участі в масових стихійних збройних виступах, у тому числі біженці, евакуйовані та інші особи, що з тих чи інших причин опинилися в районі воєнних дій.

Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення за ст. 433 КК України є місце вчинення кримінального правопорушення – район воєнних дій (частина території, на якій певні угруповання військ ведуть воєнні дії, у зв'язку з чим на цій території не діють цивільні органи державної влади, а повнота влади належить військовому командуванню).

У чинному КК України, а саме у ст. 433, надано дефініцію та конкретизовано поняття «насильство у районі воєнних дій», а саме насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в

районі воєнних дій, та відповідну санкцію до диспозиції, прописаної у ст. 433 ККУ.

Інколи обов'язковими з об'єктивної сторони насильницьких військових деліктів є й інші ознаки, зокрема обстановка вчинення кримінального правопорушення:

1) бойова обстановка – обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, у якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою;

2) час вчинення кримінального правопорушення:

а) воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки;

б) особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Інколи у практиці виникають проблеми щодо правильного тлумачення відповідної ознаки.

Так, під час розслідування однієї зі справ було встановлено, що 1 липня 2015 року Особа-1 уклав із МОУ контракт про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ на строк тривалістю 3 роки. Достовірно

знаючи, що він є військовослужбовцем військової служби за контрактом, у супереч вимогам статей 1, 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», статей 2, 9, 11, 16, 216-222 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, статей 1-4 Дисциплінарного Статуту ЗСУ солдат Особа-1 не з'явився 19 жовтня 2015 р. без поважних причин на службу до Вінницького зонального відділу Військової служби правопорядку, і по 12 листопада 2015 року перебував за місцем свого проживання, де був затриманий. Такі дії Особи-1 місцевим судом були кваліфіковані за ч. 2 ст. 407 КК [27], з чим вироку-рішення погодився і апеляційний суд [175].

Водночас прокурор оскаржив відповідні рішення в касаційному порядку, зокрема, вказавши на те, що висновки місцевого та апеляційного судів щодо відсутності в діянні засудженого кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК, «нез'явлення вчасно на службу без поважних причин в умовах особливого періоду», є помилковими. Тому, на переконання прокурора, кваліфікуючи дії Особи-1 за ч. 2 ст. 407 КК, суди нижчих інстанцій неправильно застосували закон України про кримінальну відповідальність.

Не погоджуючись із позицією прокурора, апеляційний суд в ухвалі зазначив, що дія особливого періоду обмежується строками, встановленими для проведення мобілізації, або часом, протягом якого діє воєнний стан і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. За висновками суду, тривалість особливого періоду становила 45 діб: із 18 березня по 2 травня 2014 р., із 7 травня по 21 червня 2014 р., із 24 липня по 7 вересня 2014 р. та із 20 січня по 22 серпня 2015 р., а на момент вчинення Особою-1 кримінального правопорушення цей період не діяв. Виходячи з наведеного, суд апеляційної інстанції визнав правильним рішення місцевого суду про перекваліфікацію вчиненого засудженим кримінального правопорушення з ч. 4 ст. 407 на ч. 2 ст. 407 КК України.

Водночас, оцінивши обставини справи, касаційний суд зазначив, що апеляційний суд залишив поза увагою і не правильно протлумачив точний

зміст Закону України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». У ст. 1 цього Закону визначено, що особливий період - це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, ЗСУ, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Ревізуючи в порядку апеляційної процедури оскаржений вирок, суд апеляційної інстанції не врахував того, що особливий період діє в Україні з моменту оприлюднення Указу Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 «Про часткову мобілізацію». Відповідного рішення про переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу Президент України не приймав. Отже, особливого періоду не припинено. Таку правову позицію щодо тлумачення поняття «особливий період» ВС уже однозначно сформулював у своїх постановках від 14 лютого 2018 року (провадження № 61-4157св18 та 61-3951св18), 20 лютого 2018 року (провадження 61-4255св18), 25 квітня 2018 року (провадження № 61-1664св17), 21 лютого 2019 року (провадження 51-7411км18).

З огляду на викладене судді ККС ВС резюмували, що доводи прокурора в касаційній скарзі щодо неприпинення дії особливого періоду на момент вчинення засудженим інкримінованого злочину, а також про неправильну кваліфікацію діяння засудженого за ч. 2 ст. 407 КК України та незаконність ухвали апеляційного суду є слушними [142].

При розгляді однієї з інших справ найвищий суд у системі судоустрою України також зробив важливий наголос на тому, що з системного аналізу

відповідних норм регулюючого військового законодавства вбачається, що поняття «особливий період» є значно ширшим, ніж поняття «період мобілізації людських ресурсів», а тому особливий період не закінчується у момент завершення мобілізації в Україні. Особливий період діяв в Україні (до 24 лютого 2022 р. – Н. М.) з моменту оприлюднення Указу Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 «Про часткову мобілізацію». Відповідного рішення про переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу Президент України не приймав, а тому дію особливого періоду не припинено. Установивши фактичні обставини, дослідивши та проаналізувавши зібрані докази в їх сукупності, надавши їм належну оцінку, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про вчинення Особою-2 кримінального правопорушення та правильно кваліфікував його дії за ч. 3 ст. 405 КК і, як вбачається з матеріалів кримінального провадження при перегляді провадження в суді апеляційної інстанції висновки місцевого суду щодо доведеності вини Особи-2 не оспорювалися учасниками судового розгляду, як не оспорювалася і кваліфікація його дій за ч. 3 ст. 405 КК заподіяння тілесних ушкоджень начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану [143].

Отже, ще раз підкреслимо найважливіше – поняття «особливий період» є значно ширшим, ніж поняття «період мобілізації людських ресурсів», а тому особливий період не закінчується у момент завершення мобілізації в Україні;

3) місце вчинення кримінального правопорушення:

а) поле бою;

б) район воєнних (бойових) дій.

Окремі кримінальні правопорушення характеризуються кваліфікуючими ознаками, зокрема спричиненням тяжких наслідків.

До тяжких наслідків військових насильницьких кримінальних правопорушень, як правило, відносять: загибель людей; заподіяння істотної майнової шкоди та ін.

Необхідно враховувати, що іноді ключові норми, які стосуються прийняття нових законопроектів у сфері кримінального права, у тому числі військових кримінальних правопорушень, зокрема й насильницьких, не приймають вчасно або роблять це без урахування вимог сучасності, без достатньої кількості правових норм, які б охоплювали по можливості всі кримінальні правопорушення у відповідній сфері. Крім того, необхідно не забувати про застарілу, довгу бюрократичну процедуру прийняття законопроектів крайньої необхідності, які б відмежовували ключові поняття, зокрема такі як: геноцид, насильство над цивільним населенням, примусова депортація.

2.3. Суб'єктивні ознаки як елементи складу військового насильницького кримінального правопорушення

Як вже зазначалося вище, поруч із суб'єктом іншою суб'єктивною ознакою складу кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона, яка у кримінальному праві традиційно трактується як внутрішня сторона кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків [63, с. 114].

Як зазначає В.П. Ємельянов, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення має важливе значення для характеристики будь-якого суспільно небезпечного діяння, оскільки вона пов'язана і з об'єктом, і з об'єктивною стороною, які знаходять у ній своє відбиття. При цьому змістом суб'єктивної сторони вчинюваного в реальній дійсності кримінального правопорушення охоплюються такі її складові, як вина, мотив, мета, а також інші компоненти психічної діяльності, до яких зазвичай відносять емоційний

стан, потреби, інтереси особи, яка вчинює кримінально протиправне посягання [63, с. 114].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані зі вчиненням кримінального правопорушення [106, с. 112].

Єдиним обов'язковим елементом суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, що прямо впливає із законодавчих положень кримінального законодавства – ч. 1 ст. 11 КК України, в якій однією із конститутивних ознак кримінальних правопорушень називається винність. На відміну від більшості інших ознак складу кримінальних правопорушень, розкриваючи зміст яких, науковці вимушені звертатися до положень кримінально-правової доктрини, поняття вини було закріплено на законодавчому рівні, у нормах кримінального законодавства, що, за влучним зауваженням деяких правників, лише зайвий раз доводить її особливе місце в загальній конструкції складу кримінальних правопорушень [109, с. 542; 117, с. 138].

Відповідно до ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Зміст суб'єктивної сторони у спеціальних складах кримінальних правопорушень визначається спеціальним об'єктом, спеціальним характером дії і наслідків. Винний психічно відображає ці спеціальні обставини, тому його вина (у деяких випадках мотив і мета) також є спеціальними.

На сторінках вітчизняної юридичної літератури зазначається, що вина характеризується багатьма ознаками, серед яких, проте, найважливішими є зміст та форма. *Зміст вини* утворюють інтелект і воля у певному, передбаченому законом їх поєднанні. Сутність інтелектуального моменту визначається способом законодавчого опису складу кримінального правопорушення. До нього входять усвідомлення характеру об'єкта і

вчиненої дії чи бездіяльності. А в матеріальних складах інтелектуальний момент охоплює, крім того, і передбачення (або можливість передбачення) суспільно небезпечних наслідків. Якщо законодавець вводить до числа обов'язкових елементів юридичного складу кримінального правопорушення певну додаткову ознаку, яка характеризує місце, час, обстановку тощо, усвідомлення цих додаткових ознак також входить у зміст інтелектуального моменту вини. Натомість вольовий зміст вини визначається конструкцією складу кримінального правопорушення. Предметом вольового ставлення суб'єкта є фактично та сама сукупність фактичних обставин, які визначають юридичну сутність діяння і утворюють склад відповідного кримінального правопорушення. У кримінальному законі вольовий момент описується за допомогою таких термінів, як «бажання», «свідоме припущення», «легковажне розраховування» [84, с. 112].

Форма вини визначається закріпленням у законі співвідношенням психічних елементів (свідомості і волі), що утворюють зміст вини, тобто відмінністю в інтенсивності і визначеності інтелектуальних і вольових процесів, які відбуваються в психіці суб'єкта кримінального правопорушення. У ст. 24 та ст. 25 КК України законодавець визначає дві форми вини – умисел та необережність, які у свою чергу поділяються кожен на два різновиди:

а) умисел – на прямий⁵ та непрямий⁶;

б) необережність – на кримінально протиправну самовпевненість⁷ та кримінально протиправну недбалість⁸ [19, с. 157].

⁵ Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України).

⁶ Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

⁷ Необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України).

⁸ Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

У спеціальній літературі немає єдності думок у визначенні ознак суб'єктивної сторони аналізованих кримінальних правопорушень. Головним питанням є встановлення форми вини, особливо у кваліфікованих складах. Так, М. І. Карпенко, вважає, що опір або примушування, насильницькі дії щодо начальника, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підпорядкованості відбуваються з прямим умислом [69, с. 23]. При цьому що стосується кваліфікуючих ознак цих складів, а саме заподіяння тяжких наслідків, то воно можливе не лише з умислом, а й, відповідно до ст. 25 КК, як необережність. На думку М. І. Карпенка, суб'єктивна сторона цих видів посягань, зокрема й у складах з обтяжувальними обставинами, характеризується прямим умислом [69, с. 23].

З урахуванням положень ст. 24 та ст. 25 КК України варто дійти таких висновків з питання форм вини.

Основний склад аналізованих кримінальних правопорушень можливий лише з умисною формою вини. Це становище визначається характером насильницьких дій у цих кримінальних правопорушеннях. Кваліфіковані їх види загалом відбуваються також умисно. Однак при цьому слід враховувати таке. Психічне ставлення до кваліфікуючих ознак «заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень» або «тяжкі наслідки» можливе як у формі умислу, так і з необережності. За умови умисного ставлення до обтяжливих обставин, все вчинене, відповідно до ст. 24 КК України, буде вчинено умисно. У випадках необережного ставлення до обтяжуючих ознак кримінального правопорушення, відповідно до ст. 25 КК України, буде вчинено з двома формами вини, але при цьому загалом таке кримінальне правопорушення слід визнати вчиненим умисно. Аналогічну позицію з цього питання займають і судові органи.

У деяких складах кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями як обов'язкові ознаки виділяють мотив. При цьому він відображається в нормах по-різному. У

статтях він безпосередньо вказаний позитивним способом (наприклад, у ст. 405 КК України мотив позначений за допомогою узагальнюючого поняття «у зв'язку з виконанням обов'язків з військової служби»). У літературі як основний мотив опору або примушування називається невдоволення службовою діяльністю зазначених у статті осіб, тобто ці дії завжди мають бути пов'язані з військовою службою. Мотиви вчинення кримінального правопорушення у ст. 406 КК України можуть бути різними: незадоволення ставленням потерпілого до виконання обов'язків військової служби; особиста неприязнь до потерпілого; бажання підкреслити свою уявну перевагу над солдатами пізнішого призову на військову службу; інші ниці, у тому числі хуліганські, спонування.

У статтях 404–406 КК України відсутня безпосередня вказівка на мету вчинення передбачених у них кримінальних правопорушень. Незважаючи на це, багато авторів вважають цю ознаку суб'єктивної сторони обов'язковою. Так, метою опору вважається недопущення виконання зазначеними у статті особами службових обов'язків, а метою примушування – порушення іншими військовослужбовцями своїх обов'язків. Встановлення мети у кримінальних правопорушеннях проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями є необхідною умовою для правильної кваліфікації, розмежування із суміжними кримінальними правопорушеннями.

Як вже зазначалось у попередньому розділі роботи, крім об'єктивних, у кожному складі кримінального правопорушення виділяють і його суб'єктивні ознаки, до яких у доктрині традиційно відносять не лише суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, але й суб'єкта кримінального правопорушення.

Враховуючи важливість суб'єкта кримінального правопорушення, законодавець визначив поняття останнього безпосередньо у КК України, у ст. 18 якого зазначається, що ним є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може

наставати кримінальна відповідальність. Ця норма описує поняття загального суб'єкта, який характеризується переліченими у ній ознаками:

- 1) особа має бути фізичною,
- 2) осудною, а також такою, що
- 3) досягла певного віку [55, с. 154].

А. А. Вознюк виділяє наступні ознаки фізичної особи:

- має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють її індивідуалізувати (дата народження, місце народження та проживання);
- перебуває у системі соціальних зв'язків;
- є членом суспільства;
- приймає усвідомлені та контрольовані волею рішення [174, с. 81; 45, с. 211].

Не можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення померлі особи, які перед тим вчинили кримінальне правопорушення, тварини, предмети, а також юридичні особи. Це положення повністю узгоджується з приписами статей 6, 7 і 8 КК України, де вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Тому не можуть бути визнані суб'єктом кримінального правопорушення юридичні особи або держава в цілому, оскільки таке визнання не відповідає притаманним кримінальному праву принципам особистої та винної відповідальності [63, с. 107].

Наступною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є його **осудність**, тобто здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України).

Водночас у певних випадках особа визнається:

- обмежено осудною – тобто такою, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 20 КК України);

– або неосудною – тобто такою, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані неосудності, коли вона не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (ч. 2 ст. 19 КК України).

В основі осудності, неосудності та обмеженої осудності одні вчені виділяють два критерії: юридичний та медичний, а інші – три: юридичний, медичний та психологічний [19, с. 146].

Ще однією обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є досягнення особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, *віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність*. Водночас у контексті як військових кримінальних правопорушень загалом, так і військових насильницьких кримінальних правопорушень зокрема, ця ознака має менше значення, оскільки поглинається особливим правовим статусом спеціального суб'єкта відповідних кримінальних правопорушень, які досліджуються у цій дисертаційній роботі.

Суб'єкти у кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями є спеціальними. Стосовно військових кримінальних правопорушень це означає, що вони, крім того, що є суб'єктами кримінальних правопорушень проти військової служби (ст. 401 КК України), мають бути обов'язково учасниками відповідних військових відносин (про які йшлося вище). Виходячи із суб'єктного складу статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, суб'єктами аналізованих злочинів можуть бути такі особи:

а) підлеглий (ст. 404, 405 КК України);

б) будь-який військовослужбовець, який з обставин, що склалися, зобов'язаний виконувати вимоги по службі з боку осіб, на яких спеціально покладено обов'язки військової служби (ст. 404 КК України);

в) військовослужбовці, які є рівними з потерпілими за службовим становищем і військовим званням, старшими чи молодшими за військовим званням (ст. 406 КК України).

Крім військовослужбовців ЗСУ, *до інших осіб, визначених законом, які не входять до складу військових формувань, утворених відповідно до законів, але несуть відповідальність за статтями роз ділу XIX КК України*, слід відносити:

- 1) військовослужбовців військових прокуратур;
- 2) військовослужбовців МОУ, СБУ, УДО, ДПСУ та ін., які відповідно до законів на час виконання певних завдань працюють на штатних посадах в інших установах, підприємствах, організаціях;
- 3) військовослужбовців ЗС та інших військових формувань, які за їхньою згодою відряджені до державних органів, підприємств, установ, організацій, державних та комунальних навчальних закладів для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі відповідно до Переліку посад, що заміщуються військовослужбовцями ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, а також державних та комунальних навчальних закладах, та граничних військових звань за цими посадами;
- 4) військовослужбовців вищих навчальних закладів і військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян для проходження військової служби. Це:

– вищі військові навчальні заклади: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського; Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба; Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; Національна академія Національної гвардії України; Національна академія Служби безпеки України; Українська військово-медична академія; Військовий

інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації; Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова; Інститут військово-морських сил (НУ «Одеська морська академія»); Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Харківський інститут танкових військ імені Верховної Ради України Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

– військові навчальні підрозділи інших ВНЗ: Військовий юридичний факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого; Факультет підготовки офіцерів запасу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського; Факультет військової підготовки Національного авіаційного університету; Факультет військової підготовки Національного університету біоресурсів і природокористування України; Факультет військової підготовки Харківського національного технічного університету будівництва і архітектури; Факультет підготовки лікарів для Збройних Сил України Національного медичного університету імені О. О. Богомольця;

– кафедри військової підготовки, а також кафедри військової медицини кількох десятків українських ВНЗ;– військові коледжі: відділення військової підготовки МКТФ (НУ «Одеська морська академія»); відділення підготовки помічників лікарів для Збройних Сил України Вінницького медичного коледжу імені Д. К. Заболотного; Військовий коледж сержантського складу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного; Військовий коледж сержантського складу Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба; Військовий коледж сержантського складу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Військовий коледж сержантського складу Військового інституту телекомунікацій та

інформатизації; Військовий коледж сержантського складу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

– військові ліцеї: Київський військовий ліцей імені Івана Богуна; Одеський військово-морський ліцей;

5) військовослужбовців (осіб військового персоналу) військових підрозділів, що мають постійну чи тимчасову організацію, перебувають під командуванням особи, відповідальної перед Україною та іншою державою за поведінку своїх підлеглих, які зобов'язані додержувати внутрішньої дисципліни, норм міжнародного права, і направляються до іншої держави з метою виконання бойових або миротворчих завдань, або гуманітарних завдань, пов'язаних із захистом цивільного населення від радіаційної, хімічної, біологічної небезпеки та ліквідацією наслідків застосування зброї масового ураження;

6) військовослужбовців ЗС, інших військових формувань і цивільних установ України, які відповідно до міжнародних угод направляються Україною для участі в міжнародних миротворчих операціях і не входять до складу миротворчого контингенту (військові спостерігачі, радники, штабні офіцери тощо);

7) військовополонених, яких Україна тримає у полоні. Згідно з міжнародним законодавством вони підкоряються законам, статутам і наказам, які діють у збройних силах Держави, що тримає їх у полоні. Остання має право вживати судові заходи щодо будь якого військовополоненого, котрий вчинить порушення цих законів, статутів чи наказів. Проте військовополонені не несуть відповідальності за втечу з полону, спробу такої втечі і співучасть у ній. Крім того, виходячи з постулату, що представники іноземних держав не можуть бути представниками органів військового управління ЗС чи інших військових формувань України, військовополонені, навіть офіцери та генерали, не є суб'єктами військових службових злочинів за КК України [134, с. 1249–1250].

Як слушно зазначає М. І. Хавронюк, суб'єктом військових злочинів особа може бути тільки у відповідних часових межах, які визначені у ст. 24 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» – після початку і до закінчення проходження військової служби [134, с. 1250].

Початком проходження військової служби вважається:

1) день відправлення у навчальну частину (центр) з територіального центру комплектування та соціальної підтримки (збірного пункту) - для громадян, направлених для проходження базової військової служби;

2) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) - для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації;

3) день призначення на посаду курсанта закладу фахової передвищої військової освіти, вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти - для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних;

4) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або день прибуття до Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідних підрозділів розвідувальних органів України - для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період та на військову службу за призовом осіб офіцерського складу;

5) день зарахування до списків особового складу військової частини - для громадян України, які проходять службу у військовому резерві за контрактом, зараховані під час такої служби до військового оперативного резерву та призиваються на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, для громадян України, які добровільно прибули до військової частини для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;

б) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідних підрозділів розвідувальних органів України - для громадян України, які зараховані до військового оперативного резерву після їх звільнення з військової служби та призиваються на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Попри, здавалося б, чіткість відповідних нормативних положень, на практиці інколи все рівно виникають питання, пов'язані з тлумаченням моменту початку військової служби.

Згідно з вироком районного суду, Особу-1 визнано винуватим у тому, що він, будучи військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, проходячи її на посаді стрільця 3 стрілецького відділення 1 стрілецького взводу 12 стрілецької роти № ... стрілецького батальйону військової частини № ... , в порушення вимог статей [17](#), 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», статей 6, 11, 16, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, статей 3, 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану, з мотивів небажання виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України у безпосередньому зіткненні з противником, 07 квітня 2023 року приблизно о 09:54, перебуваючи за місцем тимчасової дислокації військової частини, отримавши законне усне бойове розпорядження командира стрілецького батальйону капітана Особи-2 № 86ксп Біла Гора від 07 квітня 2023 року про прибуття для обладнання інженерних споруд та підготовки запасних вогневих позицій на взводному опорному пункті на другій лінії оборони поблизу ... , яке йому довів його прямий начальник - командир стрілецького батальйону військової частини капітан, відкрито відмовився

від виконання зазначеного бойового розпорядження начальника, чим підірвав бойову готовність та боєдатність підрозділу, що могло призвести до прориву російсько-окупаційними військами оборони ЗСУ на зазначеній ділянці оборони. Такі дії були кваліфіковані за ч. 4 ст. 402 КК України [32], з правильністю чого погодився і суд апеляційної інстанції [176].

У касаційній скарзі захисник Особи-1 просив скасувати оскаржені судові рішення та призначити новий розгляд в суді першої інстанції. Серед іншого, захисник зауважив, що суд не взяв до уваги показання самого обвинуваченого, а також те, що він раніше не проходив військової служби, не складав присягу, тобто у нього відсутня будь-яка попередня бойова підготовка. Зазначає, що військове звання «солдат» присвоєно Особі-1 всупереч чинного законодавства. Також звертає увагу, що спочатку військовослужбовець повинен пройти програму підготовки і тільки потім скласти військову присягу. Проте, станом на 04 березня 2023 року Особа-1 не проходив військової служби і мав бути направлений в навчальний центр. Як наслідок, захисник наполягав на тому, що якщо Особа-1 не склав військової присяги, він не міг порушити норми та вимоги Статуту ЗСУ, а в командування в/ч № ... не було жодних законних підстав для направлення Особи-1 на лінію фронту для виконання бойових завдань.

Водночас, розглянувши та проаналізувавши касаційну скаргу захисника Особи-1, колегія суддів, покликаючись на згадані вище норми регулюючого законодавства відмітила, що для обвинуваченого Особи-1, як для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період початком військової служби є день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки [145].

Про те, що факт прийняття чи неприйняття військовослужбовцем військової присяги не має значення для визнання його суб'єктом військових злочинів, пише і М. І. Хавронюк. Водночас із цього загального правила вчений наводить лише два винятки: оскільки ст. 128 Статуту гарнізонної та

вартової служб і ст. 335 Статуту внутрішньої служби ЗСУ забороняє призначати до варти і на бойове чергування військовослужбовців, які не склали військової присяги, такі військовослужбовці не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за статтями 418 і 420 КК України. У деяких інших випадках (скажімо, при вчиненні злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби) цей факт може розглядатися лише як обставина, що пом'якшує покарання (ч. 2 ст. 66) [134, с. 1252].

Військова служба призупиняється для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували із Збройних Сил України та інших військових формувань або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством. Під час дії воєнного стану військова служба для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби чи дезертирували, не призупиняється.

Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України. Разом з тим, особа, яка вчинила злочин проти встановленого порядку несення військової служби під час її проходження (військовозобов'язаний – під час проходження зборів), підлягає притягненню до відповідальності за такий злочин і після звільнення з військової служби (закінчення зборів).

Із списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) військовослужбовець не виключається та контракт не припиняється (не розривається) у разі:

- перебування на лікуванні;
- захоплення в полон або заручником, а також інтернування у нейтральну державу;

- безвісної відсутності - до визнання його в установленому порядку безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- настання інших випадків, визначених законодавством.

Загиблий (померлий) військовослужбовець виключається із списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) з наступного після загибелі (смерті) дня, військовослужбовець, визнаний у встановленому законом порядку безвісно відсутнім або оголошений померлим, - з дня набрання законної сили рішенням суду.

Військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби:

1) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

2) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби;

3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника);

4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою;

5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку (ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу») [150].

Відповідно до ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено такі види військової служби:

- базова військова служба; – військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- військова служба за контрактом осіб рядового складу;

– військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;

– військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, а також закладів фахової передвищої військової освіти; – військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;

– військова служба за призовом осіб офіцерського складу;

– військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Відповідно, констатується науковцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути військовослужбовці, які проходять військову службу, всіх вищеперелічених категорій. Зміст наведених видів військової служби роз'яснено у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [74, с. 16–17].

Суб'єктами розглядуваних кримінальних правопорушень разом із військовослужбовцями можуть бути також громадяни, які є військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Військовозобов'язаними є особи, які перебувають у запасі для комплектування ЗСУ чи інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Згідно із законодавством вони періодично призиваються на збори. Військовозобов'язані під час проходження ними зборів прирівнюються до військовослужбовців: вони приймають на зборах військову присягу, їм присвоюються військові звання, вони носять військову форму одягу та відзнаки військовослужбовців, як і військовослужбовці, поділяються на рядовий, сержантський і старшинський та офіцерський склад, мають однакові з військовослужбовцями права й обов'язки, що випливають з умов військової служби, тощо. До військовозобов'язаних прирівнюються

резервісти – особи, які про ходять службу у військовому резерві ЗСУ, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час [134, с. 1248].

Зазначимо й те, що з початком широкомасштабного вторгнення рф на територію України до відсічі ворогу були залучені не лише військовослужбовці, а й багато поліцейських (ОШБ НПУ «Лютень», зведена стрілецька бригада «Хижак», зведені бригади на базі підрозділів особливого призначення КОРД та Департаменту превентивної діяльності, а також окремі поліцейські, які виконують завдання в прифронтових та прикордонних регіонах тощо). У зв'язку з цим, 21 березня 2023 р. ВРУ ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану», за наслідком ч. 2 ст. 401 КК України було доповнено абзацом другим наступного змісту: «поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу».

Водночас, проаналізувавши це загалом обґрунтоване законодавче рішення, виникає питання: а чому серед перерахованих злочинів, суб'єктами вчинення яких можуть бути визнані і працівники НПУ, немає досліджуваних у цій роботі військових насильницьких кримінальних правопорушень, передбачених принаймні статтями 404–405 КК України? На нашу думку, такий крок жодних логічних пояснень немає, адже в умовах війни передбачені цими нормами опір та погроза або насильство начальника, вчинені воюючими поліцейськими, є так само небезпечними, як і аналогічні діяння, вчинені іншими суб'єктами, про яких йдеться у ч. 1 та ч. 2 ст. 401 КК України. Зважаючи на це, пропонуємо розширити перелік відповідних

злочинів за рахунок доповнення відповідної норми ще й додатковою вказівкою на статті 404 та 405 КК України.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 426-1 КК України, є військова службова особа. Як слушно зазначається на сторінках юридичної літератури, слід виокремити чотири обов'язкові критерії, притаманні суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України. По-перше, він повинен мати належність до військової служби, бути повноважним суб'єктом військового підрозділу або органу військового управління. По-друге, він повинен перебувати на військовій посаді, бути військовослужбовцем або мати аналогічний статус. По-третє, його посада має бути встановлена штатним розписом, що передбачає належне підтвердження її юридичного статусу військовим підрозділом. І нарешті, він повинен бути пов'язаний з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, що означає, що військовослужбовець має виконувати обов'язки, пов'язані з керівництвом чи організацією військової діяльності або адміністративної роботи військової одиниці [159; 51, с. 94].

Для того, щоб аналізувати військові насильницькі кримінальні правопорушення, необхідно проаналізувати об'єктивні і суб'єктивні ознаки та визначити склад окремого кримінального правопорушення, зробити кримінально-правовий аналіз таких ознак: як основних, так і додаткових.

Крім того, роботи науковцям, дослідникам та законотворцям додає і воєнний стан, за якого зміни потрібно вносити швидко й при цьому дотримуватись норм чинного кримінального законодавства.

Як зазначалося в одному з попередніх підрозділів цього дисертаційного дослідження, поширеним є поділ кримінальних правопорушень за конструкцією на кримінальні правопорушення з матеріальним складом та кримінальні правопорушення з формальним складом.

Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 405 КК України, вчиняється тільки з прямим умислом: винний

усвідомлює, що погрожує начальнику вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна, і бажає, аби ця погроза була сприйнята начальником.

Метою погрози є залякування начальника з метою вплинути на його правомірну службову діяльність, змінити її характер або припинити.

Мотивом погрози є невдоволення правомірною службовою діяльністю начальника або його конкретними діями по службі.

За умови перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень поняттям «істотна шкода», якщо вона полягає у заподіянні фізичної шкоди, охоплені умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень, умисне чи необережне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а також інші, менш тяжкі наслідки для здоров'я потерпілого. Застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого, перевищення дисциплінарної влади і застосування насильства щодо підлеглого можуть бути вчинені лише у сфері владних повноважень відповідної військової службової особи.

Згідно з вироком Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 17 вересня 2019 р., «молодший лейтенант ОСОБА_1 близько 14 год 09 грудня 2018 р., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, зайшов до наметового містечка роти охорони та оборони військової частини за адресою: Чернігівська область, Ічнянський район, смт Дружба. Виявивши відсутність днювального на місці несення добового наряду, хибно розуміючи інтереси служби, будучи обуреним неналежним несенням служби в добовому наряді, ОСОБА_1 вирішив утвердити військову дисципліну та власний авторитет командира, застосувавши насильство щодо днювального роти охорони та оборони військової частини А 1479.

Діючи із зазначеною метою, 09 грудня 2018 року близько 14 год, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, молодший лейтенант ОСОБА_1 зайшов до намету № 1 роти охорони та оборони військової частини..., діючи всупереч інтересам служби та на порушення вимог ст. 9, 11, 16, 49, 50, 113,

114 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1, 3, 4, 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, використовуючи як привід для застосування насильства перебування солдата ОСОБА_2 поблизу нього та ненадання чіткої відповіді на його запитання, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану застосував насильство щодо підлеглого, завдавши удару зігнутих коліном правої ноги по правому оку солдата ОСОБА_2, чим заподіяв йому тілесних ушкоджень у вигляді підшкірної гематоми нижньої повіки правого ока, що, згідно з висновком експерта № 64 від 12 лютого 2019 р., належать до категорії легких тілесних ушкоджень, що не спричинили короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності. Продовжуючи свої протиправні дії, спрямовані на застосування насильства щодо діявального роти охорони та оборони військової частини А 1479, 09 грудня 2018 р. о 14 год 03 хв, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, молодший лейтенант ОСОБА_1 зайшов до намету зберігання майна роти охорони та оборони військової частини А1479, розташованого за адресою: Чернігівська область, Ічнянський район, смт Дружба, та на порушення вимог ст. 9, 11, 16, 49, 50, 113, 114 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1, 3, 4, 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, використовуючи як привід для застосування насильства ненадання солдатом ОСОБА_3 чіткої відповіді на його запитання, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану, застосував насильство щодо підлеглого, завдавши удару кулаком правої руки в ліве око солдату ОСОБА_3, чим заподіяв йому тілесних ушкоджень у вигляді підшкірних гематом верхньої та нижньої повік лівого ока, які, згідно з висновком експерта № 65 від 12 лютого 2019 р., належать до категорії легких тілесних ушкоджень, що не спричинили короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності» [38].

За таких обставин суд констатував доведення винуватості ОСОБА_1 у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення та кваліфікував його дії за ч. 5 ст. 426-1 КК України як застосування насильства

щодо підлеглого в умовах воєнного стану. Беручи до уваги вчинення зазначеного кримінального правопорушення щодо двох потерпілих, підлеглих йому солдатів ОСОБА_2 і ОСОБА_3, на нашу думку, дії ОСОБА_1 належало кваліфікувати за ч. 1 ст. 32, ч. 5 ст. 426-1 КК України з огляду на те, що зазначена стаття (ст. 426-1 КК України) не містить такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення цього кримінального правопорушення «повторно», тому посилання на правову норму Загальної частини КК України, яка розкриває поняття терміна «повторність», є необхідним.

Повторно умисне застосування насильства щодо підлеглих за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 426-1 КК України, було вчинено 08 грудня 2019 р. командиром взводу в/ч 1241 капітаном ОСОБА_3 по чергово щодо солдатів ОСОБА_1 і ОСОБА_2 у вигляді легких тілесних ушкоджень [31].

У ст. 426-1 КК України не передбачено кваліфікуючої ознаки у разі застосування насильства щодо підлеглого, вчиненого групою осіб, хоча така ознака передбачена в разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 3 ст. 406 КК України, а також за попередньою змовою групою осіб у разі вчинення кримінальних правопорушень за ч. 2 ст. 408 і 410 КК України. Разом з тим судова статистика засвідчує, що перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень може бути вчинене і групою осіб.

Наприклад, обставини такого кримінального правопорушення відображені у вироку Дружківського міського суду Донецької області від 25 травня 2017 р., згідно з яким, «11 березня 2017 р. приблизно о 12 год 15 хв солдат ОСОБА_5, відбувши зміну у складі добового наряду на КПП військової частини ... в пункті постійної дислокації Донецька область, м. Дружківка, ... у вільний час направився до КПП військової частини «Технік» із власних потреб. Коли ОСОБА_5 повертався для подальшого несення обов'язків військової служби, його покликала особа, матеріали стосовно якої виокремлені в інше кримінальне провадження, і попросила

пройти у вагончик, пристосований під приміщення КПП «Технік» для розмови, на що солдат ОСОБА_5 відповів відмовою та намагався продовжити рух. Особа, матеріали стосовно якої виокремлені в інше кримінальне провадження, схопила солдата ОСОБА_5 за плечі і насильно заштовхала у вагончик, де разом з ним розпивали спиртні напої молодші сержанти ОСОБА_2 та сержант ОСОБА_7. Молодший сержант ОСОБА_3 у стані алкогольного сп'яніння спав на ліжку справа від входу. Особа, матеріали стосовно якої виокремлені в інше провадження, та обвинувачений ОСОБА_2 почали висувати ОСОБА_5 надумані претензії з приводу неналежного несення обов'язків військової служби, а саме те, що він начебто доносив командуванню батальйону про військовослужбовців військової частини ..., які без відповідного дозволу, самовільно відлучалися до м. Дружківки, використовуючи час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби.

Після цього обвинувачений ОСОБА_2, діючи з прямим умислом у групі осіб з особою, матеріали стосовно якої виокремлені в інше провадження, та обвинуваченим ОСОБА_3, тобто усвідомлюючи суспільну небезпечність наслідків своїх дій та бажаючи їх настання, порушуючи встановлений порядок виконання військовими командирами (начальниками) своїх функцій та вимоги ст. 4, 11, 28–32, 49, 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, з метою провчити солдата ОСОБА_5 та бажаючи продемонструвати свою силу, застосували до нього фізичне насильство, а саме обвинувачений ОСОБА_2 завдав удару кулаком правої руки по касці, одягненій на голову ОСОБА_5. Потім особа, матеріали стосовно якої виокремлені в інше провадження, завдав ОСОБА_5 кулаком правої руки зверху навідліг удар по касці, одягненій на голову. У цей час прокинувся обвинувачений ОСОБА_3 і, діючи у групі осіб з обвинуваченим ОСОБА_2 та особою, матеріали стосовно якої виокремлені в інше кримінальне провадження, завдав двох ударів долонями по обличчю ОСОБА_5.

Після цього особа, матеріали стосовно якої виокремлені в інше провадження, продовжуючи протиправну діяльність, діючи у групі осіб з обвинуваченими, зірвав з голови ОСОБА_5 каску і, тримаючи її в руці, завдав потерпілому не менше п'яти ударів по голові, від чого той на короткий час знепритомнів, а коли прийшов до тями і намагався встати, обвинувачені насильно утримували його. З другої спроби ОСОБА_5 вирвався, але, вибігаючи, перечепився через поріг вагончика і впав на дорогу поряд із приміщенням КПП. Внаслідок протиправних дій обвинувачених ОСОБА_2, ОСОБА_3 та особи, матеріали стосовно якої виокремлені в інше провадження, потерпілому ОСОБА_5 було завдано сильного фізичного болю, моральних страждань і тілесних ушкоджень у вигляді пігментованої плями на правому ліктьовому суглобі, які є слідом загоєння саден, струсу головного мозку та забою м'яких тканин голови, що утворилися від контакту з тупими предметами, які, згідно з висновком судово-медичного експерта № 124 від 27 березня 2017 р., належать до тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я». За результатами судового слідства суд «вважає, що винність ОСОБА_2 та ОСОБА_3 у висунутому обвинуваченні доведена, їх дії правильно кваліфіковані органами досудового розслідування за ч. 4 ст. 426-1 КК України як перевищення влади та службових повноважень військовою службовою особою, що виразилося в застосуванні насильства щодо підлеглого в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» [29].

На нашу думку, враховуючи характер злочину, передбаченого ст. 426-1 КК України, його суспільна небезпека значно зростає у разі вчинення відповідних насильницьких дій групою осіб – причому навіть без попередньої змови. А тому пропонуємо доповнити перелік кваліфікуючих ознак, передбачений у ч. 3 ст. 426-1 КК України, додатковою вказівкою на вчинення відповідного діяння саме групою осіб.

У ст. 433 КК України суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Висновки до розділу 2

1. Резюмуючи викладене, варто зазначити, що кримінальні правопорушення проти порядку статутних взаємовідносин спрямовані на основи військового правопорядку, а саме принцип єдиноначальності, військову дисципліну, військове товариство. Вони завдають безпосередньої шкоди інтересам забезпечення постійної бойової готовності військ і сил флоту, військової дисципліни, часто пов'язані із застосуванням насильства та вимагають рішучої боротьби з ними, у тому числі мірами кримінально-правового впливу.

2. З уніфікацією відповідальності за військові насильницькі кримінальні правопорушення необхідно поруч із відповідальністю за фізичне насильство передбачити норму про відповідальність за психічне насильство у вигляді погрози начальнику.

3. У ст. 406 КК України передбачено відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, пов'язане з приниженням честі та гідності або знущанням над потерпілим або пов'язане з насильством. Зміст насильства у цьому злочині має свої особливості.

4. Погроза є психічним насильством. Вона може виявлятися у будь-якій формі: висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), а також у жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого. Реальність погрози визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин справи, зокрема форми її висловлення, можливості реалізувати погрозу негайно чи після впливу порівняно нетривалого часу, впливу, який вона справила на начальника, а також тих негативних наслідків, які могли бути зумовлені цією погрозою.

5. Під погрозою вбивством слід розуміти виражений ззовні та доведений до відома потерпілого намір протиправно позбавити його життя за наявності в нього обґрунтованих підстав побоюватися її виконання.

6. Суб'єкт всіх аналізованих військових насильницьких кримінальних правопорушень – спеціальний.

7. Суб'єктивна сторона всіх аналізованих військових насильницьких кримінальних правопорушень – прямий умисел.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Проблемні питання кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями та шляхи їх вирішення (ст. 404, 405, 406 КК України)

Кримінальні правопорушення проти порядку несення статутних взаємин між військовослужбовцями (статті 404–406 КК України) мають, як зазначалося, низку загальних ознак, які стосуються насильства.

Пропонуємо розглянути статистичні дані за названими статтями в такому варіанті:

1. До початку військової агресії росії проти України (до 2014 р.).
2. За період, протягом якого тривали АТО та ООС (з 2015 до 2021 рр.), – розглянемо 2021 р.
3. Останні показники, які стосується саме часів повномасштабного вторгнення росії в Україну (воєнний стан).

Простежимо динаміку змін у насильницьких кримінальних правопорушеннях в Україні.

За 2014 р. статистичні показники є досить незначними: у суді перебувало 12 кримінальних проваджень; надійшло у звітному періоді – 1; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 7; кількість розглянутих проваджень – 6; постановлення вироків – 3; примирення – 0; визначення винуватості – 0; повернуто прокурором – 0; закрито проваджень у справі – 7 [180].

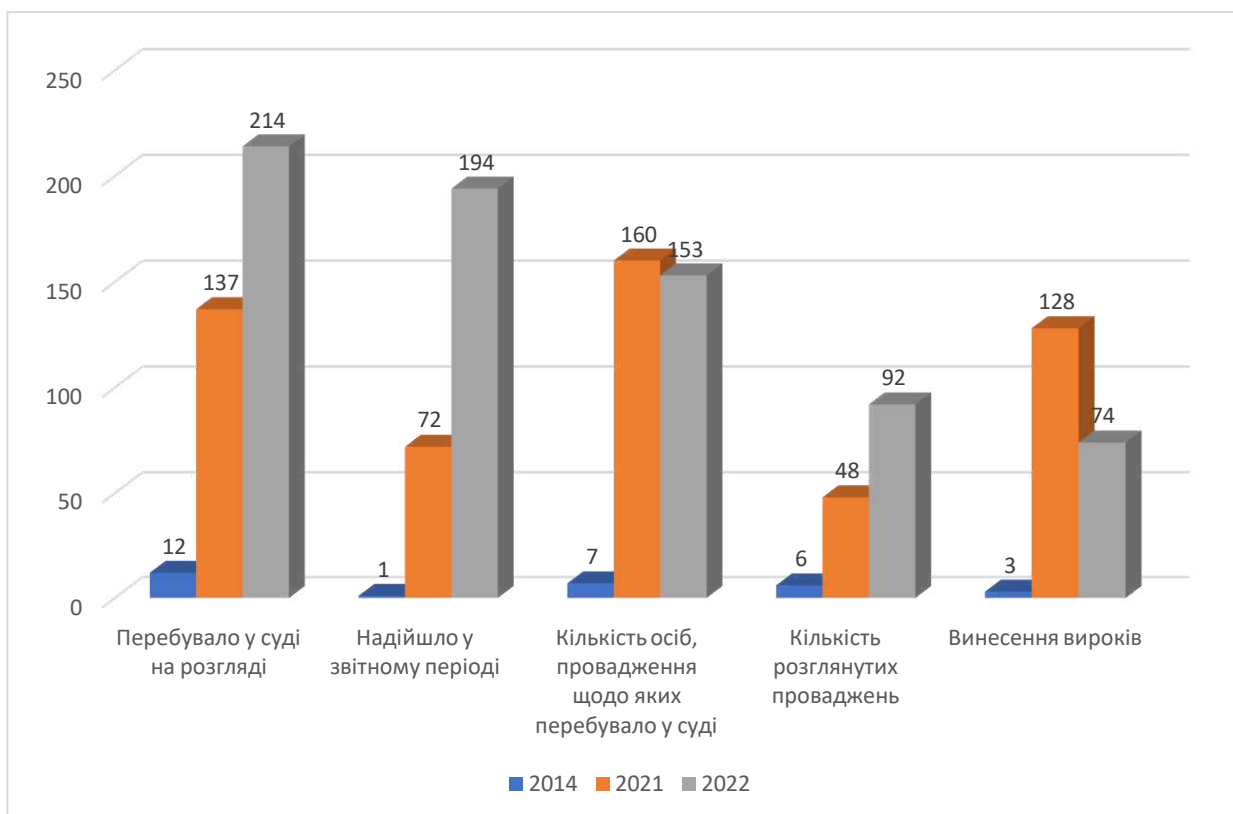
За 2021 р. за ст. 404 КК України у суді перебувало 7 кримінальних проваджень; надійшло у звітному періоді – 3; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 7; кількість розглянутих проваджень – 2; постановлення вироків – 1; примирення – 0; визначення винуватості – 0; повернуто прокурором – 0; закрито проваджень у справі – 1; направлено для визначення підсудності – 1; кількість нерозглянутих проваджень – 9; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 6; за ст. 405 КК – 39; надійшло у звітному періоді – 13; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді – 40; кількість розглянутих проваджень – 13; постановлення вироків – 13; примирення – 0; визначення винуватості – 4; повернуто прокурором – 0; закрито проваджень у справі – 0; направлено для визначення підсудності – 6; кількість нерозглянутих проваджень – 46; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 26; за ст. 406 КК України – 101; надійшло у звітному періоді – 56; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 113; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 43; кількість розглянутих проваджень – 34; постановлення вироків – 113; кількість розглянутих проваджень – 33; постановлення вироків – 24; примирення – 0; визначення винуватості – 8; повернуто прокурором – 2; закрито проваджень у справі – 4; направлено для визначення підсудності – 4; кількість нерозглянутих проваджень – 58; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 67 [198].

За 2022 р. за ст. 404 КК України у суді перебувало 12 кримінальних проваджень; надійшло у звітному періоді – 9; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 16; кількість розглянутих проваджень – 3; постановлення вироків – 2; примирення – 0; визначення винуватості – 0; повернуто прокурором – 0; закрито проваджень у справі – 0; направлено для визначення підсудності – 1; кількість нерозглянутих проваджень – 9; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 12; за ст. 405 КК – 102, надійшло у звітному періоді – 90; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 101; кількість розглянутих проваджень – 56;

постановлення вироків – 48; примирення – 0; визначення винуватості – 0; повернуто прокурором – 2; закрито проваджень у справі – 0; направлено для визначення підсудності – 6; кількість нерозглянутих проваджень – 46; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 46; за ст. 406 КК України, надійшло у звітному періоді – 90; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 95; кількість осіб, провадження щодо яких перебувало у суді, – 25; кількість розглянутих проваджень, постановлення вироків – 46; кількість розглянутих проваджень – 33; постановлення вироків – 24; примирення – 0; визначення винуватості – 38; повернуто прокурором – 0; закрито проваджень у справі – 0; направлено для визначення підсудності – 4; кількість нерозглянутих проваджень – 57; кількість осіб, щодо яких провадження не розглянуто, – 62 [198].

Аналізуючи діаграму на мал. 3.1, треба звернути увагу на показники, які свідчать про постійне зростання кількості вчинених насильницьких кримінальних правопорушень. У мирний час існування країни кількість кримінальних правопорушень була навіть меншою, ніж зазначено у таблиці. У тому, що вказані показники стосуються всіх кримінальних правопорушень, які містяться у розділі XIX. Тоді як навіть восьмирічний період АТО та ООС збільшив показники цих кримінальних правопорушень в 11,4 рази, що становить неймовірні 1 140 %. Якщо порівнювати показники воєнного стану із мирним часом, то показник збільшився в 17,8 рази (1 780%). Якщо порівнювати часи АТО та ООС, то показник збільшився в 1,58 рази, або на 158 %. Такі самі показники зберігаються і при всіх інших показниках, які аналізувались, крім кількості постановлених вироків, тому під час воєнного стану удвічі зменшилась кількість вироків. Нам видається, що це відбувається або у зв'язку з тим, що особи, які вчиняють вказані кримінальні правопорушення, перебувають на війні, або у зв'язку зі зростанням навантаження цих кримінальних правопорушень у суді. Проте зазначені детермінанти не впливають на проблеми правильної кваліфікації, які ми зараз

і розглянемо. Проте окреслена тенденція, безумовно, впливає на актуальність досліджуваної тематики.

Мал. 3.1. Показники щодо кількості вчинених насильницьких кримінальних правопорушень

Для того, щоб правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення, необхідно дуже чітко уявляти собі розмежувальні лінії між ними. «По суті справи, як пише О. О. Шкута, увесь процес кваліфікації полягає у послідовному відмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння від ознаки інших, суміжних злочинів. Можна сміливо сказати, що розмежування злочинів є зворотним боком кваліфікації» [200, с. 74].

У літературі немає єдності думок щодо критеріїв розмежування складів примусу начальника до порушення обов'язків військової служби та насильницьких дій щодо начальника. Так, низка авторів вважає, що будь-який примус характеризується тим, що до потерпілого висувається конкретна вимога про вчинення або недосконалість будь-яких дій всупереч інтересам служби. При цьому для кваліфікації кримінального правопорушення немає

значення, чи домагався винний від начальника чітко визначеної дії (або утримання від неї), чи вимагав певної лінії поведінки, що суперечить інтересам служби та військовим статутам у конкретній сфері військово-службових відносин. Якщо винний не висував вимоги до потерпілого щодо скоєння певних дій всупереч інтересам служби, і якщо вимоги, які стосуються службової діяльності начальника загалом (на зразок «не слугувати», «не чіплятися» тощо), «неконкретизовані», то це виключає можливість кваліфікації скоєного як примушування.

Інші автори, дотримуючись загалом такого самого підходу, вважають, що за ст. 405 КК України, а не за ст. 404 КК України, підлягають кваліфікації випадки насильства над начальником не у зв'язку з його конкретними діями по службі, а на ґрунті його загальної вимогливості (наприклад, насильницькі дії солдатів над сержантами за те, що останні не створюють їм полегшені умови служби порівняно з товаришами по службі, які пізніше розпочали військову службу)» Так, В. О. Навроцький вважає, що за ст. 404 КК України характерним є примушування начальника до вчинення окремої дії по службі, а примус начальника до зміни характеру його службової діяльності, його лінії поведінки утворює склад насильницьких дій щодо начальника (ст. 405 КК України) [131, с. 44]. Автор також вважає, що мета, яка полягає в тому, щоб примусити начальника до порушення у майбутньому обов'язків з військової служби, властива суб'єктивній стороні як примушування, так і насильницьким діям щодо начальника.

У літературі зустрічається й інша позиція, відповідно до якої, примушування розглядається як висування вимоги загального характеру, що стосується діяльності цих осіб у цілому.

Судові органи допускають можливість примусу у складі насильницьких дій щодо начальника і дотримуються при цьому «вузького» підходу до розуміння його суті.

Звісно ж, що викладені положення є переважно правильними, однак потребують певного коригування.

По-перше, навряд чи можна погодитися з тим, що примус (у будь-якій формі, у тому числі вимоги про зміну характеру службової діяльності начальника, його лінії поведінки тощо) є ознакою складу насильницьких дій щодо начальника. Такий висновок насамперед не відповідає закону. Об'єктивну сторону у ст. 405 КК України сформульовано таким чином, що місця примушування (як самотійної ознаки) у ній немає. У ч. 1 ст. 405 КК України йдеться виключно про завдання побоїв або застосування іншого, як неодноразово зазначалося, фізичного насильства. Не можна погодитися і з тими авторами, які «приховують» примус у суб'єктивній ознаці, що означає мотив, – «у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби». Треба завжди пам'ятати, що мотив кримінального правопорушення – «це детерміноване соціальними та психологічними факторами, об'єктивоване в дії суб'єкта і актуально усвідомлюване ним спонукання, яке реалізується за допомогою скоєння кримінального правопорушення», а примушування – це не спонукання, а самотійна дія, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення і полягає у найзагальнішому вигляді у висуванні будь-яких вимог до потерпілого. На нашу думку, ми не маємо достатніх підстав навіть так звані неконкретизовані вимоги (тобто по суті – примушування) вважати ознакою об'єктивної сторони складу насильницьких дій щодо начальника.

По-друге, за своєю суттю ст. 405 КК України є «загальною» нормою щодо ст. 403 КК України [179, с. 201]. У ній передбачається відповідальність за насильницькі дії щодо начальника загалом. У ст. 404 КК України передбачені «специфічні» випадки насильства (опір та примушування). У конкуренції норм діє загальне правило (ч. 3 ст. 403 КК України) і опір (примушування) кваліфікується за спеціальною нормою, тобто за ст. 404 КК України.

У зв'язку з цим, перш ніж кваліфікувати вчинене за ст. 405 КК України, необхідно перевірити, чи не є воно опором чи примушуванням. Слід погодитись з Г. М. Собко, що насильницькі дії підлягають кваліфікації за

ст. 405 КК України, коли вони пов'язані з опором начальнику чи примушуванням його до порушення обов'язків військової служби [163, с. 223]. Насправді це може бути насильство над начальником у зв'язку з його діями по службі, що мали місце в минулому (наприклад, нанесення підлеглим після позачергового наряду побоїв начальнику з помсти за накладене стягнення), або безпосередньо у відповідь на зауваження, зроблене підлеглому зараз. Якщо ж насильницькі дії є засобом перешкоджання виконанню начальником покладених на нього обов'язків військової служби або примушування його до порушення цих обов'язків, то вони мають бути кваліфіковані за ст. 404 КК України.

По-третє, тлумачення терміна «примушування» у вузькому значенні як вимоги щодо порушення начальником «конкретних обов'язків», «певного обов'язку», «вчинення начальником окремої конкретної дії» тощо не впливає із закону. У ст. 404 КК України нічого не йдеться про характер, зміст вимог, які можуть бути висунуті винними. У зв'язку з цим, на нашу думку, під примушуванням у ст. 405 КК України слід розуміти будь-які вимоги (як загального, так і конкретного характеру) про порушення обов'язків військової служби.

Викладене дає змогу сформулювати таке приватне правило кваліфікації: для кваліфікації скоєного за ст. 404 КК України як примушування начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки військової служби, необхідно встановити, щоб винний висунув вимогу про порушення зазначеними особами обов'язків військової служби, пов'язаних із насильством або загрозою його застосування. У цій кваліфікації немає значення ступінь конкретизації висунутих вимог.

Наприклад, 22 травня 2019 р. у Залізничному районному суді міста Львова судові органи не завжди враховують викладені обставини, що призводить до помилок у кваліфікації таких дій. Так, органами попереднього слідства рядовий ОСОБА_1 звинувачувався в тому, що в розташуванні казарми висунув неправомірну вимогу (прибрати сміття) до сержанта

ОСОБА_2, який був для нього начальником, а за відмову зробити це завдав одного удару ногою в лівий бік, заподіявши легку шкоду здоров'ю потерпілому. Судом ОСОБА_1 засуджено за насильницькі дії щодо начальника на підставі ч. 1 ст. 405 КК України [30].

Проте така кваліфікація не може бути визнана правильною. Винним було висунуто пов'язану з насильством конкретну вимогу до начальника щодо вчинення певних дій. Ця вимога, враховуючи службове становище підсудного та потерпілого, була спрямована на порядок підпорядкованості, явно суперечила інтересам служби, а застосоване винним насильство було спрямоване на досягнення зазначеної мети. Тому вчинене ОСОБА_1 утворювало склад примушування начальника до порушення обов'язків військової служби та вимагало кваліфікації за ч. 1 ст. 405 КК України.

Важливою особливістю умисної вини у ст. 405 КК України є й те, що винний завжди має діяти з прямим умислом порушення відносин підпорядкованості. Насправді це означає, що суб'єкт зазначених злочинів обов'язково має усвідомлювати, що чинить насильницькі дії саме стосовно начальника. При встановленні відсутності такої обізнаності кваліфікація за ст. 405 КК України неможлива.

Цікавим прикладом вирішення цього питання є кримінальна справа від 04.03.2020 р. Полтавського районного суду Полтавської області щодо рядового ОСОБА_2. З метою принизити честь і гідність товариша по службі ОСОБА_2 зажадав від молодшого сержанта ОСОБА_4 принести цукор до чаю, а за відмову виконати цю неправомірну вимогу побив потерпілого, завдавши йому множинні удари руками по обличчю і тулубу. Органами попереднього слідства дії ОСОБА_2 кваліфіковані за ст. 405 КК України. У судовому засіданні було встановлено, що в одному підрозділі з потерпілим ОСОБА_2 прослужив нетривалий час – менше тижня. У безпосередньому підпорядкуванні в ОСОБА_4 він не перебував, якихось завдань по службі спільно з ним не виконував і практично не спілкувався, внаслідок чого про наявність у потерпілого військового звання «молодший

сержант» не знав, на момент конфлікту відповідних знаків відмінності не бачив. З урахуванням наведених даних суд зробив висновок про відсутність в ОСОБА_2 наміру на порушення відносин підпорядкованості, у зв'язку з чим перекваліфікував вчинене ним на ч. 1 ст. 406 КК України [37].

Однак із таким рішенням не можна погодитися. Неправильне уявлення винного про посадове становище потерпілого – свідчення про фактичну помилку щодо об'єкта кримінального правопорушення. Тому в цьому випадку дії ОСОБА_2 слід кваліфікувати відповідно до спрямованості його умислу за правилом про фактичну помилку як замах на порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підпорядкованості за ч. 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 406 КК України.

Необхідно звернути увагу, що такі рішення є винятком із загальних правил кваліфікації злочинів цієї категорії. Правильними вони можуть бути визнані лише у разі встановлення обставин, які безперечно свідчать про те, що винний не знав, що застосовує насильство до начальника, як це було зроблено судом у зазначеній справі.

Відповідне приватне правило кваліфікації буде таким: кваліфікація насильницьких дій щодо начальника можлива за ст. 405 КК України тільки в тому випадку, якщо будуть встановлені обставини, які безперечно свідчать про те, що винний знав про статус начальника у потерпілого.

У судовій практиці (вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 23 лютого 2021 р.) постало питання про кваліфікацію дій підлеглого, який у процесі образи начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби або під час їх виконання застосовував до нього насильство. Так, за однією з кримінальних справ було встановлено, що у відповідь на правомірне зауваження чергового автопарку прапорщика ОСОБА_3 молодший сержант ОСОБА_1 спочатку нецензурно висловився на його адресу і завдав одного удару кулаком по обличчю, а потім побив потерпілого, завдавши йому безліч ударів руками та ногами по голові та

тілу. Ці дії ОСОБА_1 органами попереднього слідства було кваліфіковано за ч. 2 ст. 405 та ч. 2 ст. 406 КК України [33].

З такою кваліфікацією погодитись не можна. У цьому випадку образа стала складовою більш тяжкого кримінального правопорушення, а саме насильницьких дій щодо начальника, та додаткової кваліфікації не вимагає.

З урахуванням сказаного, окреме правило кваліфікації буде таким: якщо підлеглий у процесі ображання начальника під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби застосовує насильство або погрожує його застосуванням, то скоєне переростає у більш тяжкий злочин, передбачений ст. 405 КК України [72, с. 211].

Відповідно до ст. 406 КК України приниження честі та гідності особистості військовослужбовців є одним із засобів порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підпорядкованості. Водночас у ч. 2 ст. 406 КК України встановлюється відповідальність за глумлення одного військовослужбовця над іншим під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби. У зв'язку з цим виникає питання про розмежування злочинів, передбачених ст. 405 та 406 КК України, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану.

Глумлення, передбачене ст. 406 КК України, виявляється у негативному ставленні винного до особистості потерпілого, приниженні його честі та людської гідності, але не пов'язане з висуванням йому тих чи інших вимог, примушуванням до порушення обов'язків військової служби, прагненням винного домогтися для себе привілейованого становища у військовому колективі. При порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, які не перебувають у відносинах підпорядкованості, приниження честі та гідності потерпілих поряд з іншими формами протиправних дій відбувається з метою забезпечення у військовому колективі такої обстановки, коли окремі військовослужбовці виконують вимоги старших військовослужбовців, військової служби, роблячи їм

особисті послуги, створюючи їм полегшені умови служби. Для досягнення цих цілей «діди» застосовують до молодих солдатів різні форми знущання та глумлення, насильства, сексуальних збочень тощо. Подібні дії – прояв так званої «дідівщини» в окремих військових колективах і мають кваліфікуватися за ст. 406 КК України. Такий підхід відповідає загальним правилам кваліфікації складних злочинів, зокрема, якщо той чи інший злочин виступає способом скоєння іншого, завжди тяжчого складу кримінального правопорушення, сукупність злочинів відсутня, то скоєний злочин кваліфікується як єдине складене кримінальне правопорушення [71, с. 209; 78, с. 283].

Отже, відмінність полягає у спрямованості умислу винного. При глумленні прагнення принизити честь і людську гідність потерпілого є кінцевою метою протиправних дій. При цьому самі такі дії не пов'язані з висуванням до потерпілого тих чи інших вимог, примусом до порушення обов'язків військової служби тощо.

Нерозуміння цієї відмінності спричинило винесення судом помилкового рішення у справі рядового ОСОБА_2. Будучи незадоволеним відмовою днювального по КПП рядового ОСОБА_1 нести службу біля воріт частини, ОСОБА_2 завдав йому одного удару ребром долоні по обличчю, який не спричинив розлад здоров'я потерпілого. Вчинене винним з урахуванням обсягу застосованого насильства було кваліфіковано судом за ч. 1 ст. 406 КК України [35].

Проте з такою юридичною оцінкою не можна погодитися. Хоча дії ОСОБА_2 і супроводжувалися приниженням честі та гідності потерпілого, зумовлені вони були не умислом до глумлення товариша по службі, а незадоволенням його службовою діяльністю, прагненням домогтися належного виконання ОСОБА_1 обов'язків днювального по КПП. Тому скоєне підлягало кваліфікації за ч. 1 ст. 405 КК України, як це зробили органи попереднього слідства. Що ж стосується приниження честі та гідності потерпілого, то воно було складовою об'єктивної сторони порушення

статутних правил взаємовідносин та додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 406 КК України не вимагало.

Спеціальне правило кваліфікації буде мати такий вигляд: якщо приниження честі та гідності одним військовослужбовцем іншого під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби є способом порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, які не перебувають у відносинах підпорядкованості, тобто пов'язані з висуванням тих чи інших вимог, примусом до порушення обов'язків військової служби, прагненням винного домогтися собі привілейованого становища у військовому колективі тощо, то скоєне має кваліфікуватися за ст. 405 КК України.

Теоретично і практично залишається дуже актуальним питання відмежування порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності з-поміж них відносин підпорядкованості від злочинів проти особистості. Це зумовлено тим, що не всяке насильство одного військовослужбовця над іншим становить військовий злочин. У період проходження військової служби військовослужбовці вступають у військово-службові відносини, регульовані й охоронювані нормами військового законодавства. У процесі взаємного спілкування, на ґрунті здійснення майнових, шлюбно-сімейних та інших особистих прав і свобод між ними можуть виникати суто особисті відносини. У конкретних випадках вони можуть супроводжуватися суспільно небезпечним порушенням загальногромадянських прав і свобод військовослужбовців, що беруть у них участь, у тому числі й із застосуванням насильства.

Як встановив суд, до столу, за яким вечеряв ОСОБА_1, підійшов рядовий ОСОБА_2 і насмішувато поставив перед ним тарілку із залишками їжі. У зв'язку з цим ОСОБА_1 у відокремленому місці став вимагати від нього пояснень, але той відмовився розмовляти і висловився нецензурною лайкою. З метою помсти за таку поведінку ОСОБА_1 вдарив ОСОБА_2

кулаком і завдав йому закритого перелому щелепи, у зв'язку з чим потерпілий 27 діб перебував на стаціонарному лікуванні. Заподіяне ОСОБА_2 тілесне ушкодження належало до категорії тяжких [39].

У своєму визначенні суд вказав, що, вирішуючи питання про юридичну кваліфікацію скоєного, суди, які розглядали цю справу, не врахували, що фізичне насильство одного військовослужбовця щодо іншого може бути визнано військовим злочином, що підпадає під ознаки ст. 406 КК України, посягає на встановлений порядок несення військової служби: застосовано у зв'язку з виконанням військової служби: застосовано у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби або при виконанні хоча б одним із них цих обов'язків, або коли застосування насильства хоча безпосередньо і не пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, але було пов'язане з очевидним для винного порушенням порядку військових відносин і виражало явну неповагу до військового колективу [69, с. 140].

У цьому випадку ОСОБА_1 завдав ОСОБА_2 тілесного ушкодження з помсти за раніше завдану потерпілим особисту образу, тобто за мотивом, у жодному разі не пов'язаним із військовою службою. Зазначені дії, що були реакцією у відповідь на неправильну поведінку потерпілого, скоєні на ґрунті суто особистих відносин і не зачіпали встановленого порядку службових відносин у військовому колективі. Під час скоєння кримінального правопорушення ні ОСОБА_1, ні ОСОБА_2 обов'язки з військової служби не виконували. За таких обставин підстав для кваліфікації вчиненого за ст. 406 КК України, що передбачає відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності з-поміж них відносин підпорядкованості, немає.

Злочинні дії ОСОБА_1, які пов'язані з умисним заподіянням менш тяжкого тілесного ушкодження та не містять ознак зазіхання на встановлений порядок несення військової служби, належать не до військових, а до загальнокримінальних злочинів проти особи.

Отже, за ст. 406 КК України підлягають кваліфікації, по-перше, насильницькі дії, коли вони вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, наприклад на ґрунті незадоволення його сумлінним ставленням до служби [78, с. 283].

По-друге, основою кваліфікації зазначених дій за ст. 406 КК України є їх вчинення не тільки у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, але з інших, у тому числі хуліганських спонукань, якщо при цьому хоча б один із військовослужбовців (потерпілий або винний) виконував обов'язки військової служби.

По-третє, злочин, який кваліфікується за ст. 406 КК, може бути вчинено не у зв'язку і не при виконанні обов'язків військової служби, але з проявом явної неповаги до військового колективу, грубим порушенням внутрішнього розпорядку в підрозділі, нормального відпочинку або дозвілля особового складу, прагненням окремих військовослужбовців (старших військовослужбовців) утвердити свою «перевагу» над молодими воїнами [69, с. 141].

Прикладом правильного підходу при вирішенні цього питання є кримінальна справа щодо молодшого сержанта ОСОБА_1 Органами попереднього слідства ОСОБА_1 звинувачувався в тому, що в приміщенні казарми завдав молодшому сержанту ОСОБА_2 один удар кулаком в обличчя, спричинивши перелом нижньої щелепи, тобто шкоду здоров'ю середньої тяжкості. Ці його дії було кваліфіковано за ч. 2 ст. 405 КК України. У судовому засіданні військовим судом гарнізону було встановлено, що насильство ОСОБА_1 застосовано на ґрунті особистих взаємин, не пов'язаних з військовою службою, зокрема у зв'язку з підозрою ОСОБА_2 у крадіжці речей, що належали підсудному. При цьому ні підсудний, ні потерпілий будь-які конкретні обов'язки військової служби (загальні чи спеціальні) фактично не виконували, а конфлікт між ними стався хоч і у встановлений розпорядком дня службовий час, але у відокремленому місці і порушенням внутрішнього порядку в підрозділі не супроводжувався. Оскільки

зазначені обставини свідчили про відсутність у діях ОСОБА_1 ознак кримінального правопорушення проти військової служби, суд з урахуванням заподіяної особи потерпілої шкоди обґрунтовано перекваліфікував вчинене винним на ч. 1 ст. 122 КК [24].

Викладене дає змогу запропонувати таке правило кваліфікації: насильство одного військовослужбовця над іншим може бути визнано військовим злочином (ст. 406 КК України) лише в тому випадку, коли воно служить засобом порушення встановленого порядку проходження військової служби і застосовано в таких випадках:

- а) у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби;
- б) під час виконання хоча б одного з цих обов'язків;

в) коли застосування насильства хоча безпосередньо і не пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, але було пов'язане з очевидним для винного порушенням порядку військових відносин і виражало явну неповагу до військового колективу [184, с. 221].

Необхідною ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого в ст. 404 КК України, є вчинення насильницьких дій щодо начальника під час виконання ним обов'язків військової служби. Згідно з вимогами п. 1 ст. 7 до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», військовослужбовцям Служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань надається право: вимагати від військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів та від інших осіб у військовій формі одягу, звільнених з військової служби в запас або відставку з правом її носіння, дотримання громадського порядку, правил носіння військової форми одягу, припинення правопорушень, а також дій, що перешкоджають здійсненню завдань і функцій військової служби правопорядку, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати заходи примусу, передбачені ст. 9–11 цього Закону. Під виконанням обов'язків

військової служби розуміють, зокрема, виконання посадових обов'язків, встановлених військовими статутами, несення бойового чергування та інших спеціальних служб, виконання наказу, розпорядження чи завдання, відданих чи поставлених командиром (начальником) тощо. При цьому начальник вважається таким, що розпочав виконання своїх обов'язків, які вимагають закликати до покори підлеглого, у будь-який момент, у будь-який час, за будь-яких обставин. Насильницькі дії щодо начальника у зазначених ситуаціях підлягають кваліфікації за ст. 404 КК України.

Так, 18 лютого 2020 р. Держинський районний суд м. Харкова розглянув справу про те, що 24 серпня 2017 р. близько 21 год. 00 хв. прапорщик ОСОБА_4, залишивши територію військової частини НОМЕР 2, почав вимагати від чергового контрольно-пропускного пункту цієї частини дозволу щодо повернення на її територію.

У цей самий час до прапорщика ОСОБА_4 підійшов гарнізонний патруль; за ІНФОРМАЦІЮ 6, у складі начальника патруля старшого солдата ОСОБА_6 та патрульних солдатів ОСОБА_7 та ОСОБА_8.

Начальник патруля старший солдат ОСОБА_6 назвався, показав прапорщику ОСОБА_4 посвідчення начальника патруля ІНФОРМАЦІЯ 7 та висунув законну вимогу щодо надання ОСОБОЮ 4 документів, які посвідчують його особу, оскільки були всі підстави вважати його військовослужбовцем Збройних Сил України. Крім того, останній перебував у громадському місці з явними ознаками алкогольного сп'яніння. Факт перебування прапорщика ОСОБА_4 у стані алкогольного сп'яніння підтверджується висновком військової частини НОМЕР 1 №168 від 25 серпня 2017 р., огляд проведено о 00 год 15 хв. 25 серпня 2017 року.

У свою чергу, прапорщик ОСОБА_4 відмовився виконати законні вимоги патруля і став поводити себе неадекватно, погрожувати особовому складу патруля, а потім почав залишати місце порушення військової дисципліни, тобто територію контрольно-пропускного пункту військової частини НОМЕР_2, що знаходиться за адресою АДРЕСА_2, у напрямку

Сумського ринку, розташованого неподалік від військової частини НОМЕР_1.

Наздогнавши прапорщика ОСОБА_4 на перехресті вулиці Трінклера та Маяковського у м. Харкові, до останнього особовим складом патруля було застосовано заходи фізичного впливу та покладено на землю.

Прапорщик ОСОБА_4 чинив опір та умисно наніс патрульному солдату ОСОБА_7 не менше двох ударів ногою в обличчя, чим спричинив побої останньому. Особа була визнана винною і притягнута до відповідальності за ст. 404 КК України та отримала покарання у вигляді 3 (трьох) років позбавлення волі [28].

Слід також пам'ятати, що злочин, кваліфікований за ст. 405 КК України, може бути скоєно також тоді, коли начальник безпосередньо не виконує обов'язки військової служби, але насильство застосовується щодо нього у зв'язку з виконанням цих обов'язків. У таких випадках під час застосування насильства начальник може перебувати поза межами військової частини або місця служби (відпочинок, відпустка, лікування тощо).

В окремих випадках насильницькі дії щодо начальника можуть відбуватися над виконанням ним обов'язків військової служби, але на ґрунті особистих неприязних відносин (наприклад, з ревнощів) й у позаслужбовій обстановці, тобто не під час виконання ним обов'язків військової служби. Такі дії не містять ознак злочинів проти військової служби, тому підлягають кваліфікації за відповідними статтями КК про злочини проти особи.

Спеціальне правило кваліфікації можна сформулювати так: насильницькі дії підлеглого щодо начальника не можуть бути кваліфіковані за ст. 404 КК, якщо винний застосував насильство до начальника у вільний від служби час (відпочинок, відпустка тощо) та за мотивом, не пов'язаним з військовою службою (особисті неприязні відносини, хуліганські спонукання, ревнощі тощо). Подібні злочинні дії мають кваліфікуватися як кримінальні правопорушення проти особи [118, с. 61; 120].

Слід пам'ятати, що у ст. 405 КК України встановлено відповідальність підлеглого за насильство щодо начальника у зв'язку з правомірними діями останнього, скоєними по службі та згідно з відповідними вимогами військових статутів. Якщо ж насильницькі дії стали захистом від протиправного насильства з боку самого начальника, то відповідальність підпорядкованого за цією статтею виключається. Подібні дії залежно від конкретних обставин можуть бути визнані необхідною обороною чи перевищенням її меж або розглядатися як злочин проти особи. Такої позиції дотримується судова практика.

Сказане дає змогу сформулювати ще одне спеціальне правило кваліфікації: насильницькі дії підлеглого щодо начальника можуть бути кваліфіковані за ст. 404 КК України, якщо винний застосував насильство до начальника у зв'язку з його правомірною діяльністю по службі. Якщо ж насильницькі дії стали захистом від протиправного насильства з боку самого начальника, то відповідальність підлеглого за цією статтею виключається. Подібні дії залежно від конкретних обставин можуть бути визнані необхідною обороною чи перевищенням її меж або розглядатися як злочин проти особи [72, с. 211].

Для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, які здійснюються із застосуванням насильства, важливе значення має питання ідеальної сукупності і конкуренції норм, тобто кримінально-правової оцінки складних військових насильницьких кримінальних правопорушень. Головним питанням такої кваліфікації є те, який обсяг «насильницьких» наслідків включається без додаткової кваліфікації як ознака насильства у конкретному складі кримінального правопорушення проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, а виходячи з цього, питання про те, коли потрібна додаткова кваліфікація за статтями про злочини проти життя, здоров'я та фізичної свободи людини.

Наступним прикладом є справа від 25 квітня 2023 р. Мар'їнського районного суду Донецької області м. Курахове. Потерпілий ОСОБА_6 підтвердив свідчення обвинуваченого та по суті пояснив, що перебуває на посаді командира 3-ї зенітної ракетної батареї зенітного ракетно-артилерійського дивізіону військової частини НОМЕР 1. Солдат ОСОБА_4 відносно нього є підпорядкованою особою та займав посаду стрільця-зенітника 3-ї зенітної ракетної батареї зенітного ракетно-артилерійського дивізіону військової частини НОМЕР 1. Приблизно з 17.00 до 18.00, у темний час доби, 26 грудня 2022 р. він проводив перевірку особового складу за місцем тимчасової дислокації його підрозділу, а саме на базі відпочинку на березі Курахівського водосховища поблизу населеного пункту АДРЕСА 2. Увійшовши в одну із кімнат, де знаходився особовий склад підрозділу, він побачив старшого солдата Сліпенького та солдата ОСОБА_4, які перебували в стані алкогольного сп'яніння. Цей висновок він зробив у зв'язку з тим, що в останніх були наявні ознаки цього, а саме різкий запах алкоголю з ротової порожнини та порушена координація рухів. Далі він наказав сержанту ОСОБА_7 забрати зазначених вище військовослужбовців до автомобіля «FORD Transit/Tourneo» з метою їх подальшої доставки до військової служби правопорядку, яка знаходиться в місті Курахове. В автомобілі знаходились він, ОСОБА_4, сержант ОСОБА_7 та молодший сержант ОСОБА_8. Проїхавши приблизно один кілометр від місця дислокації військовослужбовців, у віконце, яке знаходиться між водійським місцем та іншою частиною автомобіля, постукав сержант ОСОБА_7 та показав через вікно запобіжну чеку від гранати, після чого він екстрено зупинив автомобіль та дав команду всім негайно залишити його. Вийшовши з автомобіля, вони відійшли від нього орієнтовно на 10 метрів. Приблизно через 5 хвилин з автомобіля вийшов ОСОБА_4 та Сліпенький. ОСОБА_4 повідомив, що він відмовляється їхати на обстеження з метою встановлення стану алкогольного сп'яніння та вимагає повернутися до місця тимчасової дислокації військовослужбовців. В іншому випадку ОСОБА_4

погрожував підірвати гранату. Останній підійшов до сержанта та дав можливість останньому вставити запобіжну чеку назад у гранату, після чого ОСОБА_4 віддав гранату ОСОБА_7. Далі вони попрямували в місто Курахове для проходження обстеження на виявлення стану алкогольного сп'яніння, яке було підтверджено, після чого складено відповідний адміністративний протокол. На момент вказаних подій він реально допускав можливість застосування ОСОБА_4 бойової гранати. На момент суду жодних претензій відносно солдата ОСОБА_4 він не має. Просить суд суворо не карати, висловив думку, що подальша служба ОСОБА_4 у його підрозділі не є можливою. Крім того, він зазначив, що така поведінка останнього не є йому притаманною. На його думку, ОСОБА_4 скоїв кримінальне правопорушення, оскільки перебував у стані алкогольного сп'яніння. Згідно з аналізом справи, ОСОБА_4 слід визнати винуватим у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 404 КК України, та призначити йому покарання за цією статтею із застосуванням ст. 69 КК України у вигляді 2 (двох) років позбавлення волі. На підставі ст. 62 КК України ОСОБА_4 замінити призначене покарання у вигляді 2 (двох) років позбавлення волі на покарання у вигляді 2 (двох) років тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Міру запобіжного заходу відносно ОСОБА_4 у вигляді тримання під вартою залишити без змін до набрання вироком законної сили. Строк відбування покарання ОСОБА_4 рахувати з дня його затримання, а саме з 27.12.2022 р. [205].

Науково-практичні рекомендації щодо порушеного питання, які надано в новітній навчальній літературі та коментарях до КК України, характеризуються різнобоям у кримінально-правовій оцінці одних і тих самих кримінальних правопорушень, а також посягань, подібних один до одного за конструкцією складів.

Незважаючи на різні підходи у вирішенні зазначених питань, майже всі автори, які займаються проблемами кваліфікації складних насильницьких кримінальних правопорушень, вважають найбільш вдалим критерієм

порівняння санкцій за складене кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення проти особи. Цей критерій можна, безперечно, вважати універсальним. З одного боку, характер суспільної небезпеки кримінального правопорушення, ступінь важливості того чи іншого об'єкта кримінально-правової охорони формально відображені у санкції. З іншого боку, цей спосіб кваліфікації складних насильницьких кримінальних правопорушень спирається на максимально формалізовані (арифметичні) поняття та математично точні порівняння, що робить його досить простим у застосуванні.

Аналіз спеціальної літератури засвідчує, що загальним правилом кваліфікації насильницьких кримінальних правопорушень за цим критерієм є таке: сукупність кримінальних правопорушень буде очевидна у випадках, коли санкція кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинення одного з цих кримінальних правопорушень, які утворюють складене кримінальне правопорушення, перевищує санкцію, встановлену законодавцем за скоєння складеного кримінального правопорушення. Іншими словами, «додаткове» діяння, що входить до складеного насильницького кримінального правопорушення, слід кваліфікувати за сукупністю з ним у всіх випадках, коли санкція норми, що передбачає покарання за вчинення «додаткового» діяння як самостійного кримінального правопорушення, вища за санкцію норми про відповідальність за складене кримінальне правопорушення чи однакова з нею.

Розглянемо докладніше можливість реалізації цього правила щодо злочинів проти порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями.

Середньої тяжкості шкода здоров'ю при опорі, примусі, насильницьких діях щодо начальника і порушенні статутних правил взаємовідносин може бути заподіяна, як зазначалося, навмисне і з необережності. Умисне заподіяння такої шкоди в будь-якому випадку охоплюється ч. 2 ст. 404, ч. 2 ст. 405 та ч. 2 ст. 406 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 122 КК

України не вимагає. Така кваліфікація зумовлена тим, що санкція заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості (ст. 122 КК України) менш сувора, ніж за відповідні складові військові насильницькі злочини [125].

Цього підходу дотримується і правозастосовні органи. Так, правильно було кваліфіковано судом за ч. 2 ст. 406 КК України дії сержанта ОСОБА_2, який за відмову принести йому сигарету завдав військовослужбовцю більш пізнього терміну призову рядовому ОСОБА_3 кілька ударів табуретом по голові, завдавши закрито черепно-мозкову травму, що кваліфікують як шкоду здоров'ю середньої тяжкості [40].

З урахуванням відсутності кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості через необережність видається, що якщо таке діяння було пов'язане з опором або примушуванням, то кваліфікація повинна бути за ч. 1 ст. 404, 405 та 406 КК України за ознакою «застосування насильства».

Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з необережності чи навмисне, але за відсутності кваліфікуючих ознак ст. 121 КК України, також слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 404 ч. 2 ст. 405 КК України без додаткової кваліфікації за ст. 121 КК України [134, с. 1266]. Це правило застосовується і до випадків заподіяння такої шкоди в процесі нестатутних відносин. Оскільки у ст. 405 КК України заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю як самостійна кваліфікуюча ознака не виділяється, цей наслідок має розцінюватися як тяжкий, і його слід кваліфікувати відповідно до ч. 3 названої статті. Така кваліфікація зумовлена тим, що санкції у відповідних частинах ст. 403, 405, 406 КК України є суворішими, ніж санкція у ч. 1 ст. 121 КК України.

Наведемо приклад правильної кваліфікації у рішенні Берегівського районного суду Закарпатської області (м. Берегово) від 07 травня 202 р. Будучи незадоволений службовою діяльністю рядового ОСОБА_1, рядовий ОСОБА_2 завдав йому удару ногою по сідницях, від якого потерпілий впав і вдарився головою об дерев'яний короб. У результаті цього удару здоров'ю

ОСОБА_1 було завдано тяжку шкоду у вигляді закритої тупої травми шийного відділу хребта. Правильно встановивши, що можливість настання такого наслідку винний не передбачав, хоча за необхідної уважності і передбачливості мав і міг це зробити (необережна форма провини), військовий суд обґрунтовано кваліфікував вчинене винним за ч. 3 ст. 405 КК України [25].

Слід погодитися і з кваліфікацією за тією самою статтею дій матроса І. Згідно з вироком суду гарнізону, І., будучи незадоволений тим, як днювальний по кубрику матрос Р. виконує покладені на нього обов'язки, завдав названій особі сильного удару кулаком у живіт, наслідком чого стала закрыта травма живота у вигляді розриву селезінки, тобто завдав тяжкої шкоди здоров'ю. Засуджуючи І. за ч. 3 ст. 406 КК України, суд обґрунтовано виключив зі звинувачення ч. 1 ст. 121 КК України, зазначивши, що умисне заподіяння потерпілому тяжкої шкоди здоров'ю повністю охоплює перша з названих статей і додаткової кваліфікації, як це було зроблено органами попереднього слідства, не потребує.

Найбільш нагальним є питання кваліфікації військових злочинів у ст. 404, 405 і 406 КК України, пов'язаних із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого за обставин, зазначених у ч. 2, 3 ст. 121 КК України.

Г. М. Собко зазначає, що в окремих випадках військові злочини вчиняють за обставин, які в загальнокримінальному законодавстві спричиняють більш суворе покарання. Так, у ст. 121 КК України виділено заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю за обтяжуючих обставин (ч. 1 і 2 ст. 121) і встановлено покарання, що значно перевищує, наприклад, санкцію ст. 404 КК України за насильницькі дії щодо начальника. Г. М. Собко наголошує, що «у подібних випадках доводиться відступати від правила конкуренції загальної та спеціальної норми, застосовуючи загальну норму (ч. 1 або 2 ст. 121 КК України). Проте обмежуватися застосуванням цієї загальної норми – означало б ігнорувати небезпеку фактично скоєного військового кримінального правопорушення. Тому скоєне має кваліфікуватися за

сукупністю злочинів: відповідне військове і загальне покарання, що тягне більш суворе покарання» [161, с. 42].

Більшість суддів під час розгляду подібних справ дотримуються цього підходу. Так, 02 грудня 2022 р. у м. Біла Церква Білоцерківський міський районний суд Київської області розглядав справу рядового ОСОБА_1, який з метою утвердити свою перевагу спробував змусити військовослужбовця пізнішого терміну служби рядового ОСОБА_2 віджиматися від полу, а за відмову завдав йому сильного удару ногою, взутою в чобіт, у груди. Цим ударом ОСОБА_1 завдав ОСОБА_2 закриту травму грудей, що спричинила рефлекторну зупинку серця та смерть. З урахуванням фактичних обставин, що свідчать про умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю ОСОБА_2, що спричинило його смерть, суд обґрунтовано визнав напад тяжким і кваліфікував дії ОСОБА_1 за ч. 3 ст. 406 та ч. 2 ст. 121 КК України [25].

Звісно ж, що таке вирішення цього питання в теорії і практиці не можна визнати безперечним. У пропонованому поході по суті допускається «подвійне зобов'язання», оскільки ми залучаємо винного до відповідальності за заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю фактично двічі: вперше – за відповідними військовими статтями, а вдруге – за ст. 121 КК України. Разом з тим, на наш погляд, дати однозначну відповідь на це питання досить складно через те, що у вирішенні викладеної проблеми можливості загальних правил кваліфікації злочинів вичерпані. Звідси оптимальне вирішення цього питання полягає у встановленні балансу (відповідності) між санкціями ст. 404, 405, 406 КК України та ст. 121 КК України.

Розглянемо інший приклад від 13 червня 2023 р. (м. Кропивницький, Колегія суддів Кропивницького апеляційного суду). Вироком суду першої інстанції ОСОБА_8 визнаний винуватим і засуджений за носіння холодної зброї без передбаченого законом дозволу та заподіяння тілесних ушкоджень начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, вчиненого із застосуванням зброї в умовах воєнного стану. ОСОБА_8 засуджено; за ч. 4 ст. 405 КК України до покарання у вигляді позбавлення

волі на строк п'ять років; ч. 2 ст. 263 КК України – до покарання у вигляді позбавлення волі на строк один рік; на підставі ч. 1 ст. 70 КК України за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, визначено остаточне покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ять років. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням, встановлено іспитовий строк тривалістю три роки [34].

Законодавець, передбачаючи відповідальність за скоєння складеного кримінального правопорушення, має враховувати підвищену небезпеку цих діянь (основного та додаткового) у їхній єдності. Причому ступінь суспільної небезпеки складеного кримінального правопорушення завжди вищий за виділене з нього «додаткове» діяння. В іншому випадку втрачається весь сенс конструювання складених злочинів, оскільки «додаткове» діяння набуває тоді рівної суспільної небезпеки зі складеним злочином, коли у відповідальності за такий злочин враховують і це «додаткове» діяння (що, звичайно ж, не може бути визнано правильним). Разом з тим до внесення відповідних змін до КК України кращим слід визнати варіант кваліфікації скоєного в подібних випадках за сукупністю злочинів. У разі створюється так звана юридична фікція, тобто відступ від загального правила про конкуренцію загальної і спеціальної норм та кваліфікація таких діянь за сукупністю злочинів. При цьому слід пам'ятати, що прийом юридичної фікції під час кваліфікації злочинів перестав бути в принципі новим.

Підсумовуючи вищесказане, слід звернути увагу на те, що, починаючи з 2019 р., за ст. 404 КК України винесено лише 7 вироків, при цьому 2 – у 2022 р. і 3 – у 2023 р.; у 2024 р. – 1; за 11 місяців 2025 р. – 1; за ст. 405 КК України винесено 101 обвинувальний вирок, зокрема у 2019 р. – 4 вирок, у 2020 р. – 4 вирок, у 2021 р. – 8, у 2022 р. – 45 та в 2023 р. – 40; за 2024 р. – 13; за 11 місяців 2025 р. – 4. Що стосується ст. 406 КК України, то обвинувальних вироків з 2019 р. було всього 90, при цьому у 2019 р. – 14, у

2020 р. – 15, у 2021 р. – 25, у 2022 р. – 26 і в 2023 р. – 10; за 2024 р. – 4; за 11 місяців 2025 р. – 1.

Вищесказане дає змогу дійти таких висновків. Особливості відображення насильства у статтях, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, зумовлюють необхідність вироблення спеціальних правил їх кваліфікації. У зв'язку з тим, що насильство в цих кримінальних правопорушеннях має велику кількість подібних ознак, одним із актуальних питань є їх розмежування між собою в процесі кримінально-правового оцінювання.

Проблема відмежування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями від суміжних насильницьких загальнокримінальних правопорушень зумовлена тим, що не будь-яке насильство одного військовослужбовця щодо іншого (чи то начальник, чи то інша особа, яка виконує покладені обов'язки військової служби; рівний, старший, молодший) слід розглядати як військовий злочин. У правильному вирішенні цього питання велику роль відіграє точне встановлення основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення. Для визначення спрямованості насильницьких дій військовослужбовців на порядок статутних взаємовідносин між військовослужбовцями та кваліфікації їх як військові злочини необхідно враховувати низку спеціальних (окремих) правил кваліфікації.

На вирішення питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, які здійснюються із застосуванням насильства, за сукупністю із насильницькими загальнокримінальними злочинами головне полягає у встановленні обсягу «насильницьких» наслідків в ознаках насильства у конкретному складі військового кримінального правопорушення. Універсальним способом при вирішенні цього питання є порівняння санкцій за відповідний складений військовий насильницький злочин та злочини проти особи.

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері військових насильницьких кримінальних правопорушень

Станом на 2025 р. можна впевнено і з прикрістю констатувати, що вітчизняне законодавство виявилось повною мірою не готовим до його застосування в умовах війни.

Окреслена тематика є надзвичайно актуальною, і однією з найважливіших проблем, що потребує вирішення, є питання щодо процедури оновлення законодавства, яке потрібно змінювати швидко в сучасних умовах, та недостатній рівень співпраці на рівні міжнародних спільнот, організацій, держав. Варто враховувати також той факт, що кількість військових кримінальних правопорушень відносно загальної кількості скоєних кримінально караних діянь зросла.

Наше національне законодавство не є досконалим. Для того, щоб створити належні умови для виявлення, розслідування, а найголовніше запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням, необхідно створити належну правову базу, яка забезпечить належне правове поле за сучасних умов, які склались [119, с. 215]. Зрозуміло, що під час військових дій будь-які нововведення – це завжди ризик, адже все це пов'язано з людським фактором, сприйняттям цих нововведень у суспільстві, наявністю належної уваги соціуму до таких проблем. Важливо реформувати систему правоохоронних органів, судову систему, забезпечити незалежність судів, принцип верховенства права, однак у нинішніх умовах зробити це вкрай важко. Складно, але можливо впроваджувати нові зміни задля ефективного функціонування судових і правоохоронних органів, для притягнення країни-агресора до відповідальності за вторгнення до України, публічного осуду з метою застереження інших країн з тоталітарним режимом від участі у збройних конфліктах.

Як ми пам'ятаємо з першого розділу дисертації, кримінально-правові норми про військові насильницькі злочини з урахуванням попереднього досвіду боротьби із цими злочинами, у тому числі в роки Другої світової війни, були вдосконалені в Законі УСРСР про кримінальну відповідальність за військові злочини, прийнятому 25 грудня 1958 р. і який діяв до набрання чинності КК 2001 р. [79, с. 59].

Склади опору особі, яка виконує обов'язки військової служби, і примусу такої особи до порушення цих обов'язків були об'єднані в одній статті (ст. 4). Тут є новий склад злочину – насильницькі дії щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ст. 6). На відміну від колишнього законодавства, у ст. 8 Закону злочином визнано лише образу одним військовослужбовцем іншого, вчинену насильницькою дією, образу на словах чи ненасильницькою дією було декриміналізовано.

Дуже серйозні зміни й доповнення до військово-кримінального законодавства було внесено Указом Президії Верховної Ради УСРСР від 15 грудня 1983 р. Зокрема, Указ запровадив новий склад військового злочину, не відомий колишньому законодавству, під назвою: «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності серед них відносин підпорядкованості». Стаття 8 Закону в новій редакції поклала кінець тому різнобою, який існував у кваліфікації насильницьких дій одних військовослужбовців щодо інших, які не перебувають у відносинах підпорядкованості, коли ці дії відбувалися з порушенням статутних правил взаємовідносин між ними. Вона законодавчо закріпила військову природу цих суспільно небезпечних діянь. Після змін у ст. 8 Закону в чинному кримінальному законодавстві утворилася струнка система правових норм, що передбачають відповідальність за насильницькі порушення статутних правил взаємовідносин між усіма категоріями військовослужбовців [189, с. 20].

Уперше в радянському військово-кримінальному законодавстві ст. 24 Закону, що передбачає відповідальність за перевищення влади, була сконструйована таким чином, що встановлювала відповідальність практично

за всі форми насильства (за винятком образи насильницькою дією) начальника щодо підлеглих [69, с. 29].

Кримінальний кодекс України, введений у дію з 1 вересня 2001 р., передбачає також відповідальність за військові насильницькі злочини. У розділі XIX Особливої частини КК України «Військові кримінальні правопорушення» (станом на 2001 р. – військові злочини) переважно чітко визначено список кримінальних правопорушень проти військової служби, скоєних із застосуванням насильства (загальну характеристику цих злочинних діянь буде подано в другому розділі) [69, с. 16].

Проте загалом систему цих кримінальних правопорушень не можна вважати досконалою й завершеною, оскільки в ній, на наш погляд, відсутній ряд насильницьких діянь як щодо начальників, так і щодо підлеглих. Доповнення розділу 19 КК України новими складами кримінальних правопорушень надасть певної цілісності й завершеності цій системі. Крім того, виявилися недостатньо опрацьованими й окремі санкції статей, що передбачають відповідальність за військові насильницькі кримінальні правопорушення.

З урахуванням зазначених положень далі зупинимось на основних напрямках удосконалення кримінального законодавства в частині встановлення відповідальності за насильницькі злочини проти військової служби.

1. Вимагає вдосконалення система насильницьких кримінальних правопорушень, що посягають на військові статутні взаємовідносини (ст. 404–406 КК України). Фактично всі ці склади кримінальних правопорушень у тому чи іншому вигляді були вже відомі дореволюційному військово-кримінальному законодавству. Систематизація цієї групи зазіхань у Військовому статуті про покарання 1867–1868 рр., здається, була завершеною. Зокрема, порядок військових статутних відносин захищався від злочинних діянь, пов'язаних із заподіянням шкоди як здоров'ю, так і життю

начальників та інших осіб, що виконують обов'язки військової служби [76, с. 30].

У розділі XIX Особливої частини КК України діяння, що посягають на порядок військових статутних взаємовідносин, пов'язані переважно із заподіянням шкоди здоров'ю певним категоріям військовослужбовців. Тут відсутня норма, в якій би встановлювалася відповідальність за навмисне заподіяння смерті (вбивство) начальнику або іншій особі, яка виконує покладені на них обов'язки з військової служби. При цьому не зовсім зрозуміло, чому законодавець у розділі XIX Особливої частини КК України виділив із загальнокримінальних кримінальних правопорушень лише посягання, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю відповідним військовослужбовцем, визнавши таким чином спеціальний статус відповідного потерпілого (військового начальника)

Звісно ж, що за своєю завершеністю система кримінальних правопорушень, які посягають на порядок військових статутних взаємовідносин, має бути доповнена складом посягання на життя начальника чи інших осіб, які виконують обов'язки з військової служби, у зв'язку з виконанням ними законної діяльності із забезпечення військової безпеки держави. Суспільна небезпека цього злочину визначається тим, що він негативно впливає на стан боєздатності держави та боєздатності частин і підрозділів, порушуючи встановлений у військовій організації принцип єдиноначальності, закріплений у законах і військових статутах порядок відносин різних категорій військовослужбовців. На наш погляд, зазначені особливості розглядуваного військового суспільно небезпечного діяння не повною мірою враховано в загальнокримінальній нормі (ст. 115 КК України). Особливо це набуває значення у той складний воєнний час, в яких живуть всі Українці протягом вже майже як 4 років широкомасштабного вторгнення ворога.

З урахуванням викладеного можна запропонувати таку редакцію відповідної статті:

«Стаття... Посягання на життя начальника

Посягання на життя начальника, а також іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, у зв'язку із здійсненням законної діяльності зазначених осіб щодо забезпечення військової безпеки держави – карається...».

Серед іншого, такий крок має забезпечити те, щоб вже сам фактичний замах на вбивство начальника юридично визнавався закінченим складом кримінального правопорушення (без покликання на ст. 15 КК України), щоб надало суду можливість призначити покарання за це кримінально протиправне посягання без тих обмежень, які встановлені кримінальним законом у випадку вчинення замаху на кримінальне правопорушення (ч. 3 ст. 68 КК України) і які в нашому випадку, як видається, виглядають недоречними.

Здається, що включення до системи кримінальних правопорушень проти військової служби військових посадових діянь було зумовлено переважно тим, що види військових службових злочинів фактично збігалися із загальнокримінальними службовими злочинами: зловживання владою чи службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, недбалість. У статтях військово-кримінального законодавства були відмінності (специфічні ознаки), але вони не стосувалися головного – форм посадових зловживань. Виходячи із цього, законодавець, мабуть, вважав достатньою охорону інтересів управлінської діяльності у військовій сфері нормами розділі XIX Особливої частини КК України.

Однак таке вирішення питання видається недостатньо послідовним. Так, відповідно до статей 405 і 406 КК України, насильницькі дії аж до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинені військовослужбовцями щодо командирів і начальників у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби, а також щодо рівних, старших або молодших за військовим званням, але які не перебувають у відносинах підпорядкованості, визнаються військовими злочинами. Таке ж насильство, скоєне командиром

(начальником) щодо підлеглого, не утворює військового злочину. Невиконання військовослужбовцем відданого по службі наказу командира (начальника) як військовий злочин передбачено у ст. 403 КК України. Подібних прикладів можна навести чимало.

Історично у вітчизняному кримінальному законодавстві найбільше спеціальних норм виокремлено з розділу про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У нині чинному КК України, крім загальних складів службових кримінальних правопорушень (наприклад, статті 364, 365, 367 КК України), передбачено значну кількість спеціальних різновидів цих діянь, що вчиняються службовими особами в певній зазначеній у законі сфері діяльності або конкретно визначеними службовими особами. Наприклад, ст. 372 КК України (притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності), ст. 371 КК України (завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) та низка інших. Як бачимо, виділення спеціальних видів службових кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві здійснюється переважно шляхом диференціації (конкретизації) зловживання службовими повноваженнями, перевищення службовими повноваженнями, недбалості, що відрізняються за ступенем суспільної небезпеки.

Звісно ж, службові кримінальні правопорушення у сфері військової безпеки держави мають ряд досить специфічних ознак, істотно змінюють характер їх суспільної небезпеки проти загальних службових кримінальних правопорушень. Суб'єктами таких кримінальних правопорушень є військовослужбовці, які, як правило, входять в апарат управління військовими організаціями держави. Останній, будучи частиною громадського апарату управління, будується й діє на основі єдиних із нею принципів, проте має істотні особливості у створенні та методах керівництва. Для нього, зокрема, характерні виняткова централізація управління,

найповніше й послідовне здійснення принципів єдиноначальності, детальної правової регламентації функцій його органів. Ці особливості апарату управління зумовлені характером діяльності військової організації держави й способами вирішення завдань, що стоять перед нею. Порухення військовими службовими особами спеціальних правил, що регулюють діяльність органів управління військовими організаціями, можуть заподіяти істотну шкоду різним складовим бойової готовності: дезорганізувати роботу органів військового управління, зірвати виконання бойового або навчально-бойового завдання, знизити боєздатність військ, послабити військову дисципліну, завдати значної матеріальної шкоди військовим організаціям тощо.

Викладене дає змогу стверджувати, що специфічний характер суспільної небезпеки військових службових кримінальних правопорушень, зумовлений насамперед особливостями об'єкта їх посягання, на наш погляд, повинен бути врахований у спеціальних нормах. Останні, беручи до уваги ознаки об'єкта кримінального правопорушення та його суб'єкта, варто включити до розділу XIX Особливої частини КК України, як це й було запропоновано в проєктах КК України. Однак автор вважає, що система військових службових кримінальних правопорушень має будуватися на принципово новому підході до її конструювання.

Суть останнього полягає в тому, що в розділі XIX Особливої частини КК України повинні бути представлені не загальні види службових кримінальних правопорушень, скоєних військовослужбовцями, а їх спеціальні форми з урахуванням специфіки військової служби як особливого різновиду державної служби.

Зокрема, можна поряд з іншими кримінальними правопорушеннями військових службових осіб передбачити в розділі XIX КК України відповідальність за насильницькі дії начальників щодо підлеглих. Редакція відповідної статті могла би бути такою:

«Стаття... Застосування насильства щодо підлеглих

1. Застосування насильства, не небезпечного для життя чи здоров'я, або погроза застосування насильства щодо підлеглого, вчинена під час виконання ним обов'язків військової служби або у зв'язку з виконанням цих обов'язків, – карається...

2. Застосування насильства, небезпечного життя чи здоров'я щодо підлеглого, – карається...».

2. Пеналізація військових насильницьких кримінальних правопорушень передбачає встановлення за ці дії санкцій, що відповідають їх суспільній небезпеці. У таких злочинах заподіяння шкоди додатковому об'єкту, за загальним правилом, має охоплювати всі можливі види (розміри) шкоди. Характер суспільної небезпеки в цих кримінальних правопорушеннях проти військової служби з погляду об'єкта зазіхання хіба що «подвоюється», що, безумовно, має бути відбито й у санкціях відповідних статей розділу XIX КК України. Санкції за подібні військові суспільно небезпечні діяння повинні бути суворішими, ніж за ті загальнокримінальні правопорушення, які фактично є лише засобом (способом) зазіхання на порядок проходження військової служби. Особливо це стосується тих кримінальних правопорушень, які завжди супроводжуються застосуванням різних форм протиправного насильства, зокрема злочинів, що посягають на порядок військових статутних відносин, – ст. 404–406 КК України. Ідеться про склади кримінальних правопорушень, утворених так званою врахованою сукупністю.

Наприклад, навмисне заподіяння начальнику тяжкої шкоди здоров'ю при наданні опору є нічим іншим, як засобом зазіхання на встановлений порядок військової підпорядкованості. У такому разі страждають, передусім, відносини підпорядкованості (підривається авторитет командира, не дотримується принцип єдиноначальності тощо), але ще й здоров'я начальника. Звісно ж, що заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю під час опору має бути охоплено цілком ст. 404 КК України. Санкція цієї статті повинна відображати суспільну небезпеку заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, у тому

числі й з урахуванням кваліфікуючих ознак, у ч. 2 ст. 121 КК, для того, щоб усе скоєне можна було б кваліфікувати лише за ст. 404 КК України.

Однак законодавець, на нашу думку, не повною мірою врахував ці теоретичні положення. Такий висновок підтверджує порівняльний аналіз санкцій за кримінальні правопорушення, передбачені в ст. 404, 405, 406 та 121 КК України.

Санкції аналізованих кримінальних правопорушень проти військової служби, вчинені з навмисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (наприклад, ст. 404, 405 КК України), є трохи суворішими, ніж ч. 1 ст. 121 КК України. Порівняння ж санкцій за ці військові кримінальні правопорушення із санкціями у ч. 2 ст. 121 КК України показує, що в разі умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень карається суворіше, ніж у розділі XIX Особливої частини КК України.

Зазначений стан справ викликає певні труднощі при кваліфікації цих військових кримінальних правопорушень. За загальним правилом, якщо та чи інша стаття Особливої частини КК містить склад кримінального правопорушення з урахованою сукупністю, то додаткова кваліфікація за тими статтями, які містять склади кримінальних, що входять до цієї врахованої сукупності, є зайвою. Проте аналіз судової практики показує, що суди в деяких випадках вимушені вчинене, крім ст. 404, 405 та 406 КК, додатково кваліфікувати за ст. 121 КК України.

Враховуючи багатооб'єктний характер військових насильницьких кримінальних правопорушень та неузгодженість санкцій у ч. 2 ст. 404, 405, у ч. 3 ст. 406 та у ч. 2 ст. 121 КК України необхідно змінити санкції відповідних частин ст. 404–406 КК так, щоб вони загалом стали суворішими, ніж у статтях розділу II Особливої частини КК України.

Кримінальні правопорушення за ступенем їх суспільної небезпеки в теорії кримінального права поділяють на злочини та кримінальні проступки. КК України 2001 р. закріплює лише поняття та класифікацію злочинів. Критеріями цієї класифікації є ступінь суспільної небезпеки злочинів та

типова санкція за кожен категорію злочинів. Зміни до низки статей Кримінального кодексу України зможуть запобігти ухиленню від кримінальної відповідальності, забезпечать дотримання низки міжнародно-правових угод, домовленостей. Що стосується нововведень цього закону, то тут також можна згадати строки позовної давності та інструменти впливу наших правоохоронних органів на належне розкриття вказаних видів кримінальних правопорушень.

Багато людей, які постраждали від збройної агресії під час повномасштабного вторгнення на територію України, є волонтерами, активістами, дружинами військовослужбовців або дружинами працівників та експрацівників силових відомств, блогерами. Якщо проаналізувати вищезазначені категорії, то зрозуміло чому саме вони належать до групи ризику і можуть стати жертвою військовослужбовців країни-агресора. Так, зокрема, блогери – це люди, які можуть своїми зверненнями до населення країни та світу привернути увагу до збройної агресії та вплинути на соціум загалом, а не тільки на свою цільову аудиторію. Дружини військовослужбовців підпадають під вказану категорію ризику, оскільки військовослужбовці російської федерації хочуть показати своє переважне становище над ними, вчиняючи зґвалтування чи публічно принижуючи. Волонтери всіма силами та засобами допомагають під час повномасштабного вторгнення і є чи не найголовнішою цілью військових російської федерації. Якщо особа допомагала ЗСУ чи іншим військовим формуванням матеріально, фізично або займалась перевезенням продуктів/речей тощо, то країна-агресор максимально захоче утискати її у правах з метою залякування, щоб продемонструвати українцям небезпеку такої допомоги.

Відповідні пропозиції надіслано до Верховної Ради для врахування в роботі, для внесення відповідних змін та доповнень у чинний КК України.

Висновки до розділу 3.

1. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 405 КК України, може бути скоєно також тоді, коли начальник безпосередньо не виконує обов'язки військової служби, але насильство застосовується щодо нього у зв'язку з виконанням цих обов'язків. У таких випадках під час застосування насильства начальник може перебувати поза межами військової частини або місця служби (відпочинок, відпустка, лікування тощо).

2. В окремих випадках насильницькі дії щодо начальника можуть відбуватися над виконанням ним обов'язків військової служби, але на ґрунті особистих неприязних відносин (наприклад, з ревнощів) й у позаслужбовій обстановці, тобто не під час виконання ним обов'язків військової служби. Такі дії не містять ознак злочинів проти військової служби, тому підлягають кваліфікації за відповідними статтями КК України про кримінальні правопорушення проти особи.

3. На вирішення питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, які здійснюються із застосуванням насильства, за сукупністю із насильницькими загальнокримінальними злочинами головне полягає у встановленні обсягу «насильницьких» наслідків в ознаках насильства у конкретному складі військового кримінального правопорушення. Універсальним способом при вирішенні цього питання є порівняння санкцій за відповідний складений військовий насильницький злочин та злочини проти особи.

4. За ст. 406 КК України підлягають кваліфікації, по-перше, насильницькі дії, коли вони вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, наприклад на ґрунті незадоволення його сумлінним ставленням до служби.

5. Основою кваліфікації зазначених дій за ст. 406 КК України є їх вчинення не тільки у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, але з інших, у тому числі хуліганських спонукань, якщо при цьому хоча б один із військовослужбовців (потерпілий або винний) виконував обов'язки військової служби.

6. Злочин, який кваліфікується за ст. 406 КК України, може бути вчинено не у зв'язку і не при виконанні обов'язків військової служби, але з проявом явної неповаги до військового колективу, грубим порушенням внутрішнього розпорядку в підрозділі, нормального відпочинку або дозвілля особового складу, прагненням окремих військовослужбовців (старших військовослужбовців) утвердити свою «перевагу» над молодими воїнами.

7. Загалом систему військових кримінальних правопорушень не можна вважати досконалою й завершеною, оскільки в ній, на наш погляд, відсутній ряд насильницьких діянь як щодо начальників, так і щодо підлеглих. Доповнення розд. XIX Особливої частини КК України новими складами кримінальних правопорушень надасть певної цілісності й завершеності цій системі. Крім того, виявилися недостатньо опрацьованими й окремі санкції статей, що передбачають відповідальність за військові насильницькі кримінальні правопорушення.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення, обґрунтовано рекомендації та запропоновано нові шляхи вдосконалення положень змісту кримінально-правових норм, які стосуються військових кримінальних правопорушень. Отже, у результаті можна зробити низку висновків як науково-теоретичного, так і прикладного характеру, серед яких найважливішими є наступні.

1. Тема військових насильницьких кримінальних правопорушень у кримінальному праві України є актуальною, оскільки положення норм чинного законодавства певною мірою є застарілими й потребують змін, доповнень та уточнень. Це зумовлено тим, що національне законодавство з актуальних проблем військових насильницьких кримінальних

правопорушень давно не змінювалось, а тому певні норми, які передбачені в чинному Кримінальному кодексі, потребують уточнення або доповнення. Водночас сучасні наукові праці, що стосуються військових кримінальних правопорушень, містять розгляд проблемних питань у контексті військових насильницьких кримінальних правопорушень. Проте лише за допомогою комплексного дослідження категорійних питань можна проаналізувати весь ряд кримінальних правопорушень, які вчинені за допомогою насильства та є військовими. Можна констатувати, що є праці вчених, які стосуються військового насильства, але деякі з них написані ще до 2014 р., що унеможливує комплексний аналіз тих проблем, з якими зіткнулось українське суспільство з початком агресії з боку рф. Отже, стан наукових досліджень військового насильства, військових насильницьких кримінальних правопорушень перебуває на початковому етапі, тому їх вивчення в дисертації є важливим етапом у розумінні та розвитку таких.

2. До початку XVII ст. в українському праві військові насильницькі злочини взагалі не згадуються. Далі регламентація кримінальної відповідальності за вчинення досліджуваних деліктів покладалася як на спеціальне військове законодавство, так і на загальнокримінальне законодавство.

3. Вивчення зарубіжного досвіду, зокрема, законодавства держав, які належать до різних правових систем, дало змогу проаналізувати різновиди військових насильницьких кримінальних правопорушень, серед яких є як спільні риси, так і відмінні. Найбільш наближеними до кримінального законодавства загалом є диспозиції та санкції кримінального кодексу держав романо-германського типу (ФРН, Франція, Польща).

Що стосується Сполученого Королівства та США (англо-американська кримінально-правова система), то, зважаючи на складність системи законодавства та суттєву роль судового прецеденту, за змістом засоби кримінально-правового характеру схожі, але мають досить суттєві відмінності через процесуальні аспекти реалізації норм матеріального права.

Суттєво інший підхід до правового регулювання суспільних відносин загалом обраний у державах релігійно-традиційного типу, що пов'язано з каральним ухилом. Відтак, проведений аналіз дає можливість зробити порівняльно-правову характеристику чинного законодавства України й зарубіжних країн. Проаналізовано як законодавство загалом, так і окремо взяті норми кримінального законодавства для того, щоб більш детально проаналізувати систему сучасного національного законодавства зарубіжних країн. Водночас у зарубіжному законодавстві спостерігається тенденція до розширення видів кримінально-правових норм, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень.

У державах з різними правовими системами по-різному трактують поняття військових насильницьких правопорушень.

4. Чинному кримінальному законодавству невідоме поняття військове насильницьке кримінальне правопорушення. Запропоновано визначення військового насильницького кримінальне правопорушення як діяння, передбаченого розд. XIX Особливої частини КК України, яке завжди супроводжується і конститутивною ознакою якого є застосуванням насильства. До військових насильницьких кримінальних правопорушень необхідно відносити діяння, передбачені статтями 404–406, а також 426-1 (хоча й умовно, через те, що насильство все ж не є іманентною рисою передбаченого нею кримінального правопорушення) та 433 КК України. Враховуючи суспільну небезпеку і психічного насильства у вигляді погрози начальнику, запропоновано криміналізувати таке діяння (поруч із фізичним насильством).

5. Кримінальні правопорушення, передбачені статтями 404, 405 і 406 КК України, насамперед спрямовані на порушення порядку статутних взаємовідносин між військовослужбовцями. Ця обставина визначає їх місце в КК України, зокрема, у розділі XIX його Особливої частини. Оскільки вказані кримінальні правопорушення проти військової служби відбуваються із застосуванням насильства, то, безумовно, вони поряд з військовими

відносинами завдають шкоди фізичній чи психічній безпеці людини. Життя, здоров'я, свобода та інші блага потерпілих у цих кримінальних правопорушеннях виступають як додаткові об'єкти.

6. Дії військовослужбовця, який спочатку погрожував заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв своєму начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, вчинених в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, а потім умисно вбив останнього, підлягають кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 405 КК України. Спричинення внаслідок насильства щодо начальника умисного тяжкого тілесного ушкодження, вбивство начальника через необережність кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 405 та відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України.

7. У перспективі кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, мала б бути диференційована у зв'язку з його вчиненням у відповідний час, що мало б вилитись у те, що кримінальна відповідальність за таке діяння, вчинене:

а) в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, мала б бути передбачена у ч. 2 ст. 406 КК України. При цьому тут необхідно пам'ятати, що поняття «особливий період» є значно ширшим, ніж поняття «період мобілізації людських ресурсів», а тому особливий період не закінчується у момент завершення мобілізації в Україні;

б) а натомість в умовах воєнного стану – у ч. 3 ст. 406 КК України.

8. Для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період початком військової служби є день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Факт прийняття чи неприйняття військовослужбовцем військової присяги не має значення для визнання його суб'єктом військових злочинів.

Серед перерахованих злочинів, суб'єктами вчинення яких можуть бути

визнані і працівники НПУ, немає досліджуваних у цій роботі військових насильницьких кримінальних правопорушень, передбачених принаймні статтями 404–405 КК України. Такий крок є нелогічним та неправильним, адже в умовах війни передбачені цими нормами опір та погроза або насильство начальника, вчинені воюючими поліцейськими, є так само небезпечними, як і аналогічні діяння, вчинені іншими суб'єктами, про яких йдеться у ч. 1 та ч. 2 ст. 401 КК України. Зважаючи на це, пропонуємо розширити перелік відповідних злочинів за рахунок доповнення відповідної норми ще й додатковою вказівкою на статті 404 та 405 КК України.

Враховуючи характер злочину, передбаченого ст. 426-1 КК України, його суспільна небезпека значно зростає у разі вчинення відповідних насильницьких дій групою осіб – причому навіть без попередньої змови. А тому пропонуємо доповнити перелік кваліфікуючих ознак, передбачений у ч. 3 ст. 426-1 КК України, додатковою вказівкою на вчинення відповідного діяння саме групою осіб.

9. Важливою особливістю умисної вини у ст. 405 КК України є те, що винний завжди має діяти з прямим умислом порушення відносин підпорядкованості. Це означає, що суб'єкт зазначених злочинів обов'язково має усвідомлювати, що чинить насильницькі дії саме стосовно начальника. При встановленні відсутності такої обізнаності кваліфікація за ст. 405 КК України неможлива.

Відмежування складів злочинів, передбачених статтями 405 та 406 КК України, полягає у спрямованості умислу винного. При глузливості у ст. 406 КК України прагнення принизити честь і людську гідність потерпілого є кінцевою метою протиправних дій. При цьому самі такі дії не пов'язані з висуванням до потерпілого тих чи інших вимог, примусом до порушення обов'язків військової служби тощо.

10. За ст. 406 КК України підлягають кваліфікації, по-перше, насильницькі дії, коли вони вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, наприклад на ґрунті незадоволення його

сумлінним ставленням до служби; по-друге, основою кваліфікації зазначених дій за ст. 406 КК України є їх вчинення не тільки у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, але з інших, у тому числі хуліганських спонукань, якщо при цьому хоча б один із військовослужбовців (потерпілий або винний) виконував обов'язки військової служби; по-третє, злочин, який кваліфікується за ст. 406 КК України, може бути вчинено не у зв'язку і не при виконанні обов'язків військової служби, але з проявом явної неповаги до військового колективу, грубим порушенням внутрішнього розпорядку в підрозділі, нормального відпочинку або дозвілля особового складу, прагненням окремих військовослужбовців (старших військовослужбовців) утвердити свою «перевагу» над молодими воїнами.

Якщо підлеглий у процесі ображання начальника під час виконання або у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби застосовує насильство або погрожує його застосуванням, то скоєне переростає у більш тяжкий злочин, передбачений ст. 405 КК України.

Насильницькі дії підлеглого щодо начальника не можуть бути кваліфіковані за ст. 404 КК України, якщо винний застосовував насильство до начальника у вільний від служби час (відпочинок, відпустка тощо) та за мотивом, не пов'язаним з військовою службою (особисті неприязні відносини, хуліганські спонукання, ревності тощо). Подібні злочинні дії мають кваліфікуватися як кримінальні правопорушення проти особи.

Насильницькі дії підлеглого щодо начальника можуть бути кваліфіковані за ст. 404 КК України, якщо винний застосовував насильство до начальника у зв'язку з його правомірною діяльністю по службі. Якщо ж насильницькі дії стали захистом від протиправного насильства з боку самого начальника, то відповідальність підлеглого за цією статтею виключається. Подібні дії залежно від конкретних обставин можуть бути визнані необхідною обороною чи перевищенням її меж або розглядатися як злочин проти особи.

До змісту «тяжких наслідків» як ознаки окремих досліджуваних

складів кримінальних правопорушень (статті 404, 406 КК України) необхідно, крім фізичної та психічної шкоди, включати також і шкоду організаційну, яка може настати в результаті опору начальнику або іншій особі, що виконує обов'язки військової служби, або примушування зазначених осіб до порушення цих обов'язків.

Частина 3 ст. 405 КК України має бути доповнена вказівкою на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, відповідальність за які має бути посилена передбачена саме нормами, розміщеними в розд. XIX Особливої частини КК України, а не загальною нормою, яка присвячена регламентації кримінальної відповідальності за тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України).

При розмежуванні понять «примушення» і «примус» в першому випадку потерпілий має можливість волевиявлення, вибору варіанта поведінки, оскільки труднощі, що виникають, є цілком переборними, а під час примусу свобода вибору взагалі обмежена: варіантів або немає взагалі, або вони вкрай звужені.

11. З урахуванням викладених в основному тексті дослідження аргументів вважаємо за доцільне запропонувати:

а) по-перше, частково формалізувати критерії тяжких наслідків (у частині, що стосується матеріальних збитків) як ознаки складів злочинів, передбачених статтями 404 та 406 КК України, «розповсюдивши» дію примітки ст. 425 КК України на всі норми, розміщені у розд. XIX Особливої частини КК «Військові кримінальні правопорушення»;

б) по-друге, а вже у подальшому уніфікувати показники тяжких наслідків (як і істотної шкоди), які згадуються у всіх статтях Особливої частини КК України. Зокрема, схилиємося до думки, що найбільш обґрунтованим був крок законодавця щодо закріплення такого показника на рівні 100 НМДГ, як це й передбачено п. 4 (якщо «істотної шкоди» – то п. 3) ст. 364 КК України.

Враховуючи обґрунтовану в дисертації необхідність кримінально-правового захисту військового начальника, запропоновано доповнити чинний КК України окремою нормою, присвяченою регламентації кримінальної відповідальності за таке діяння, як посягання на життя начальника, а також іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, у зв'язку із здійсненням законної діяльності зазначених осіб щодо забезпечення військової безпеки держави

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
2. Артеменко О.М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія; [наук. ред. В.В. Голіна] Харків: Право, 2019. 224 с.
3. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 193 с.
4. Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.
5. Богуцький П. П. Військове право у регулюванні відносин військової сфери. *Право військової сфери*. 2006. № 12. С. 14–17.
6. Богуцький П. П. Військовий правопорядок у системі правопорядку України. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2008. С. 180–182.
7. Богуцький П. П. Концепція військового права у сучасній юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2008. Вип. 40. С. 327–331.
8. Богуцький П. П. Мета регулювання у змісті правового режиму. *Правове життя сучасної України* : тези доп. 10-ї ювілей. звіт. наук. конф. проф.-викл. і аспір. складу ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2007. С. 16–18.
9. Богуцький П. П. Ознаки та компоненти військового права як комплексної галузі українського права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. Вип. 25. С. 151–159.

10. Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. Вип. 29. С. 67–72.
11. Богуцький П. П. Поняття та види правового режиму. *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави* : зб. статей V Всеукр. наук. конф. правників-початківців. Львів ; Одеса : Фенікс, 2008. С. 125–129.
12. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права військової безпеки і оборони. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 36. С. 151–159.
13. Богуцький П. П. Право військової служби у контексті реалізації громадянами військового обов'язку. *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави* : матеріали IV Всеукр. наук. конф. правників-початківців, присвяч. пам'яті видатн. учених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. С. 104–111; Богуцький П. П. Функціональні ознаки та особливості правового режиму інститутів військового права. *Юридичний вісник*. 2008. № 2. С. 43–50.
14. Богуцький П. П. Юридичні джерела (форми) військового права. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2007. Вип. 30. С. 264–273.
15. Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
16. Борисов В. І. Склад злочину як правова модель. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С. 254–256.
17. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини : зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 225 – 240.

18. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 59 с.

19. Бурда П. О. Кримінально-правова протидія несанкціонованому поширенню військово значущої інформації : дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Вінниця, 2025. 267 с.

20. Бучковський О.В., Бейкун А.Л. Проблематика ефективності правового алгоритму подолання деструктивних тенденцій у функціонуванні та розвитку сектору безпеки і оборони України. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України* : збірник матеріалів науково-практичного семінару (Київ, 10 жовтня 2022 року) / Мін-во оборони України. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського; Міністерство внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України ; за ред. М. М. Прохоренка, А. Л. Бейкуна. Київ : Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2022. С. 9–12.

21. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2013. 243 с.

22. Вартилецька І. А. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. № 15. Т. 1. С. 191–206.

23. Вернадський В. І. Думки про сучасне значення історії знань. Вибрані праці. Київ : Наук. думка, 2005. С. 60–72.

24. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 12 листопада 2024 р. у справі № 495/7522/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122967950>.

25. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 2 грудня 2022 р. у справі № 357/9028/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107792941>.

26. Вирок Болградського районного суду Одеської області від 10 березня 2023 р. у справі № 497/78/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109480738>.
27. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 25 січня 2017 р. у справі № 127/1684/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64297713>.
28. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 18 лютого 2020 р. у справі № 638/19407/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87721876>.
29. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 25 травня 2017 року у справі № 229/1397/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66758161>.
30. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 22 травня 2019 р. у справі № 462/2121/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81892141>.
31. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 2 березня 2020 року у справі № 344/2769/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87932623>.
32. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 27 жовтня 2023 р. у справі № 233/2667/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114480791>.
33. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 23 лютого 2021 р. у справі № 233/649/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95083425>.
34. Вирок Кропивницького апеляційного суду від 13 червня 2023 р. у справі № 393/568/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111514896>.
35. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 3 червня 2022 р. у справі № 303/3642/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104605376>.

36. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16 березня 2020 р. у справі № 183/7610/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88213421>.

37. Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 4 березня 2020 р. у справі № 545/142/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88003756>.

38. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 17 вересня 2019 року у справі № 733/264/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84323752>.

39. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 7 жовтня 2019 р. у справі № 490/2804/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85638058>.

40. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 23 травня 2018 року у справі № 748/371/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74180725>.

41. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 16 лютого 2022 р. у справі № 751/8937/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103312892>.

42. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 12 квітня 2024 р. у справі № 336/3872/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118311244>.

43. Військове право України : підручник / кол. авторів ; за заг. ред. А. М. Колодія, О. В. Кривенка, В. Й. Пашинського. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 347 с.

44. Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / укл. : Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с.

45. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій; вступне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

46. Волошина Ю. В. Загальносоціальне запобігання погрозам застосування фізичного насильства: нормативно-правове забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 231–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_33.

47. Гончаренко В. Д., Святоцький О. Д. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. 3-тє вид., перероб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 796 с.

48. Горбань Ю. А. Історичне дослідження: науково-методичні підходи до написання дисертаційної роботи. *Електронне наукове фахове видання «Історія науки і біографістика»*. 2012. № 1. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_gorban.pdf.

49. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 17 с.

50. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

51. Давлатов Ш.Б., Савченко А.С., Саленко А.А. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 91–95.

52. Джужа О.М., Сербин Р.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у Збройних Силах України та інших військових формуваннях / Кримінологія : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

53. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.

54. Дуйловський О.В., Шалгунова С.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам і правопорушенням серед військовослужбовців внутрішніх військ (Національної гвардії) Міністерства внутрішніх справ України. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 83–126.

55. Драчевський Є. Ю. Кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері організації і проведення азартних ігор та лотерей : дис. ... канд. юрид. наук. Вінниця, 2021. 276 с.

56. Дьоменко С. В. Насильство, як засіб вчинення вимагання: кримінально-правовий аналіз. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 161–167.

57. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-практ. коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. Київ : ФОРУМ, 2005. Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. С. 689–724.

58. Журавльов М.С. Правове регулювання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення: історико-правовий аспект. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО». 2022. № 35. С. 47–52.

59. Звенигородський О. М., Кізюн О.П. Поняття перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 156–161.

60. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. С. 171–176.

61. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

62. Злочинність військова. Українська кримінологічна енциклопедія / упоряд.: О.М. Джужа, О.М. Литвинов; за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка. Київ; Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ : Нац. акад. внутр. справ : Кримін. асоц. України : Золота миля, 2017. С. 254–257.

63. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

64. Єсауленко П.М. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: порівняльно-правова характеристика за кримінальним законодавством України та певних зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 292–294.

65. Єсауленко П.М. Суб'єктивна сторона порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості. *Наукові перспективи*. 2024. № 7. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/13594/13660>.

66. Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Нац. акад. упр., 2019. 458 с.

67. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Харків : Право, 2016. 316 с.

68. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія / За заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

69. Карпенко М. І. Кваліфікація військових правопорушень : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. 268 с.

70. Карпенко М.І. Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема. *Інформація і право*. 2025. № 2. С. 223–233.

71. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.

72. Карпенко М.І., Фєрьєва Н.П. Погроза або насильство щодо начальника за статтею 405 Кримінального кодексу України: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : монографія / за заг. ред. М.І. Карпенка. Київ : Національний університет оборони України, 2024. 261 с.

73. Катеринчук О. В. Посягання на життя та здоров'я громадян з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. *Юридичний вісник*. 2017. № (1) 42. С. 168–173.

74. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 280 с.

75. Кізюн О. П. Юридичний аналіз складу перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 64–68.

76. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

77. Колодяжний М.Г. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) та їх запобігання / Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 511 с.

78. Коломієць Ю. Ю. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 1. С. 277–297.

79. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія : у 2 т. Київ : Острог ; Віпол, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.

80. Комісаров М.Л., Комісарова Н.О., Самедов Е.Х. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями у співучасті в умовах воєнного стану. *Науковий вісник київського інституту національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 74–79.

81. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

82. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / О. О. Дудоров, М. В. Комарницький, Д. О. Калмиков; за ред. О. О. Дудорова, В. М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 567 с.

83. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1112 с.

84. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 339 с.

85. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської.

Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 840 с.

86. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

87. Кримінальне право України: Загальна частина : тексти лекцій : навчально-методичний посібник / авт. : А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін та ін. ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Астропрінт, 2022. 328 с.

88. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.

89. Кримінальний кодекс Республіки Азербайджан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353.

90. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>.

91. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

92. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. / текст та практичний коментар за ред. С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 р. 4-те вид. Харків : Юрид. вид-во Наркомюсту УСРР, 1930. 243 с.

93. Кримінальний кодекс Української РСР : Кодекс від 28.12.1960 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=0&ed=0000_00_00

94. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>

95. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

96. Кримінологія : навч. посіб. / упоряд.: О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 200 с.

97. Купар Д. Ю. Заходи, передбачені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України: поняття, види, суб'єкти та порядок застосування поряд зі звільненням від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку несення військової служби. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 2. Т. 3. С. 170–175.

98. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину проти встановленого порядку несення військової служби: поняття та ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. С. 99–105.

99. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим за вчинення злочину проти встановленого порядку несення військової служби: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 215–221.

100. Купар Д. Ю. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру: поняття, ознаки та види. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (21). Т. 2. С. 135–139.

101. Купар Д. Ю. Місце звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку несення військової служби в інституті звільнення від кримінальної відповідальності. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів* : Міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 2–3 червня 2017 р.). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2017. С. 112–114.

102. Купар Д. Ю. Перспективи запровадження в Особливій частині КК України спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти порядку несення військової служби. *Актуальні*

питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного законодавства : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 червня 2017 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 81–86.

103. Кушнір А.Л. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за злочини проти порядку підлеглості та військової честі. Форум права. 2011. № 3. С. 449–455.

104. Максимович Р.Л. Істотна шкода як наскрізне кримінально-правове поняття. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 335–342.

105. Маслова О.О. Вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на суспільну небезпечність діяння. Право і суспільство. 2021. № 4. С. 163–172.

106. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.

107. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 1. С. 281–285.

108. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.

109. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

110. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2016. № 4. С. 172–177.

111. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні в радянський період. Правничий часопис Донецького університету. 2015. № 1. С. 99–107.

112. Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Латинської Америки. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2017. Issue 2. P. 174–179.

113. Мовчан Р. О. Кримінально-правова протидія злочинам у сфері земельних відносин у період відродження та розбудови української державності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 4. С. 87–96.

114. Мовчан Р. О. Поняття злочинів у сфері земельних відносин. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1/2. С. 73–78.

115. Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 137–140.

116. Мовчан Р. О. Регламентация відповідальності за злочини у сфері земельних відносин Уложенням про покарання кримінальні і виправні 1845 року. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 157–164.

117. Мовчан Р. О., Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : монографія. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018. 224 с.

118. Морозюк Н. С. Актуальні проблеми військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 59–61.

119. Морозюк Н. С. Запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням на території України в умовах надзвичайного та воєнного стану. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої до 25-річчя утворення Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. С. 214–217.

120. Морозюк Н. С. Значення військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 440–467. URL:

<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8776/18377-1?inline=1>.

121. Морозюк Н. С. Катування як вид кримінального караного діяння, проблематика та особливості кваліфікації діяння в сучасних умовах. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 119–123.

122. Морозюк Н. С. Колективні покарання як злочин під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії*: матеріали Всеукр. наук.-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2022 року. Кропивницький: ДонДУВС, 2022. С. 45–47.

123. Морозюк Н. С. Кримінально-правова характеристика геноциду українського народу. *Значення та прояви геноциду під час російсько-української війни. Глобальні зміни розвитку суспільства на зламі тисячоліть*: кол. монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 184–190.

124. Морозюк Н. С. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки окремих військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 259–265.

125. Морозюк Н. С. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. *World Development of Science and Technology: The 50th International scientific and practical conference* (24–25 April, 2023). Pegas Publishing, Canada, Ottawa, 2023. P. 48–54. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/Canada_250423.pdf.

126. Морозюк Н. С. Проблематика класифікації примусової депортації як виду насильницьких дій по відношенню до українського народу. *International Journal Law & Society*. 2022. Issue 6. С. 153–160.

127. Морозюк Н. С. Проблематика кримінально-правової характеристики непокори. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2025. Вип. 2. Т. 27. С. 42–46.

128. Морозюк Н. С. Сексуальне насильство як прояв агресії, вчиненої військовослужбовцями російської федерації. *Кримінологічні дослідження : зб. наук. праць / гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук ; Луган. навч.-наук. ін-т імені Е. О. Дідоренка ; Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Івано-Франківськ ; Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13 : Міжнародні злочини російської федерації на території України. С. 332–335.*

129. Морозюк Н. С., Собко Г. М. Військові насильницькі кримінальні правопорушення в Україні, проблематика їх класифікації та кодифікації. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. С. 84–86.

130. Морозюк Н. С. Катування як вид кримінального караного діяння, проблематика та особливості кваліфікації діяння в сучасних умовах. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 р.)*. Кропивницький, 2022. С. 119–123.

131. Навроцький В. О. Військові злочини. Особлива частина міжнародного кримінального права : лекції для студентів юридичного факультету. Львів : Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. 44 с.

132. Навроцький Д. М. Кримінальна відповідальність за непокору та невиконання наказу: історико-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 10. С. 540–549.

133. Надоев А.А. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 4. С. 78–84.

134. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

135. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

136. Ободовський О. В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 51. 450 с.

137. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

138. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 100. С. 291–304.

139. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. М. І. Панова. Харків : Харків юридичний, 2006.

140. Положення про військові злочини від 31.10.1924. URL: <http://museumreforms.ru/node/13946#ref-2>.

141. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 червня 2024 р. у справі № 225/381/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119710459>.

142. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 26 лютого 2019 р. у справі № 127/1684/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80181393#>.

143. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 квітня 2021 р. у справі № 264/6124/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545131?fbclid=IwAR0Bzyh3D9ltNiAEP18y0jDmhR8GR4EjLMzJmmFQYa1Fg6TFDzVXInrsg54>

144. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 14 липня 2025 р. у справі № 237/3510/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129015175>.

145. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 15 січня 2025 р. у справі № 233/2667/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

146. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 5 липня 2023 р. у справі № 216/1675/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088025>.

147. Правова доктрина України: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шлях розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

148. Присяжнюк І., Пилипенко І. Істотна та значна шкода як оцінні кримінально-правові поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 117–128.

149. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

150. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

151. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.

152. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.

153. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05 лютого 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>.

154. Про загальну структуру і чисельність Управління державної охорони України : Закон України від 17 листопада 2005 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3106-15#top>.

155. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
156. Про проголошення незалежності України : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427_12#Text.
157. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
158. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 13. *Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях* : офіц. текст / Упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. Київ : Паливода А. В., 2013. 228 с.
159. Саковський А.А., Костюк І.І. Особливості кваліфікації перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень за суб'єктивними ознаками. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 2. С. 96–109.
160. Саско О.І., Крикунов О.В. Погроза насильства як спосіб вчинення «протидії законній господарської діяльності». *Науковий Вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 134–139.
161. Собко Г. М. Відмінність поняття психологічного та психічного насильства від психічного примусу. *Південноукраїнський правничий часопис. Одеський державний університет внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 80–82.
162. Собко Г.М. Погроза як форма психічного впливу. *Суспільство і право*. 2019. № 5, ч. 2. С. 141–146.
163. Собко Г. М. Психічне насильство: кримінологічні та кримінально-правові засади протидії : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 484 с.

164. Сокурєнко В.В. Військова кримінологія та необхідність її розроблення в умовах нинішнього дня. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 343-347.

165. Текст проєкту КК станом на 15 жовтня 2025 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

166. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття : навчальний посібник з історії держава і права України. Львів, 2003. 154 с.

167. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права : навчальний посібник. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

168. Ткаченко А.О., Ткаченко П.І. Кваліфікуючі ознаки порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. № 3. С. 119–124.

169. Ткаченко П.І. Кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Нове українське право*. 2025. № 2. С. 274–283.

170. Ткаченко П.І. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 8. С. 101–107.

171. Ткаченко П.І. Нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями як детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 277–287

172. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 29–40.

173. Туркот М.С., Богуцький П.П., Дячук С.І., Вернидубов І.В., Сегеда С.П. Проблеми протидії злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ.

посіб. Київ: Видавничий дім «АртЕк», Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.

174. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

175. Ухвала апеляційного суду Вінницької області від 12 червня 2017 р. у справі № 127/1684/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67136350>.

176. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 5 вересня 2024 р. у справі № 233/2667/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121434782>.

177. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 279 с.

178. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О., Карпенко М. Правові норми про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення, що потребують подальшого вдосконалення. *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7635789>.

179. Ферьева Н. До питання розмежування злочину за ст. 405 Кримінального кодексу України з іншими суміжними злочинами та правопорушеннями. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1–2. С. 196–208.

180. Форма 1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh.

181. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини: коментар законодавства / відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : А. С. К., 2003. 272 с.

182. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 298–347.

183. Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і Безпека*. 2018, № 1. С. 25, 30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2018_1_6.

184. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
185. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 18 с.
186. Хомич Т.М. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktmtys.pdf>.
187. Храмцов О. М. Психічне насильство у кримінальному праві : поняття та ознаки. *Вісник НУВС*. 2006. Вип. 34. С. 130–134.
188. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1997. Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р. 800 с.
189. Шершенькова В.А. Передумови та особливості становлення законодавства про військові злочини в УРСР. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 39–42.
190. Шульгін В. Систематизація військового законодавства України: історико-правові аспекти. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 4. С. 27–43.
191. Ященко А. М. Проблеми тлумачення істотної шкоди й тяжких наслідків в аспекті кваліфікації злочину, передбаченого статтею 367 КК України. *Вісник кримінологічної асоціації*. 2019. Спецвип. С. 24–32.
192. Armed Forces Act 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents>.
193. Code de Justice Militaire, 2006. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=7310BCC1B7043F38727A23D0C345C797.tpdila10v_3?cidTexte=LEGITEXT000006071360&dateTexte=20080505.

194. Codice Penale Italiano. URL:
<https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato>.
195. Constitution de la République française. Constitution du 4 octobre 1958. (Version mise à jour en janvier 2015). URL:
<http://www.assembleenationale.fr/connaissance/constitution.asp>.
196. Criminal law deskbook. Volume II: Crimes and defence. The Judge Advocate General's School, US Army. Charlottesville, Virginia, 2010.
197. Krimināllikums. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>.
198. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. URL:
https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.
199. Naval Discipline Act, 1957. The public general acts and church assembly measures of 1957. London, HMSO, 1958.
200. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. European Reforms Bulletin. 2020. № 2. P. 74–77.
201. Schlueter D. A. The Court – Martial: A Historical Survey. *Military Law Review*. 1980. Voi. 244 p.
202. The General Civil Penal Code of the Kingdom of Norway. URL:
https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2.
203. Title 18 – Crimes and Criminal Procedure. URL:
<https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2009-title18/html/USCODE-2009-title18.htm>.
204. Uniform Code of Military Justice, 1951. URL:
<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>.
205. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110834907> (наразі ЄДРСР не дає змогу прочитати текст цього вироку).
206. Wehrstrafgesetz, 1957. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/wstrg>.

207. Wehrstrafgesetz in der Bekanntmachung vom 24. Mai 1974 (BGBl. I S. 1213), das zuletzt durch Artikel 10 Absatz 8 des Gesetzes vom 30. Oktober 2017 (BGBl. I S. 3618) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/index.html>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ*Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:*

1. Морозюк Н. С. Актуальні проблеми військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 60. С. 59–61. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/13.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.60.13>.
2. Морозюк Н. С., Собко Г. М. Військові насильницькі кримінальні правопорушення в Україні, проблематика їх класифікації та кодифікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. С. 84–86. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1845905>. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.13>.
3. Морозюк Н. С. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки окремих військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 259–265. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/37.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.37>.
4. Морозюк Н. С. Значення військових насильницьких кримінальних правопорушень. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Р. 440–467. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8776/18377-1?inline=1>.
5. Морозюк Н. С. Окремі питання проблем кваліфікації насильства над населенням у районі воєнних дій. *Київський часопис права*. 2025. Вип. 3.

Т. С. 278–282.

URL:

<https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/688>. DOI:
<https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.39>.

6. Морозюк Н. С. Проблематика кримінально-правової характеристики непокори. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2025. Вип. 2. Т. 27. С. 42–46. URL:
<https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/503>. DOI:
[https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2\(41\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-2(41)-7).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Морозюк Н. С. Колективні покарання як злочин під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукр. наук.-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2022 р. Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 45–47.

8. Морозюк Н. С. Запобігання військовим насильницьким кримінальним правопорушенням на території України в умовах надзвичайного та воєнного стану. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої до 25-річчя утворення Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. 214 с.

9. Морозюк Н. С. Катування як вид кримінального караного діяння, проблематика та особливості кваліфікації діяння в сучасних умовах. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 119–123.

10. Морозюк Н. С. Кримінально-правова характеристика геноциду українського народу. *Значення та прояви геноциду під час російсько-української війни. Глобальні зміни розвитку суспільства на зламі тисячоліть* : кол. монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 184–190.

11. Морозюк Н. С. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. *World Development of Science and Technology*: The 50th International scientific and practical conference (24–25 April, 2023). Pegas Publishing, Canada, Ottawa, 2023. P. 48–54. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/Canada_250423.pdf.

12. Морозюк Н. С. Проблематика класифікації примусової депортації як виду насильницьких дій по відношенню до українського народу. *International Journal Law & Society*. 2022. Issue 6. С. 153–160.

13. Морозюк Н. С. Сексуальне насильство як прояв агресії, вчиненої військовослужбовцями російської федерації. *Кримінологічні дослідження*: зб. наук. праць / гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук; Луган. навч.-наук. ін-т імені Е. О. Дідоренка; Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Івано-Франківськ; Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13: Міжнародні злочини російської федерації на території України. С. 332–335.

ДОДАТОК Б

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

Сергій РАДІО

2025 р.

АКТ №

39

0-24

впровадження результатів дисертаційного дослідження

МОРОЗЮКА Назарія Сергійовича

«Кримінально-правова характеристика військових насильницьких
кримінальних правопорушень»

(спеціальність 081 Право) у навчальний процес

Донецького національного університету імені Василя Стуса

1. Комісія у складі:

Голова: Світлана КНИЩ, завідувач навчального відділу;

Члени комісії: Ганна ПЕТРЕНКО, завідувач відділу аспірантури та докторантури «Докторська школа»;

Олена АРТЕМЕНКОВА, завідувач навчальної лабораторії "Бізнес-клініка".

у період з 01.12.2025 р. по 05.12.2025 р. розглянула матеріали впровадження результатів зазначеної дисертаційної роботи у навчальний процес.

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження МОРОЗЮКА Назарія Сергійовича «Кримінально-правова характеристика військових насильницьких кримінальних правопорушень» впроваджено у навчальний процес кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса шляхом використання викладачами кафедри основних положень дисертації (щодо поняття та сутнісних характеристик військових насильницьких кримінальних правопорушень; кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень; відмежування військових насильницьких кримінальних правопорушень від суміжних кримінально протиправних діянь; сучасних тенденцій та перспектив розвитку кримінального законодавства у відповідній царині), що сприяло більш ґрунтовному, цілісному розумінню місця військових насильницьких кримінальних правопорушень у системі військових кримінальних правопорушень, з'ясуванню особливостей їх кваліфікації, під час викладання наступних освітніх компонентів:

1. «Кримінальне право (Особлива частина)» (ОС «Бакалавр», 3 курс, 2 години лекцій, 2 години практичних занять);

2. «Теорія і практика кримінально-правової кваліфікації та доказування» (ОС «Магістр», 2 курс, 2 години лекцій).

Позитивний вплив упровадження результатів дисертаційного дослідження МОРОЗЮКА Назарія Сергійовича «Кримінально-правова характеристика військових насильницьких кримінальних правопорушень» обговорено на засіданні кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права (протокол № 2 від 22.09.2025 р.) юридичного факультету.

Декан юридичного факультету

Ірина КОВАЛЬ

Завідувач кафедри конституційного,
міжнародного та кримінального
права

Ольга ТУРЧЕНКО

Голова комісії

Світлана КНИШ

Члени комісії:

Ганна ПЕТРЕНКО

Олена
АРТЕМЕНКОВА

ДОДАТОК В

ЗАТВЕРДЖУЮ

Помічник командувача з правової роботи –
начальник юридичної служби Командування
Повітряних Сил Збройних Сил України
підполковник юстиції М.КРИВИЦЬКИЙ

02 травня 2023 року

АКТ

впровадження результатів наукової роботи на тему: кримінально-правова
характеристика військових насильницьких кримінальних правопорушень

м.Вінниця

02 травня 2023 року

Комісія у складі:

старшого юрисконсульта юридичної служби Командування Повітряних Сил
Збройних Сил України підполковника юстиції Лісного В., юрисконсульта
юридичної служби Командування Повітряних Сил Збройних Сил України
майора юстиції Луцка А., юрисконсульта юридичної служби Командування
Повітряних Сил Збройних Сил України майора юстиції Рихлюка Д.

ВСТАНОВИЛА:

наукове дослідження юрисконсульта юридичної служби військової
частини А0535 Морозюка Н.С. на тему «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВООПОРУШЕНЬ» може бути впроваджене в науково-методичну та
практичну діяльність військових частин, в аспекті дослідження проблемних
питань, які стосуються актуальних тем у сфері військового законодавства,
проблем які виникають внаслідок трансформувannya і набрання чинності деяких
норм, які відповідатимуть сучасним умовам, узагальнення проблематики та
недосконалості правової системи України, належної кримінально-правової
кваліфікації військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Отримані внаслідок власних наукових дослідження, які стосуються
проблематики кваліфікації кримінальних правопорушень мають практичне
значення для розвитку юридичної науки.

При з'ясуванні теоретичного аспекту насильницької злочинності
встановлено, що проблема сутності насильства та підвищення ефективності
протидії насильницькій злочинності, незважаючи на значну кількість
публікацій з цієї проблематики, досі потребує певної уваги науковців, які
застосують у її дослідженні сучасну наукову методологію. Адже досі нема
чіткого та однозначного визначення поняття насильства, не достатньо
конкретизовано за яке саме кримінальне правопорушення можна притягнути

військовослужбовця країни-агресора, що перешкоджає належній реалізації окремих норм кримінального та міжнародного гуманітарного права.

Системно та ґрунтовно питання військових кримінальних правопорушень не досліджувались, більше того чіткого визначення в правовій доктрині поняття «військових насильницьких кримінальних правопорушень» взагалі немає. Крім того, варто відзначити, що якщо Кримінальний кодекс прийнятий ще в 2001 році, то незважаючи на те скільки часу пройшло і які зміни та доповнення приймалися, варто було б докорінно змінити систему кримінального законодавства та внести відповідні норми, імплементувати відповідні норми для того щоб ці норми відповідали практиці провідних держав та й взагалі відповідали умовам сучасного державотворення та трансформації норм права, які б відповідали умовам сучасності та правилам поведінки в сучасному світі.

Комісія дійшла висновку, що положення наукової роботи враховують сучасні досягнення кримінально-правової та кримінологічної науки.

Комісія відзначає актуальність результатів наукової роботи капітана юстиції Морозюка Н.С., теоретичну, практичну і методологічну значущість висновків для впровадження в практичну діяльність військових частин.

Голова комісії:
підполковник юстиції

Члени комісії:
майор юстиції
майор юстиції

В.ЛІСНИЙ

А.ЛУЦИК
Д.РИХЛЮК